ఆంధ్రదేశము విదేశయాత్రికులు

భావరాజు వేంకటకృష్ణరావు
(ఆంధ్రదేశీయేతిహాస పరిశోధక మండలి.)

గ్రంథకర్తచే ప్రకటింపబడినది.

వెల రు. ౧-౨-౦

ప్రథమముద్రణము.

1926

అద్దేపల్లి లక్ష్మణస్వామి నాయఁడుగారిచే
సరస్వతీ పవర్ ప్రెస్సునందు ముద్రితము.

ఈ కృతిని

నా ప్రియసఖుఁడు

శ్రీ కోలవెన్ను రామకోటీశ్వరరావునకు

అంకిత మిచ్చుచున్నాను

పీఠిక

మనభాషయందు, చరిత్రగ్రంథములు కడు స్వల్పములుగా నున్నవి, స్వల్పములుగాదు, లేవనికూడ చెప్పసాహసింతును. జాత్యాభ్యుదయమునకు చరిత్ర ముఖ్యసాధనము లగుచుండ, మనకింతవఱకును,చక్కని దేశచరిత్రలు లేకుండుట కడుశోచనీయము. చరిత్రపఠనమువలననే జనులకు, దేశముపై నభిమానమును గౌరవమును జనించును. "నా జన్మభూమి యిది! నే నాంధ్రుడనని గర్వించుచున్నాను'' అని భావము లుత్పన్నములగును. అంతట జాతిని దేశ గౌరవమును చక్క దిద్దుటకు ప్రయత్నములు అప్రయత్నముగ జరుగుచుండును. కావున నే నిపుడీ చిన్నగ్రంథమును, మన ఆంధ్రయువతీ యువకులకు, ఆంధ్రదేశముపై, నాంధ్రజాతిపై, నభిమానమును, గౌరవమును జనింపజేయుటకు వ్రాసి సమర్పించుచున్నాను.

ఈ గ్రంథమునందు,ముగ్గురిని వర్ణించినాను. అందొకడు ఏడవశతాబ్దాదిని యేతెంచిన చీనా యాత్రికుడు. రెండవవాడు, కాకతీయాంధ్ర సామ్రాజ్యము మహోచ్ఛదశయందుండినకాలమున వచ్చిన యిటాలియా వాస్తవ్యుడు. మూడవవాడు విజయనగర సామ్రాజ్యవైభవమును చవిజూచిన పారశీక రాయబారి.

ఏడవశతాబ్దాదిని హిందూదేశమునందంతటను మహత్తరములయిన పరిణామములు జరుగుచుండెను. ఉత్తర

రమున హర్షసామ్రాజ్య ముచ్ఛస్థితికి వచ్చియుండెను. దక్షిణాపథమున పశ్చిమ చాళుక్యసామ్రాజ్యము సత్యాశ్రయ రెండవ పులకేశి వల్లభునిచే స్థాపింపబడి, యచిరకాలములోనె యొక్క వెలుగు వెల్గి నెఱప్పునట్లె క్షయమయ్యెను. తూర్పున చాళుక్యాన్వయము మొకటి రాజ్యము స్థాపించుకొని ఆఱుశతాబ్దముల కాల మవిచ్ఛిన్నముగ నాంధ్రభూమిని యేలుటకు పునాదులు వేయుచుండెను. దక్షిణమున కాంచీపుర పల్లవులు విజృంభింప నారంభించుచుండిరి. ఎక్కడ జూచినను అసహ్యాకరము లయిన మహాయాన సంప్రదాయాచారములతో నిండిన బౌద్ధ మతము జనులచే పరిత్యజింపబడుచుండెను. జైనమతమును అట్లే క్షీణించుచుండెను కాని దీనికింకను కొంత రాజాశ్రయ ముండెను. అట్టి కాలమున, బౌద్ధుడును, విమతద్వేషియునగు యువాన్ చ్వాంగ్ మన యాంధ్రదేశమును సందర్శించి, బౌద్ధ క్షేత్రములందు దించుక కాలముగడపుచు, దేశమునందు రెండేండ్లు సంచారముచేసి వెడలిపోయెను.

పదమూడవ శతాబ్దాంతమున మార్కోపోలో సందర్శింప నేతెంచినప్పుడును ఆంధ్రదేశమునందు, మత, సాంఘిక రాజకీయ విప్లవములు జరుగుచుండెను. అయ్యది చాళుక్యచోళ సామ్రాజ్య మంతరించిన కాలము. అయ్యది వెలనాటి చోడరాజుల ప్రాభవ ముడిగి పోయి, కాకతీయభూపాలురు విజృంభించిన సమయము. ఆంధ్రయువతి, పురుషవేషధారిణియై, వీరవనితయై, యాంధ్రభూమిని, నిరుప

మూనమైన ప్రజ్ఞతో నేలిన కాలమది. జైన మతము విధ్వస్తము గావింపబడి, వీరశైవము ప్రతిష్ఠింపబడిన తరుణమది. చిల్లర, చిల్లర రాజ్యములు, అనగద్రొక్కబడి, ఆంధ్ర దేశమంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముక్రిందకు గొనిరాబడిన కాలమది. కులభేదములును, వైషమ్యములును పాటింపక, క్షత్రియ, చతుర్థ వంశజులు, నొక్కటిగా కలసి, పోయిన కాలమది. ఆంధ్రుల సముద్రవ్యాపార వైభవము, దేశదేశాంతరముల మాఱు మ్రోగిన కాలమది.

మరి రెండు శతాబ్దములనాటికి, దేశమున గలిగిన మార్పులవలన, కాకతీయసామ్రాజ్య మంతరించిపోయెను. దాని స్థానమున భామినీ రాజవంశము, తురుష్క సామ్రాజ్యమును నెలకొల్పియుండెను. దక్షిణాపథ మంతయు, ఇంచుమించుగా, పూర్వాంధ్ర దేశము తప్ప, మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. పూర్వాంధ్ర దేశము, కొంతకాలము రెడ్ల పరిపాలనము క్రిందను, మరికొంతకాలము, ఒడ్డెగజపతి రాజులక్రిందను పరిపాలింపబడుచుండెను. కృష్ణకు దక్షిణమున గల దేశముపై సర్వాధికారము నెఱపుచు, రెండున్నర శతాబ్దముల కాలము, హిందూమతమును సంఘమును, హిందువుల స్వాతంత్ర్యమును సంరక్షించుకొనుటకు విజయనగర సామ్రాజ్యము వెలసియుండెను. ఆసామ్రాజ్యపు వైభవప్రారంభదశయందు, యిమ్మడి దేవరాయలు చక్రవర్తియై పరిపాలించియుండెను. ఆతనితో నెయ్యము నెఱపుటకు, పారశీకసుల్తాను ఖాకానిసయ్యద్

షారుఖ్ సుల్తాను, అబ్దుర్ రజాక్ ను రాయబారిగా పంపియుండెను.

ఈ ముగ్గురి చరిత్రలను వ్రాసి, చదువరి కర్పించుట నా ముఖ్యోద్దేశము, దేశచరిత్రపఠనమందు అభిరుచి కలిగించుటకన్న మరియొకటిగాదు. ఈమూడు వృత్తాంతములలో, మొదటిదియు గడపటిదియు, నీవఱకు, శారదా, భారతీ పత్రికలయందు వెలువడియున్నవి. వాటి నించుక మార్పులతో నట్లె ముద్రించితిని. రెండవది, మార్కో-పోలో, యిటీవల వ్రాసినది. చరిత్రవిషయమున, సంశయాస్పదములును, చర్చనీయాంశములును పెక్కింటిని నా వ్యాఖ్యానములందు జూపించియున్నాడను. వాటిని గూర్చిన నాయభిప్రాయములు మార్చుకొనవలసి వచ్చిన మార్చుకొనుటకు సంసిద్ధుడను.

భావరాజు వేంకటకృష్ణరావు

విషయ సూచిక

యుఁఆన్ చ్వాంగ్

యువాన్ చ్వాంగ్ వర్ణించిన ఆంధ్ర దేశము

భరతఖండమును సందర్శించిపోయిన విదేశీయులలో యాత్రికులలోఁ జీనాదేశీయుఁడగు యువాన్-చ్వాంగ్ సుప్రసిద్ధుఁడు. భారతీయ ఇతిహాసికుల కితఁడు చిరస్మరణీయుఁడు. కీర్తనీయుఁడు. ఆతఁడు జన్మించుటచేసి చీనాదేశము ధన్యతనొందెను. ఆమహనీయుఁడు భరతవర్షమున కేతెంచి చిరకాలము దేశమందు సంచారము గావించి బౌద్ధవిద్య నభ్యసించుచు తా నేగిన దేశములందు చూచినదానిని, వినినదానిని, తెలుసుకొనిన దానిని తన చక్రవర్తి కుల్లాసముకొఱకు గ్రంథస్థముచేసి యుండెను. అందువలన నాతని కాలమునాటి మన దేశపు వ్యవస్థలగూర్చియు, పరిస్థితులగూర్చియు దెలిసికొనుటకు అవకాశము గలుగుచున్నది. చీనాదేశమున నితఁడు కన్ ఫ్యూషియస్‌నకు తరువాత నింతటి ధర్మవేత్త లేడని పేరొందెను. బుద్ధుని తరువాత రాబోవు కల్పమునందు సుగతులగు బోధిసత్వులలో నొకడయ్యెనని ప్రసిద్ధికెక్కెను.

ఈతని కొందఱు హ్యూయెన్ త్స్యాంగనియు కొందఱు హానుత్స్యాంగనియు మరికొందఱు యువాన్ త్స్యాంగ్ అనియు, యుఆన్ చ్వాంగనియు వివిధములుగ బిలుచు

చున్నారు. ఈతని నామాక్షరముల వర్ణక్రమమును, నుచ్చారణము నడన శతాబ్దము నందుండినట్లుండక కాలానుగతముగ అక్షరముల పోలికవలెనే మారిపోయి వివిధములుగ వ్రాయబడుటయు నుచ్చరింపబడుటయు నందులకు గారణములు. జపానీయులీతని నామాక్షరములను వ్రాతలో హ్యూవాన్ట్సాంగ్ గనియు నుచ్చారణయందు "గెంజో" యనియు వాడుచున్నారు. ఈపేరు చీనాభాషలో యుఆన్ త్స్యాంగునకు సరిపోవును. ప్రాచీనలిపిని పరిశోధించి యాతనినామమును స్ఫుటముచేసిన ఈకాలమున చీనాపండితులీయాత్రికుని నామము "యుఆన్ చ్వాంగ్" అని యుచ్చరింపవలయునని నిర్ణయించిరి. ఆయుచ్చారణ మంగీకరించుచు మేమీ వృత్తాంతమున వాడియున్నాము.

యుఆన్ చ్వాంగ్ యొక్క పవిత్రజీవిత చరిత్రము మనకు ప్రస్తుత మనవసరముగాదు. కావున ఆతనిజన్మ కాలాదులను గూర్చి మాత్రము సంగ్రహముగ దెల్పి యావల యాతని గ్రంథమును జదివిచూతము. పురాతన కాలమునుండియు గౌరవ ప్రతిష్ఠలు గలిగి ఋజువర్తనులనియు, ధార్మికులనియు పేరుగాంచి, చక్రవర్తికడ నూడిగమును వంశపారంపర్యముగ జేయుచు ప్రసిద్ధివడసిన 'చేన్' వంశమునందు యుఆన్ చ్వాంగ్ జనించెను. అతడు, పూతజన్ములయిన ఆతని తలితండ్రులకు బుట్టిన నలుగురి కొడుకులలో గడగొట్టువాడు. సోదరులతోపాటు తండ్రికడ, కులవిద్య నభ్యసించుచు, నితర గురువులను గూడ నాశ్రయించి క్రొత్త విద్యల

సంపాదించెను. చిన్ననాటినుండియు నితడు, సూక్ష్మగ్రాహియనియు, ఈడుకు మించిన మేధావంతుడనియు బాగ ప్రఖ్యాతి నొందెను. ఇతర బాలురవలె నాటపాటలయందుగాను, వేడుకలందును నుః కథానాయకు డభిరుచి గలిగియుండక, నెల్లవేళల జ్ఞానదాయకములయిన విషయములను గ్రహించుటకు తన కాలమును సంతతము వినియోగించి కృషి సలుపుచుండెడి వాడు. చిన్ననాటను కన్ ఫ్యూషియసు మతసంప్రదాయము నవలంబించి "మాతృ పితృభక్తి"ని గురించి, యామహాత్ముడు రచించిన మహాగ్రంథమును సూక్ష్మబుద్ధితో పఠించెను. తలితండ్రులు యీతని కిడిన పేరు "చేన్ ఇ" అయి యుండినను ఏమి కారణముననో చీనా సారస్వతమునందా పేరుతో ఈతడు బిలువబడుచుండుటలేదు. ఈతడు పితృ, పితామహులవలె మిక్కిలి పొడవైనవాడు. మంచి కాంతి గల దేహచ్ఛాయ గలవాడు. సుందరమైన రూపముగల వాడు. సోగలయి విశాలములయిన నేత్రములవాడు. చరిత్ర కారులు యుఆన్ చ్వాంగ్ యొక్క వంశము, పురాణ ప్రసిద్ధమైన హుఆంగ్-టి గోత్రోద్భవమనియు, మహాచక్ర వర్తి షూ-న్ యొక్క అన్వయమునుండి జనించినదనియు బల్కుదురు. మరియు నీతని పూర్వులు, వంశకర్తలు, క్రీస్తునకు పూర్వము ఆరవశతాబ్దమునాటికే ప్రఖ్యాతి వడసినట్లు చెప్పుదురు. క్రీ. శ. ౬౦౦ సంవత్సరమున చీనా దేశమున ఉత్తర ప్రాంతమున హొనను జిల్లాలోని కౌషి నగరమున

నసతి దూరమునయున్న "చేఁ పావ్ కాఁ" యను కుగ్రామమున నీమహానీయుఁడు జనన మొందెను. చిన్ననాటనుండియు బుద్ధుని యుపదేశములచే నాకర్షింపఁబడి యామతమును స్వీకరించి మతాభినివేశము కలిగియుండెను. ఇంతలో నీతని చిన్నన్నగారు బౌద్ధమతమునందు జేరి భిక్షుకుఁడై ధర్మము నభ్యసింప నారంభించెను. ఆతని మార్గమున నీ చిన్నబాలునికూడ నాకర్షించి, యిరువది సంవత్సరములయిన నిండకుండ బాల్యమే సన్యాసమును స్వీకరింపజేసెను. అంతట నీతఁడు మాసికయు గాషాయవస్త్రములను ధరించి కమండలమును గైకొని ముండనము గావించుకొని భిక్షుకవృత్తిని గ్రహించెను. అది మొదలుగా జ్ఞానతృష్ణాతంత్రుఁడై యెనిమిది సంవత్సరము లనేకమంది గురువుల నాశ్రయించుచు మతములందు ధర్మము నభ్యసించుచు చీనాదేశమునంతయు గ్రుమ్మరెను. కాని అంతటితో నీతని మనస్సు సంతృప్తి బొందియుండ లేదు. ఆతనికి పేరులుమాత్రము విన్న గ్రంథములను సంపాదించి స్వయముగా నభ్యసింప కోర్కెపుట్టెను. అంతట బుద్ధుఁడవతరించిన పవిత్రభూమిని, తథాగతుడు జీవయాత్రను నడపిన పుణ్యక్షేత్రములను సందర్శించి పరమపురుషార్థమును గ్రహింపవలెనని సంకల్పించుకొనెను. అట్లు సంకల్పించి యెవ్వరికిని దెలియకుండ రహస్యముగా సన్నద్ధుఁడై క్రీ.శ. ౬౨౯ వ సంవత్సరమున భాద్రపదమాసమున నొక నాటిరాత్రివేళ బయలుదేరెను. అప్పటి కాతనికి ౨౯ సంవత్సరములు వయసుండెను.

నాలుగోలె పదునారు సంవత్సరములు లాతేఁడు విదేశములందు సంచారము చేసి క్రీ. శ. ౬౪౪ వ సంవత్సర చైత్రమాసమున స్వదేశము జేరెను. ఆతని కీర్తి పాండిత్యములును మహిమయు కర్ణాకర్ణిగ నప్పటికే వినియుండుటవలన చక్రవర్తి, యూఆనుఁడు తన సెలవుగైకొనకుండ యరుగుటవలన జేసిన దప్పిదమును మన్నించి గౌరవించి సంభావించెను. చక్రవర్తి సకల సామంత నియోగప్రభృతులకును ఆతని యాగమనసమయమున మహోత్సవమును జరిపింపవలసినదని యాజ్ఞాపించెను. అతని పురప్రవేశసమయమున వీధులందు పచ్చని యాకుతోరణములు పుష్పగుచ్ఛములు వేలాడగట్టబడెను. ఎచ్చటఁ జూచినను రంగురంగుల పతాకముల ఎగురకట్టబడెను. పట్టణమంతయు శోభనదేవతాశ్రయమువలె పెండ్లిపందిరి యట్లలంకరింపబడెను. వీధులందు, రథ్యలందు, పల్లెపట్లు, గ్రామములనుండి యామహానీయుని యొకసారి సందర్శించి, జన్మపావనము గావించుకొనఁదలచి వచ్చేసినజనులుగుంపులుగుంపులుగ క్రిక్కిరిసియుండిరి. యుఆన్ చ్వాంగ్ పునరాగమనము ఒక తిరునాళ్ళయుత్సవమువలె గడచిపోయెను. చీనాదేశచారిత్రమునం దెవఁడును, మరియొక బౌద్ధభిక్షువునకు ఇంతటి మహాదానందముతో, ఇంతటి మహోత్సవముతో నింతటి సంబరముతో, నింతటి మొదుకు సన్నాహముతో వీడ్కోలీయబడుట, వినియుండలేదు. నాడు ప్రకృతికూడ, మనోహరమై నగరవాసుల యుత్సాహమున కుత్తేజనమిచ్చునట్లు, మంద

హాసము చేయుచున్నట్లు, మనోజ్ఞమై యుండెను. పదునాలేండ్ల క్రిందట, స్వదేశమును విచారముతో విడిచి చనువేళ సెలవు గైకొనిన యొక వృక్షముగూడ నిపుడు మునలిదయ్యెను, ప్రియ స్నేహితుని యాగమనమున కెదురు చూచుచున్నట్లు పశ్చిమది శకు కొమ్మలన్నియు వాల్చెనట! ఆవృక్షమట్లు తలవాల్చుటయే యుఁఆన్ చ్వాంగ్ స్వదేశాభిముఖుడైనచ్చుచున్నట్లు సూచన యని యాతని నానుకొనిరి. నిజముగా నాతని రాక చాల దినములవరకు జనుల కత్యాశ్చర్యకరముగ నుండెను.

అతఁడు చెప్పిన వింతవింత విషయములనుగూర్చివినుగు విరామములేక చక్రవర్తి యనుగుచు శ్రద్ధాభక్తుఁడై యాల కించెను. తుద కావిషయములపై మోహము బట్టజాలక యాతని దన యాత్రలనుగూర్చి యొక గ్రంథము వ్రాసి తనకు సమ ర్పింపుమని ప్రార్థించెను. చక్రవర్తియాజ్ఞ నాదలవహించి యుఁఆన్ చ్వాంగ్ "సి-యూ-కి" అనుగ్రంథమునురచించెను.

అతడు స్వదేశమునకు తిరిగి వచ్చినపుడు ఆరువందల ఏబదియేడు బౌద్ధ ధర్మ, మంత్రశాస్త్ర, సూత్ర, వ్యాఖ్యాన గ్రంథములను, ఉష్ట్రములమీదను, ఇరువది అశ్వములమీదను వేసి తీసుకొని వచ్చెను. సువర్ణము, వెండి, మంచిగంధము మొదలగువానితో చేయబడిన బుద్ధుని ప్రతిమలను, బోధి సత్త్వులు, దేవతలు మొదలగువారియొక్క మనోహరమయిన విగ్రహము లనేకములను తీసుకొని వచ్చెను. అనేక చిత్రపు లను తీసుకొనివచ్చెను. వీని యన్నిటికంటెను, బుద్ధునియొక్క

అస్థికలను నూటయేబదింటిని భద్రముగ గొనివచ్చెను.

వీని నన్నిటిని జూచి చక్రవర్తి, యాతడు నివసింప దలచిన సంఘారామమునకు విశేషముగ ధన కనక వస్తు వాహనము లొసంగి హిందూదేశమునుండి గొనరాబడిన సంస్కృతగ్రంథములను, చీనాభాషలోనికి భాషాంతరీకరించుటకు పండితులను జీతము లిచ్చి నియోగించెను. యుఁఆన్ చ్వాంగ్‌ను, శేషించిన తన జీవితకాలమును బౌద్ధ ధర్మగ్రంథములను భాషాంతరముచేయుచు మహాయనబౌద్ధధర్మమును శిష్యుల కుపదేశించుచుఁ గాలము బుచ్చెను. అతఁడు క్రీ. శ. ౬౬౪ వ సంవత్సరమున ద్వితీయమాసమున, షష్టమ దివసమున, యీభౌతిక కాయమును విడచెను. తనకురానున్న యా పరిణామము నాతఁడు ఎరిగియుండి, తాను సంకల్పించిన పనిని పూర్తిగ నెరవేర్చెను. ఇపుడాతఁడు తుషిత స్వర్గమున నుండి మైత్రేయ బోధిసత్త్వుడు సుగతుఁడై వచ్చునందాక పరలోకమున వేచియున్నాడని చీనావారి విశ్వాసము. మరల తాను మైత్రేయునితో నీలోకమున నవతరింపగలనని యుఁఆన్ చ్వాంగును విశ్వసించియుండెను.

యుఁఆన్‌చ్వాంగ్ మతావేశముచే బౌద్ధుడైనను, స్వదేశాభిమానమును, స్వజాతీయ సంప్రదాయములను, త్రోసిపుచ్చలేదు. కన్‌ఫ్యూషియస్ యొక్క మతసంప్రదాయము లాతనిని ఎంత సన్యాసియైనను వదలవయ్యెను. పూర్వాశ్రమసంబంధులయిన సోదరులయందును, తలిదండ్రులయందును ఆతడు

ప్రేమానురాగమును త్రెంపుకొనజాలడయ్యెను. అంతమాత్ర మున నీతని మతావేశమునకు ఏ లోపమును జూపింపజాలము. భరతవర్షము, అందలి మహాత్మ్యములు, పవిత్రక్షేత్రములు, భారతీయుల ప్రతిభ, అన్నియు నతనికి ఆశ్చర్యము, భక్తి, గౌరవమును కలిగించినను, స్వదేశమువీూదను పైత్రానుగతమైన సంప్రదాయములవీూదను అభిమానమును అణగిపోనీయలేదు. అరువదియేండ్లు గడచిన ముదుసలియయ్యు, తన తలిదండ్రులను ఖననముచేసిన తావులందు గట్టబడిన సమాధులు, శిథిలము లయినవని తెలిసినపు డాతడు, చక్రవర్తిసెలవు గైకొని, తన పితృదేవతలకు, మంచిచోట శాశ్వతముగ నుండగల సమా ధులను నిర్మించెను.

బౌద్ధసన్యాసియయి, సంఘమున కధిపతియై, మతము ననుసరించునపుడు యువాన్ చ్వాంగ్, ఆచార వ్యవహారము లందు, పట్టుదల, మూఢవిశ్వాసమును ఎక్కువగా జూపి యుండెను. తన పాలనమందున్న సన్యాసులు ఆచార నియమ ములు యథావిధిగ జరుపునట్లు శాసించుచుండెను. అయినను ఆతని మతములో విశాలహృదయము లేకపోలేదు. పరమత సహనమును లేకపోలేదు. ఆతఁడు తానుతలచినది యెట్టియాటం కములువాటిల్లినను నెరవేరవలయుననిదృఢనిశ్చయముగలవాడు. ఆకారణమున నాతఁ డొకటి రెండుసార్లు మిత్రుడగు చక్ర వర్తితోసయితము, తగవుఁ దెచ్చుకొనెను. ఆతడు సాహసుడు, ధైర్యశాలి, స్వాతంత్ర్యప్రియుడు. ఈప్రపంచమున నాతఁ డెవ్వ

రికిని దాసుడనని యంగీకరింపలేదు. కాని మతవిషయమున మాత్రము, విచక్షణ లేకుండ, నేది యెవ్వరు చెప్పినను, మూఢవిశ్వాసముతో విశ్వసించుచుండెను. అందువలననే యాతని గ్రంథమునందు చారిత్రకజ్ఞానముగాని, వివేచనగాని, పరిశీలనగాని గాన్పించదు.

యుఁఆన్ చ్వాంగ్ రచించిన సీ-యూ-కి గ్రంథ మిప్పుడు మన వ్యాసరచనకు ముఖ్యాధారము. ఆ పదమునకు "పశ్చిమ దేశమునందలి బుద్ధునికి సంబంధించిన వృత్తాంతము" లని యర్థము. ఈ గ్రంథమును యుఁఆన్ చ్వాంగ్ చెప్పుచుండ, ఫీ-ష్ఫీ యను పండితుఁడు వ్రాసియుండెనని కొందఱి యభిప్రాయము. మరి కొందఱు, ఆతఁడు మన యాత్రికుఁడు వ్రాసిన దానిని నచ్చటచట సంస్కరించి వ్యాఖ్యానము చేయుచు వచ్చెనని జెప్పుదురు. ఇందేది వాస్తవమయినను, యుఁఆన్ చ్వాంగ్ వ్రాసినట్లు చెప్పెడి గ్రంథమునం దనేక పాఠాంతరము లున్నవి. అనేకములు తప్పులునున్నవి. ఈకాలమున చీనా సారస్వతమునందు సి-యూ-కీ అమూల్యమయినదిగా పరిగణింపఁబడుచు, పాశ్చాత్య ఖండపు భాషలన్నిటిలోనికిని భాషాంతరము చేయబడియున్నది. ఈ గ్రంథమును బీలు పండితుఁ డాంగ్లభాషలోనికిఁ దెచ్చెను. ఆతని భాషాంతరీకరణమును, జూలియను పండితుని ఫ్రెంచి భాషాంతరీకరణమును, సంప్రదించి, వాటర్సు పండితుఁడు గ్రంథమునంతయు తిరిగి వాఖ్యతో వ్రాసెను.

యుఁఆన్‌చ్వాంగ్, భరతవర్షమును, క్రీ. శ. ౬౩౯ సంవత్సరమున వర్షఋతువు గడచిన వెనుక ప్రవేశించి, యుత్తర హిందూస్థానము నంతట నేడెనిమిది సంవత్సరములు సంచారము చేసి, క్రీ. శ. ౬౩౭ వ సంవత్సరమును నాలందా సంఘారామమును జేరుకొని యించుమించుగా రెండు సంవత్సరముల కాలమచ్చట గడపి, మహాతత్త్వవేత్త యగు శీలభద్రునికడ అనేక శాస్త్రములను అభ్యసించెను. పిమ్మట బౌద్ధధర్మ గ్రంథములను, శాస్త్రములను అనేకములను సమకూర్చుకుని తామ్రలిప్తి నగరమున నోడనెక్కి, సింహళ ద్వీపమునీఁదుగా, చీనాదేశమునకు మరలిపోవ నిశ్చయించుకొనెను. ఈతఁడు, తామ్రలిప్తి నగరమును జేరు నప్పటికి, నాశ్వీయుజమాస మగుటవలన, ఆమాసమున సముద్రయానము వర్జింపవలయునని వారింపబడి, దక్షిణాభి ముఖుడై, ఆంధ్ర, మహాంధ్రదేశములందలి పుణ్యక్షేత్రముల గూర్చియు అమరావతీ ధాన్యకటకస్థూపములను గూర్చియు కంచినగరమును గూర్చియు వినియుండినందున వానిని కూడ సందర్శించి పోవలెనని సంకల్పించి, నాటుదారిని ప్రయాణము సాగించెను.

ఏమికారణముననో యుఁఆన్ చ్వాంగ్ దక్షిణదేశముల గూర్చి ఉత్తర దేశములవలె, విపులముగను, సవిస్తరముగను వర్ణింపక, సంగ్రహముగా జెప్పుచుపోయినాడు. మరియు, ప్రమాదములయినవి పెక్కు విషయములను జొప్పించి

యున్నాడు. ఒక ప్రాంతమునుండి మరియొక ప్రాంతమునకు గల దూరమును కొంచెము హెచ్చుగనో, కొలదిగ తక్కువగనో, చెప్పుచు నాయా దేశముల నాతఁడు ఒకప్పుడు చూడకయె వర్ణించెనాయను సందియము వొడముసట్లుగా వర్ణించినాడు. యుఁఆన్చ్వాంగ్ తామ్రలిప్తి నగరమునుండి, కర్ణ సువర్ణ దేశమునకు జనియెను. ఇది దక్షిణావంగ దేశములో నొకప్రాంతము: నేడు సింగభూమ్ అనియు, వీరభూమ్ అనియు పిలువబడుచున్న మండలము. ఆ దేశమునుండి మనయాత్రికుఁడు ఓఢ్ర దేశమునకు జనియెను.

యుఁఆన్ చ్వాంగ్ ఓఢ్ర దేశమునుండి బయలుదేరి దక్షిణాభిముఖుఁడై ౧౨౦౦లీలు ప్రయాణముచేసి కుంగ్-యూ-టో అని పిలువబడు దేశమును ప్రవేశించెను. ఈ కుంగ్-యూ-టో యను పేరు చీనీభాషా పండితులు సంస్కృతమునందు "కొంన్యోధ" యని భాషాంతరీకరణముచేసిరి. మన యాత్రికుని వర్ణనలబట్టి యీ దేశము చిల్కసముద్ర ప్రాంతమునకును గంజాము మండలమునకును సరిపోవుచున్నదని కన్నింగ్హామ్ పెర్గసన్ పండితులు నిర్ణయించిరి.† ఫ్లీటుపండితు డీదేశమును బృహత్ సంహితయందు పేర్కొనబడిన "కుంద్య" లేక "హేమకుంద్యము" నకు సరిపోవుచున్నదని యభిప్రాయపడుచున్నాడు.‡

† Ancient Geography of India, p, 513

‡ Dr. Fleet in Indian Antiquary Vol. XXii pp 171, 179.

“ఈ కొంగోద్దేశము వేయి లీల చుట్టుకొలత కలిగియున్నది. రాజధాని చుట్టుకొలత యిరువది లీలుండును. దేశమంతయు కొండలతో నిండియున్నది. సముద్ర మిచ్చట చేరువగా నుండి వలయాకారముగ లోనికి జొచ్చుకొనిపోయి యొక అఖాతము క్రింద నేర్పడియున్నది. ఈ ప్రాంత ముష్ణముగా నున్నను పంటలు చక్కగా ఫలించుచున్నవి. ఇచ్చటి జనులు, పొడవైనవారు, ధైర్యశాలురు, కొంచెము మానవత్వముగల మేనివారు. సత్కారమును, వివేచనయు నెఱిగి ప్రవర్తింతురు. మోసముచేయు టంతగా నెఱుగరు. వారి భాషాలిపి, యుత్తర హిందూస్థానమునం దుపయోగింప బడుదానివలె నున్నది. కాని భాషమాత్రము వేరొకటిగా గనుపించును. ఇచ్చటి జనులలో బౌద్ధులు గానరారు. దేవాలయములు నూరు వఱకును, నిర్గ్రంథుల (జైనులు) ఆలయములు పదివేలవఱకు నిచ్చటగలవు. సముద్రతీరమున నుండి, యీ దేశమున పది పట్టణములుమాత్రమె కలవు. అవియన్నియు, ఏటవాలుగనున్న కొండల క్రింద నిర్మింపబడి యున్నవి. ఇచ్చటి జనులు నాణెములకు బదులు ముత్యములను, గవ్వలను వాడుదురు. దుర్గమమైన దేశమగుటచేతను, సైన్యములు విశేషముగా నుండుట చేతను కొంగోద్దేశము శత్రుభయము లేకుండగా నున్నది.”

ఏడవ శతాబ్దమునందీ ప్రాంతము, కళింగమునకు నాంధ్రదేశమునకు నడుమ సరిహద్దుగా నుండినట్లు గానబడుచున్నది. ఇక్కడనుండి, యువాన్ చ్వాంగ్, కళింగమును

గూర్చి వ్రాయుట మరచెను. ఈ కాలమున కళింగము యొక్క నిజస్వరూపమును నిరూపించుట దుస్తరము. క్రీస్తుశకారంభ కాలమున కళింగదేశ మాంధ్రసామ్రాజ్యములో జేరిపోయినది మొదలు కాళింగులు నాంధ్రులలో కలిసిపోయి, నామమాత్రమునకు కొంతెగవారు గానున్నట్లు గన్పించెడిని.* కాళింగుల వేషభాషలు, నాగరకత మున్నగునవి యాంధ్రములో సమ్మిళిత మైపోయెను. మరియు వేదశాస్త్రాదిని, కళింగమును బరిపాలించుచుండిన రాజవంశములు గూడ వేంగీ దేశమునుండి, వలసబోయిన వారలుగా గన్పట్టుచున్నారు. మన యాత్రికుడు కళింగమును ప్రవేశించినది మొదలు, వ్రాసినదానిని బరీక్షించి యచటి వృత్తాంతములు ఎంతవరకు జరిత్రసిద్ధములో నరయుదము. ఈ కళింగము గూర్చి యువాన్ చ్వాంగ్ యిట్లు వ్రాయుచున్నాడు.

“కుంగ్ యూ-టో (కొంగోధ)-దేశమునుండి నైఋతి దిక్కుగా జనిన చెట్లు చామలు లేని యొక విశాలమయిన యెడారి వంటి బాటి భూమిని బ్రవేశింతుము. దానిని దాటిన వెనుక, సూర్య కిరణములను సయితము గప్పివేయునంతటి యున్నతములయి తల విరియబోసి కొన్నట్లుండు వృక్షములతో నిండి గాఢాంధకారమయిన మహారణ్యములను వనములను దాటి సుమారు

* కళింగము, వేంగిరాజ్యము, ఆంధ్రము దక్షిణ కోసలము మున్నగునవి మహాంధ్ర దేశములోని, వివిధ ప్రాంతములకు నిచ్చియుండిన యాపాత నామములుగా గ్రహింపవలయును.

౧౮౦౦ లేక ౧౫౦౦మైలు ప్రయాణముచేయునప్పటికి, (క - అ౦౯౹౼) కళింగదేశమును ప్రవేశించితిమి.

"ఈ కళింగదేశ మయిదువేల మైలువైశాల్యము గలది. రాజధాని, పదిమైలు వైశాల్యము గలది. భూమి సారవంతమై సస్యములతో నిండియున్నది. ఇచ్చట పుష్పములు ఫలములు విశేషముగ లభించును. వందలకొలది మైలవరకు వ్యాపించి యున్న కారడవు లీదేశమునిండ గలవు. ఆయరణ్యములందు కాకుమబ్బులబోలి, ఉన్నతములయి కొండలవలె నుండు మదపుటేనుగులు ద్రిమ్మరుచు నుండును. నాటిని బట్టుకొని కాళింగులు ఇతరరాష్ట్రములకు గొంపోయి, విశేషధనమునకు విక్రయించుచుందురు. ఈదేశ ముష్ణప్రదేశము, ప్రజలు కొంచము కోపస్వభావులు, ఆవేశపూరితులు. మోటువారుగను, అనాగరకులుగను గన్పట్టినను, కాళింగులు, విశ్వాసపాత్రులు, ఋజుమార్గవర్తులును మాటదప్పనివారుగా నున్నారు. వారు వడిగా మాట్లాడుదురు. వారిమాటలు తేలికగావచ్చుచున్నట్టుండును. కాని యుచ్చారణ చాల స్పష్టముగను నిర్దుష్టముగను నుండును. ఆచార వ్యవహారము లందును, వేషభాషలందును, కాళింగులకును, మధ్యదేశము వారికిని భేదముకలదు. ఈ దేశమున జాలమంది బౌద్ధులును, బ్రాహ్మణులును గలరు. ఇచ్చట పది సంఘారామము (బౌద్ధమఠములు) లున్నవి. వాటియందు స్థవీరసంప్రదాయమునకు జెందినట్టి, మహాయన శాఖాసంబంధు లగు ఏనూఱుమంది భిక్షువులు నివసించుచున్నారు. ఈ దేశ

మున నూరు దేవాలయములవఱకును గలవు. ఈదేవాలయ ములందు బ్రాహ్మణులుగాక ఇతర మతస్థులను బూజ లర్పించుచుందురు. ఇచట బ్రాహ్మణులును బౌద్ధులునుగాక నిర్గ్రంథులనిబరగు దిగంబర జైనులుగూడ పెక్కుమంది గలరు.

"కళింగము పూర్వకాలమున మిక్కిలి జన సమూహమై యుండెను. అపుడొకరి భుజములతో నొకరి భుజములు వీధులందు ఒరసికొనుచుండెను. రాజబాటలందు రథ చక్రముల యిరుసు లొండొంటితో సందులేక ఢీకొనుచుండెను. జనులందరు తమ యుత్తరీయములను పైకెత్తి పట్టుకొనినచో, సూర్యుని వెలుతురును గప్పివేయుటకు గుడారమగుచుండెను. జన సంకీర్ణమయియుండిన ఇట్టి దేశము ఒకానొకప్పు డొకతాపసి శాపముచే నంతయు నిర్జనభూమి గావింపబడియెను. ఆకథను జనులిట్లు చెప్పుకొందురు. ఒకప్పు డీ దేశమునందొక కొండ చివర నొక ఋషి తపము చేసుకొనుచుండగా, మూఢాత్ముఁడైన కాళింగుడొకడు ఆమహాత్ముని కపచారము గావించెను. ఆ మహాత్ముడంతట కోపించి, కళింగమును నిర్జనమగునట్లు కోపించి యెటకో జనియెను. ఆశాపమహిమచే నతి శీఘ్రకాలమున జను లెల్లరు దుర్మరణమువాత బడిరి. పిమ్మట కొంతకాల మయినతరువాత, నితర ప్రాంతముల నుండి జనులు కళింగమునకు వలసవచ్చి నివసింపసాగిరి. అది మొదలుగా దేశమిట్లు స్వల్పజన సంవాసితమైన యున్నది.

"రాజధానికి సమీపమున దక్షిణముగా నూరడుగుల

యెత్తుగల స్తూపమొకటి గలదు. దానిచుట్టు నొక యశోకవన మున్నది. పూర్వమిచ్చట కొంతకాలము నలుగురు బుద్ధులు తమ నిర్వాణమునకు బూర్వము నివసించి నట్లు చిహ్నములు గాన్పించుచున్నవి. ఈ రాజ్యమున కుత్తరప్రాంతమున నొక యున్నత పర్వత శిఖరము గలదు. ఆ శిఖరముపై సుమారు నూరడుగుల యెత్తుగల స్తూపమింకొకటి గలదు. ఇచ్చట, మొదటి కల్పమునందు జనులు చాలకాలము జీవించి యుండినకాలమున, ప్రత్యేక బుద్ధుడొకడు నివసించుచు నిర్వాణమును బొందెను."

బౌద్ధధర్మ గ్రంథములందు కళింగము చాల పవిత్రమైన దేశమని చెప్పబడుచున్నది. ఈ దేశమున నివసించి నిర్వాణమును బడయవచ్చునని పూర్వము తథాగతుడు వచించెను. యువాన్ చ్వాంగ్ కళింగమును క-లిం-క" యని పిలిచియున్నాడు. ఆతని కొలత ప్రకారము ఐదులీలొక మైలగును. కళింగదేశ మట్లయిన యాకాలమున వేయిమైళ్ళ విస్తీర్ణత కలిగియుండెనని నిర్ణయింపవలయును. యువాన్ చ్వాంగ్ కళింగ రాజధానియందు కొంతకాలము నివసించి యుండినట్లు తోచుచున్నది. కాని యానగర నామము నతడు దెలుపకున్నాడు. మనకు తెలిసిన చరిత్రాంశముల బట్టి కళింగదేశపు రాజధాని ఏడవశతాబ్దాదిని ముఖలింగనగరమని నిశ్చయింపవచ్చును. నేడు ముఖలింగమనియు నగరకటకమనియు బరగుచున్న కుగ్రామములు రెండును గలిసి

యీకాలమున కళింగరాజధాని యగు కళింగ నగరమని బిలువబడుచుండెను. కళింగదేశ నామము పూర్వ యుగములందు గంగానదీతీరముననున్న మిథిలా దేశము మొదలుకొని గోదావరి వఱకు గలదేశమున కెట్లుపయోగింపబడుచు వచ్చెనో, యట్లే యాదేశపు రాజధానియు పాలించిన రాజవంశముల బట్టి యనేక తావులందు నిరూపింపబడుచున్నది. బుద్ధునికి బూర్వము కళింగమునకు దంతపురము రాజధానిగా నుండెనట. ఈదంతపురమే రాజమహేంద్రనగరమని కన్నింగ్‌హ్యామ్‌గారియభిప్రాయము †; కాని యిది తృప్తికరముగ లేదు. గోదావరిమీదనున్న రాజమహేంద్రవర మాదిగా నగరములెన్నియో కళింగరాజధానులుగ ప్రాచీనకాలమునుండి ప్రసిద్ధికెక్కెను. కాని మనయాత్రికుని కాలమున గంజాముమండలములోని శ్రీకాకుళముతాలూకాలోని కళింగపట్టణము, సింహపురము,కళింగనగరములలో నేదోయొకటి రాజధానియై యుండవలయును. ఈ నగరములన్నియు వరుసగా వంశధార నదిమీద మొదట ముఖలింగనగరము తరువాత సింహపురము చివర కళింగపట్టణము నున్నవి. రాజధాని కళింగనగరము. రేవు వంశధార ముఖద్వారముననున్న కళింగపట్టణము. కడపటిదే దంతపురము కావచ్చును. ఈ నగరములన్నిటి యందునుపురాతనబౌద్ధచిహ్నములు,మఠములు మొదలగునవి

† Ancient Geography of India p. 515,

గాన్పించుచున్నవి. ఏడవశతాబ్దమునకు బూర్వము కళింగము కొంతకాలము పల్లవరాజుల పరిపాలనము క్రింద నుండెను *. ఆకాలమున పిష్టపురమో యలమంచిలియో నరసన్నపేట సమీపముననున్న సింహపురమో, రాజధానియై యుండవలయును. ఈపల్లవరాజులలో సింహపురశాసనముందు నందప్రభంజనవర్మ, చండవర్మ, ఉమవర్మ యను మువ్వురరాజులపేరు లుదాహరింపబడి గానవచ్చుచున్నవి ¶. వీరిలో నెవ్వరుముందో యెవ్వరుతరువాతనో తెలియరాదు. కాని వీరందఱకును సింహపురము రాజధానిగా నుండిన మాట నిశ్చయము. క్రీ.శ. ౫,౬ శతాబ్దములందు కళింగరాజులకును వేంగీరాజులగు విష్ణుకుండినులకును బద్ధవైరముగా నుండెను. దక్షిణకోసలము నేలు వాకాటకరాజులు, విష్ణుకుండినులకు దగ్గర బంధువులగుటచేత నుభయులును కళింగరాజ్యమునకు చాలబాధాకరులుగా నుండి ఇరుప్రక్కలనుండి తొందరలుగలుగజేయుచుండిరి. ఈకారణమున సర్వదాయుద్ధములలో మునిగి తేలుచుండుటవలన యువాన్ చ్వాంగ్ నకు దేశము జనసమ్మర్దముగా గన్పట్టియుండక పోవుటలో నాశ్చర్యమేమి? ఏడవశతాబ్దమందు కళింగరాజ్యమున గాంగపల్లవ వంశమొకటి తలయెత్తి విజృంభించి కళింగనగరమును (ముఖలింగము) రాజధాని

* Ancient History the Dekhan by G. J. Dubreuil p 93–94.
¶ పూర్వోక్త ప్రమాణము.

గా జేసికొని కళింగరాజ్యము నంతయు తనపాలనము క్రిందకు దెచ్చియుండెను. ఇయ్యది యుఁఆన్ చ్వాంగ్ రాకకు కొంచెము ముందుగనో వెనుకగనో జరిగియుండెను. అందువలన యుఁఆన్ చ్వాంగ్ చూచిన రాజధానిని నిర్ణయింప సాధ్యముగాదు. ఈ కారణమును బట్టియు కూడ నాతడు వర్ణించిన స్తూపమును కూడ గనిపెట్ట జాలము. కాని మన యాత్రికుఁడు సందర్శించిన కళింగ రాజధాని సింహపురమని గాని కళింగనగరమని గాని నిర్ణయించినచో అచ్చటకనతిదూరమున గల సాలెహూండామునందలి స్తూపమే పూర్వము నలుగురు బుద్ధులు నివసించినచోటని నిర్ణయింప వచ్చును. కాదేని, కళింగనగరములోని భాగమగుచు, మధుకేశ్వరడను నామాంతరము గల ముఖలింగేశ్వరుని దేవాలయమున్న వాడలో, బౌద్ధస్తూపముండినట్లు చిహ్నములు నేటికిని గానవచ్చుచున్నవి; కావున ముఖలింగనగరమె స్తూపముండిన స్థలము గావచ్చును. ఇక కళింగమున కుత్తర ప్రాంతమున ప్రసిద్ధికెక్కిన పర్వతశిఖరము మహేంద్రగిరి. పరశురాముడచ్చట తపమును, యజ్ఞమును చేసెనని పురాణములు వాకొనుచున్నవి. మరియుబౌద్ధధర్మ గ్రంథములందుగూడ మహేంద్రగిరి చాలప్రఖ్యాతి గాంచియుండెను. గావున మన యాత్రికుడు పేర్కొన్న దీ నగమేయని యూహింప వచ్చును.

కళింగరాజ్యము నుండి యుఁఆన్ చ్వాంగ్ వాయువ్యదిశాభిముఖుఁడై అడవులగుండను పర్వతకనుమల గుండను

ఇంచుమించుగా ౧౮౦౦లీలు (౩౬౦ మైళ్ళు) ప్రయాణముతో ప్రయాణము సలిపి దక్షిణకోసలమును ప్రవేశించెను. కోసల దేశమందు తాను జూచినదానిని వినిన దానిని యాత్రికుడిట్లు వర్ణించియున్నాడు.

"కోసలమూరు వేలలీలు (౧౨౦౦ మైళ్ళు) వైశాల్యము కలది. దేశముచుట్టును ఎడతెగని పర్వతపంక్తులు మహారణ్యములు దట్టముగా నలుముకొని వ్యాపించి యున్నవి. కోసల రాజధాని నలుబదిలీలు (౮ మైళ్ళు) వైశాల్యముగలది. ఇచ్చటి భూమి చాల సారవంతమై యుండుటవలన పంటలు విశేషముగా బండుచున్నవి. దేశమునిండ పట్టణములు పల్లెలు విశేషముగా నొకదానికొకటి సమీపముగా గలవు. దేశము మిక్కిలి జనసమర్దమై యున్నది. ఇచ్చటి ప్రజలు మిక్కిలి బలిష్ఠులు, దీర్ఘకాయులు. చామనచాయ గలవారు. మోటుగా గాన్పించెదరు. మఱియు కాళింగులవలెనే కొంచము కోపస్వభావము గలవారు. కాని మంచి ధైర్యవంతులును, సాహసముగల వారుగా నున్నారు. ఈ దేశమున బౌద్ధమతస్థులును బ్రాహ్మణులును గూడ నున్నారు. ప్రజలు చాల తెలివిగలిగి విద్యాగోష్ఠియందును తత్త్వవిచారణయందును మంచి యభిరుచియు ప్రజ్ఞయు జూపుచున్నారు. ఈ దేశపు రాజు క్షత్రియ వంశజుడు. అతనికి బుద్ధదేవుని యుపదేశములందభిమానము, గౌరవమును మెండు. అతని దయయు ధార్మికత్వము నితర దేశములందు సయితము కీర్తింపబడు చున్నవి. కోసలదేశమున

సుమా రొక నూరు సంఘారామము లున్నవి. అందు దాదా పుగా పదివేలమంది భిక్షువు లున్నారు. వీరందఱుమహా యనశాఖా సంబంధులే. మరియు నీదేశమున దెబ్బది బ్రాహ్మణ దేవాలయములు గూడ నున్నవి. బౌద్ధులుగాక నిక్కడి జనులలో చాలమంది బ్రాహ్మణులును జైనులుగూడ నున్నారు.

"కోసలరాజధానికి దక్షిణపుదిక్కున అనతి దూర మున అశోకవనమును అందొక స్తూపమునుగలవు. పూర్వ కాలమున నిచ్చట, తథాగతుడు ధర్మసభను సమకూర్చి తన ప్రజ్ఞాతిశయములచే చాలమంది బ్రాహ్మణులను బౌద్ధులను జేసియుండెను. తరువాతి కాలమున బోధిసత్త్వుడగు నాగార్జు నుడీ సంఘారామమున జాలకాలము నివసించెను. అప్పు డీదేశము నేలుచుండిన రాజు పేరు సాద్వహుఁడు. ఆతఁడు నాగార్జునుని విశేషముగ నాదరించి గౌరవించెను.

"సింహళద్వీపమునుండి యొకప్పుడొక బోధిసత్త్వుఁడు దేవుఁడనువాడు, నాగార్జునుని ప్రజ్ఞావిశేషములను విని, యాతి నితో వాదింప నిచ్చగొని బయలుదేరి వచ్చి నాగార్జునబోధి సత్త్వునికి తన రాక నెఱిగింపుమని కావలివానిని కోరెను. ద్వారపాలకు డంతట లోనికరిగి దేవుని రాక దెల్పెను. నాగార్జునుఁ డంతకు బూర్వము దేవబోధి సత్త్వుని పాండిత్య మును, మహిమాతిశయమును వినియుండినవాఁ డగుటచే, తక్షణమె శిష్యు నొకని బిలచి యొక పాత్రయందు నీరు

నింపి, దానిని దేవుని కడకట్టి గొంపోవ వలసినదని యాజ్ఞాపించెను. దేవ బోధిసత్త్వుడా జలపూరిత పాత్ర నవలో కించి మాటాడక మెల్లగా సూదినొకదానిని అందు జారవిడచి యూరకుండెను. అది చూచి, శిష్యుఁ డేమియు దోఁచక నిశ్చేష్టుడై యుండి, పిమ్మట నే సమాధానమును గానలేక, నాగార్జునుకడ కాపాత్రను తిరిగి పట్టుకొని వచ్చి, జరిగిన దంతయు విన్నవించెను. నాగార్జునుఁ డప్పుడు "ఆహా! ఏ మాతని ప్రజ్ఞావిశేషము! ఇట్టి మహనీయుని నే నెప్పుడును గాంచియుండలేదు మానవుల హృదయములను దెలిసికొనగల సమర్థుడు ఒక్కఁ డీశ్వరుఁడే గదా. అయినను మానవ హృదయాంతరాళము నుండి యుద్భవించు సూక్ష్మ విషయములను సయితము గ్రహింపగల సమర్థుఁ డీతఁడు తప్పక మహానుభావుఁడును, జ్ఞానియు గానలయును. కావున సత్వరమాతనిఁ లోనికి బ్రవేశ పెట్టుము." యని యానతిచ్చెను. శిష్యుఁ డామాటలను విని "ఆచార్యా! ఏమి చోద్యమిది! మూగివానివలె మాటలాడ కూరకుండువాఁడు సర్వజ్ఞుఁ డగునా!" అని ఆశ్చర్యముతో నడిగెను. అంతసర్వజ్ఞుఁ డప్పుడు "వత్సా! యిటు వినుము. జలపూరితమయిన యీ పాత్ర సంపూర్ణమయిన నాజ్ఞానము సూచించుచున్నది. పాత్రయందు ప్రతి సందు సందులోను ఈ జల మెట్లు వ్యాపింపగలిగియున్నదో, అట్లె నాజ్ఞానముగూడ, విశ్వమంతయు వ్యాపించియున్నది. ఈ జలమెట్లు పరిశుభ్రమైనది గావచ్చునో అట్లు నాజ్ఞానమును

పరిశుద్ధమైనది గావచ్చును. కాని యీ జలమందు దేవుఁడు సూదిని జారవిడచుటచేసి, నా బ్రహ్మజ్ఞానమును అతఁడు ఛేదించినాడని యర్థము. కావున వేగ మాతనికడ కేగి, లోనఁ బ్రవేశపెట్టుము." అని పల్కెను.

"నాగార్జునుని, రూపము, దృష్టియు, మనసును మిక్కిలి గంభీరమైనవి. చూపరుల కాతఁడు భయము నాశ్చర్యమును గొలుపుచుండును. ఆతని ప్రజ్ఞయు, పాండిత్యముకూడ నట్టివే. ఆతనితో వాదింపదలచి వచ్చినవా రాతని వాగ్ధాటికి నిల్వజాలక తమ యజ్ఞానమును వెల్లడించి శిష్యత్వము నంగీకరింతురు. దేవ బోధిసత్త్వుఁ డీ మహనీయుని ప్రజ్ఞావిశేషములను వినియుండినవాఁ డగుటవలన నాతనితో వాదించి, తన సంశయములను బాపుకొన దలంచి వచ్చియుండెను. ఇప్పు డాతఁడు నాగార్జునుని సమీపింపబోవువేళ మిక్కిలిభీతచిత్తుఁడై తొట్రుపాటుతో నడువ నారంభించెను. మెట్లు, సోపానముల నెక్కి మొగసాలలు కడచి ప్రాంగణము దాటి సభా మంటపమును భయ, వినయ, గౌరవ, సంభ్రమములు వెంట నంటి రాఁ బ్రవేశించెను. నాగార్జునునితో వాద మారంభించునప్పుడు కొంత భయకంపితుఁ డయ్యెను. కాని సాయంకాల మగుసరికి, గంభీరముగ తన వాదము నుపన్యసింప సాగెను. అంతట నాగార్జును డాతని వాదములను విని సంతుష్టాంతరంగుఁడై, "దేవా! నీ జ్ఞానమును, పాండిత్యము నపారమైనవి. నీ యనుభవము ప్రపంచాతీతము.

ఈ భువిని నిను బోలినవారు కడచినవారిలో గాని, యిప్పుడున్న వారిలోగాని, నా కెక్కడను గాన్పించుటలేదు. నేనిపుడు ముదుసలినై దేహబలము తగ్గినవాడ నగుచున్నాను. ఇపు డిక నీవంటి విద్వాంసుని గాంచగలుగుటచే, నా జ్ఞాన జలమును, నిలువ జేసికొనుటకు నీయందు తగిన పాత్రను లభించినవాఁడ నగుచున్నాను. నాజ్ఞాన జ్యోతిని చల్లారిపోకుండ నాయనంతరముకూడ సంపూర్ణ తేజముతో వెలిగింప గల మహనీయుని గాంచగలిగితిని. నిజముగా నీవే నా వెనుక, నీ ధర్మాధ్యక్ష పీఠము నధిష్ఠించి, పరిశుద్ధమైనదియు, నుత్కృష్టమైనదియు నగు ధర్మమును' ప్రతిపాదించి వ్యాపింప జేయగల సమర్థుడవు. కావున నాకోడ గూడ కొన్ని ధర్మ రహస్యములను గ్రహింతువుగాక, రమ్ము!" అని బల్కెను.

"దేవుఁ డీమాటలు విని సంతుష్టాంతరంగుడై అహంకారముతో తానే సర్వజ్ఞుఁడని గర్వించెను. అంతటనుంచి తన తార్కికత్వమును, పాండిత్యమును దేటపడ అలంకారములతో, శబ్దాడంబర వాక్యములతో సంభాషింప నారంభించెను. బోధిసత్త్వుఁడు తన వాగ్ధోరణిని మెచ్చుకొనుచుండెనేమోయని సంతోషించుచు, నొకసారి నాగార్జునివంక చూచెను. కాని యాతని ముఖమున నొక విధమయిన అసంతృప్తియు నాగ్రహమును వ్యక్తమగుచుండుట గాంచి, భయకంపితుఁడయ్యెను. వికలచిత్తు డగుటచే మాటలు తడబడ

నారంభించెను. మరికొంతసేపటికి నోరాడిపోయి మాటలాడ లేకపోయెను. పిమ్మట ఆసనమునుండి లేచి వినమ్రుడై, చేతులు జోడించి, తన యజ్ఞానమును క్షమించి శిష్యునిగా పరిగ్రహింపవలసినదని ప్రార్థించెను. దేవుని సంభ్రమమును గాంచి నాగార్జును డప్పుడు "దేవా! ఆసీనుఁడవుగమ్ము! భయ వర్జితుడవు గమ్ము. ఇప్పుడే నీకు నేను బుద్ధుని ధర్మములందలి రహస్యముల నుపదేశింతును." అని శాంతముతో బల్కెను. దేవుఁ డంతట నాగార్జునుని మ్రోల సాష్టాంగముగ బ్రణమిల్లి హృదయ పూర్వకముగ "నేటి మొదలు యీ మజ్ఞానుని శిష్యునిగా బరిగ్రహించి యనుగ్రహింప వేడెదను." అని ప్రార్థించెను. నాగార్జును డతని మొద జాలిగొని శిష్యునిగా బరిగ్రహించెను.

"మూలికలచే నౌషధులను తయారుచేయుటయందు నాగార్జునుఁ డద్వితీయుఁడు. మూలికల రహస్యము నాత డెఱింగినట్లు యితరు లెరుగరు. అతఁడొక ఔషధమును సేవించి బుద్ధిబలమును దేహదార్ఢ్యమును చెడకుండ, మావు మారిపోకుండ చిరకాలము జీవింపగల్గెను. అతని జీవితకాలము కొన్ని శతాబ్దములని జెప్పుదురు. రాజు సాద్వహుఁడు నీయౌషధమును సేవించి నాగార్జునునివలె చిరకాలము జీవింప గల్గెను. నాగార్జును డంత ప్రజ్ఞావంతుడయ్యును, తనంతట తానె, ప్రాణత్యాగము గావించుకొనెను. నాగార్జునుని జీవిత ముతో సాద్వహుని ఆయువును అంతమొందు. విధి బలమై

యుండినందున నిరువురు నొక్కకాలమున మరణించిరి. సాద్వాహుని చావును,నాగార్జునుని చావును,ఇట్లు సంభవించెనని చెప్పుదురు.

సాద్వాహునకు, కడగొట్టువా డొకడు చిన్నకుమారు డుండెను. అతఁడు తా నెప్పుడు సింహాసన మధిష్ఠించి రాజ్యమును బాలింతునా యని సర్వదా చింతా నిమగ్నుడై యుండెను. అత డొకసారి తల్లిని జేరబోయి "అమ్మా! నే నెపుడు సింహాసనమెక్కి రాజ్యముచేయుదును?" అని యడిగెను. అందుల కారాణి విచారముతో! "కుమారా! ఈ జన్మమున నీవు సింహాసనమున గూర్చుండి రాజ్యాభిషిక్తుఁ డవయ్యెదనని నాకు తోచదు. నీ జనకుఁ డిప్పటికి కొన్ని వందల సంవత్సరములు జీవించియున్నాడు. అతని ముంగిట నెందరో పుత్రులు, పౌత్రులు, పెద్ద కాలము జీవించి, మరణించిరి. ఇది యంతయు నాగార్జునుని శక్తి ప్రభావము. ఏక్షణమున నాబోధిసత్త్వుడు మడియునో, యాయుత్తర క్షణమున నీ తండ్రియు దేహయాత్ర జాలింపగలడు. ఈనాగార్జునుని ప్రజ్ఞాబుద్ధులును జ్ఞానమును అపారములు. ఆతని ప్రేమయు దయయు నగాధములు. ప్రపంచమందలి జీవులకై యాతఁడు, తన దేహమును, ప్రాణమును సమర్పింప వ్రతము బూనియున్నాడు. కావున నీవరిగి యాతని సందర్శింపుము. అతడు నీకేమి కావలయునని యడిగిన నీ శరీరమిమ్మని కోరుము. నీవిది యొనర్చిన నీయభీష్టము సిద్ధించును." అని

హితోపదేశమొనర్చెను.

“జనని యుపదేశ వాక్యముల నాలకించి యారాజ సుతుడు సత్వరము నాగార్జునుడు నివసించు చుండిన మఠమునకు వచ్చెను. అతని రాకఁ గాంచి, ద్వారపాలకుఁడు భయపడి పలాయనుఁ డయ్యెను. రాజ కుమారుడునులోనికి బరుగెత్తెను. నాగార్జునుఁ డాసమయమున పడసాలలో పచారు చేయుచు, మంత్రములను పునశ్చరణ గావించుచుండెను. ఏదియుగాని సమయమున రాజకుమారు డట్లు భిక్షు వాటిక జొచ్చుటగాంచి, ఆశ్చర్యము నొంది యాతఁడు, “కుమారా! ఈ సాయంతనపు వేళ నింత తొందరగా, భిక్షువులు నివసించు మఠమునం జొచ్చుటకు గతం బేమి! నీకేమైన విపత్తు వాటిల్లెనా? కాక నేడేనయిన కారణాంతరమున శరణార్థివై వచ్చితివా?” యని యాతురతతో నడిగెను.

ఆప్రశ్నకు, రాజకుమారుఁడు మెల్లగా “మహానుభావా! వినుడు. ఇంతకుఁ బూర్వము నా జననితో శాస్త్రార్థములు చింతన చేయుచు, ప్రపంచముతో సంబంధము వీడిన సన్న్యాసుల గూర్చి నే నిట్లంటిని. ‘అమ్మా! ప్రపంచమందలి జీవరాసులకు ప్రాణముపై నాస మెండుగదా! అట్టి యెడ త్యాగము నుద్ఘోషించు ధర్మశాస్త్రములు, ఇతర జీవులు వాంఛింపునపుడు, ప్రాణత్యాగము సేయుట త్యాగమని యా సన్న్యాసుల కింములకు విధించియుండలేదు!’ అపుడు నామాటలకు, నాజనని ‘కుమారా! అట్లు గాదు. దశ

భూమికలయందలి సుగతులను, మూఁడుకల్పము లందలి తథాగతులును పరమపురుషార్థమును బడయఁగోరి జీవ యాత్రను ఈ లోకమున గడపుచు, నిర్వాణమును బొందిరి. వా రెల్లరు బుద్ధుని మార్గమును శ్రద్ధతో ననుసరించిరి. ఆతని ధర్మోపదేశములను గ్రహించి శాంతచిత్తముతో నాచరింపుచు వచ్చిరి. వారు ధర్మరక్షణార్థము, తమ దేహములను వన్య మృగముల యాహారము కొరకు నర్పించిరి. పావురమును బ్రక్షి కించుటకై ఒకడు తన దేహములను కోసి యిచ్చెను. పూర్వము చంద్రప్రభుఁడను రాజొక బ్రాహ్మణునికొరకు తన శిరమును కోసి యిచ్చెను. చేది రాజగు మైత్రిబాలుఁ డొక యక్షుని యాకలిబాధ తీర్చుటకు తన రక్తములఁ బ్రాణ మిచ్చెను. ఇంకను యిట్టివా రెందరో ప్రతి యుగమందున గలరు. వా రందరును మహనీయులు. మన నాగార్జునుఁడ నట్టివాడే. ఆతఁ డుత్కృష్ట ధర్మములనవలంబించుచున్నాడు.' అని చెప్పెను. కావున నో బోధిసత్త్వుఁడా! 'నాకై' తన ప్రాణము నర్పింపగల మహనీయునికై యింత కాలము నుండి నేను అన్వేషించుచున్నాను; కాని యొక్కనిగూఁ గాంచలేనైతిని. బలాత్కారముగ నెవ్వనినైన వధించినచో నా హత్యవలన సంభవించు మహాపాపము నన్ను చుట్టు కొనును. ఆ దుష్కార్యమువలన గలుగుదుఃఖ మపారము భరింప నలవికానిది. అజ్ఞానుఁడగు బాలుని వధించుటకును నా మనసు వప్పుకొనదు. అది నా కీర్తిని పాడుచేయును.

ఇక నీవు బోధిసత్త్వుడవు, ప్రతి దినమును బుద్ధు డుప దేశించిన ధర్మమార్గము నవలంబించుచు నిర్వాణమును బొందదలచి యున్నాడవు. బోధిసత్త్వునికి సమస్త జీవరాసుల యందును ప్రేమ యొక్క రీతిగా వ్యాపించియున్నది. అతని దయకు మేర లేదు. అతనికి ప్రాణము బుద్బుదప్రాయము, కాయముదారుకవలె క్షణికము, కావున బోధిసత్త్వుడవైన నీ వేల నాయభీష్టమును నెఱవేర్పకుందువు? అట్లు చేయక నీ వేల నీజీవితమందలి పరమపురుషార్థమును చెడగొట్టుకొందువు? అని యుపన్యసించెను.

"నాగార్జును డట్లు రాజకుమారుని మాటల నాల కించి "రాజకుమారా! నీవు బల్కినదంతయు సత్యము. నీవన్నయట్లు, నేను బుద్ధుడనగుటకు బ్రయత్నించుచున్నాను. బుద్ధుడగువాడు సర్వము త్యజింప సమర్థుడని నే నెఱుంగు దును. అతడు తన దేహము ప్రతిధ్వనివలె క్షణికమైన దనియు, అండజ జరాయుజ స్వేదజ, ఉద్భిజరూపమున, జీవుడు నరక, మృగ, ప్రేత, అసుర, నర, దేవతాకృతిని జన్మించుచు చచ్చుచుండుననియు నాత డెఱుంగును. జీవుల యొక్క కోర్కెల నడ్డగింపకుండుటయే నాప్రతిజ్ఞ, కాని రాజకుమారా! నీకోర్కె చెల్లించుట యందొక, ప్రమాదము కలదు. నే నెప్పుడు ప్రాణము విడుతునో, అప్పుడే నీతండ్రి, రాజును మరణించును. కావున బాగుగా యోచించుకొనుము. నాయనంతరము నీతండ్రిని బ్రతికింపగలవా రెవ్వరు నుండరు."

అని బల్కెను. రాకుమారుడు డామాటలను విననట్లు, మౌనము దాల్చియుండెను. అంత నాగార్జునుడు నిర్మలచిత్తముతో ప్రాణత్యాగము చేయనుద్దేశించి, యొక మాయాయుధము కొఱకు అటు నిటు దిరిగి చూచి యేమియు గానక, తుదకొక శుష్కించియొక తృణమును దీసికొని సునాయాసముగ శిరచ్ఛేదము గావించుకొని యుసురులు విడచెను.

"రాజకుమారుడు డాఘోర కృత్యమును జూచి యతి సత్వరముగ నంతఃపురమువైపు బరుగెత్తెను. ఇంతలో నాగార్జునుని విహారమున జరిగిన వృత్తాంతమును నంతయు, నవలోకించిన ద్వారపాలకుడు సవిస్తరముగా రాజున కెరిగించెను. అత్తరి రాజును దుఃఖము నాపుకొనలేక వ్యాకులచిత్తుడై యుత్తర క్షణమందు ప్రాణములు విడచెను.

"కోసలదేశమునుండి నైరృతి దిక్కుగా ౩౦౦ లీల (౬౦ మైళ్ళు) దూరముననున్న (పోలోమోలో కీలీ) భ్రమర గిరి శిఖరమును జేరబోయితిమి. ఏకాంతప్రదేశమున నున్న యాపర్వతము, తక్కిన వానికంటె యున్నతముగ నుండి, నడుమ నడుమ కనుములు లేక నొక్కటే రాయితో గూడుకొని మిక్కిలి యేటవాలుగనుండు గట్లు గలిగియున్నది. నాగార్జున బోధిసత్త్వుని కొఱకు సాద్వహ మహారాజు నీపర్వతమునందు, నడుమువరకు సొరంగమును త్రవ్వించి మార్గమును జేసెను. ఆసొరంగము చివర నసగా, కొండనడుమనొక, సంఘారామమును (బౌద్ధుల మఠము) నిర్మించెను.

ఆ సొరంగము ౧౦ లీలు (౨ మైళ్ళు) నిడివి గలిగియున్నది. ఆ కొండక్రింది నుండి మేము సొరంగమును ప్రవేశించు మార్గము గానక, పైకి చూచునప్పుడు నేటవాలుగ నుండిన యెత్తైన పర్వతముచుట్టును, పొడవునను, సొరంగముల వలె నుండు గుహలను జూచితిమి. ఆ సొరంగమందు, నడచుట కనుకూలములుగ నుండి యిరుప్రక్కల స్థంభములు గలిగి, పొడవుగా నున్న విహారములును, ఎత్తైన గోపురముల క్రింద నసారాలుగల ఐదంతస్తుల కట్టడము నొకదానిని జూచితిని. ఆ యంతస్తులలో నొక్కొక్క దానియందు నాలుగేసి విహారములు గలవు. విహారములకు నడుమ వానిని చుట్టుకొని పడసాలలు (లేక వసారాలు) గలవు. ఆ విహారములందొక్క దానియందు సువర్ణమయములయిన బుద్ధుని జీవప్రతిమలు గలవు. అవి నవరత్న ఖచితములయి, చిత్రవిచిత్రాలంకారములతో శోభిల్లుచున్నవి. ఈ పర్వతాగ్రము నుండి, సెలయేటిధారల కాల్వలు ప్రతి యంతస్తునందును, మంటపముల గుండను, వసారాలచెంతను, విహారముల చుట్టును ప్రవహించుచు, కొండక్రిందకు ప్రవహించుచుండును. అచ్చటచ్చట గుహలపై గానవచ్చు సొరంగములు, పైనుండి లోపలిగుహాలోనికి విహారములలోనికి, గాలిని వెలుతురును బోనిచ్చుచు, వాటిని కడు రమణీయములుగను, నివాసయోగ్యములుగను జేయుచున్నవి.

సాద్వాహారాజీ పర్వతమును దొలిపించి సంఘారామ

మును నిర్మించుచున్నపుడు అనేక వేలమందిజనులు హతులైరి
కోశము అర్థశూన్య మయ్యెను. అప్పటి కింకను శిలపట్టి
కార్యము సరియైన పూర్తి కాలేదు. అందుకు కాతరుడ
వ్యాకులచిత్తుడై దుఃఖింప నారంభించెను. రాజు ఖిన్నుడై
మనోవ్యథనొందుచుండుట నాగార్జునుడు గాంచి యొకనాడు
రాజా! నీ వేల ఖిన్నుడవై యున్నావని యడిగెను
సాద్వాహనుం డందులకు విచారముతో "బోధిసత్త్వుడా! నే
మహాకార్యమును పేరాసతో బుణ్యముకొరకై సంకల్పిం
చితిని. ఇయ్యది మైత్రేయ బోధి సత్త్వుడు సుగతుడై
యవతరించుదాక నిలచి యుండవలయునని నా యుద్దేశము
కాని ఇది ఇంకను సరియైన పూర్తి కాలేదు. నా అర్థకోశము
క్షీణించి నాజనులు అలసి, చనిపోవుచున్నారు. నా కేమియు
దోచుటలేదు. అని విన్నవించెను. నాగార్జునుడంతట "రాజా
దుఃఖింపకుము; సత్ప్రయత్నము ఫలమును బడయక పోరాదు
ధర్మమందు నీకుగల అభినివేశమువలన నీ యభీష్టము
తప్పక సిద్ధించును. భీతిల్లకుము. నిశ్చింతతో నీ రేయి అంత
పురమున కరిగి సుఖముగా నిద్రింపుము. రేపటి యుదయము
వ్యాహ్యాళికిబోయి, యీ చుట్టుప్రక్కల ప్రాంతమునంతయు
బరీక్షించి, వచ్చిన పిదప నీతో నీ ప్రయత్నములగూర్చి
ముచ్చటింతును" అని హెచ్చరించి యోదార్చెను. రాజు
వాక్యములను విని, యానందభరితుడై నాగార్జునునికి ప్రణ
మిల్లి యథేచ్ఛం జనియెను.

“ప్రసిద్ధుడైన నాగార్జునుఁడు, తనరసశాస్త్రజ్ఞానమహిమచే చుట్టుప్రక్కలగల పెద్దబండరాళ్ళ నన్నిటిని కరిగించి దానిలోనొక కషాయమునుబోసి బంగారపు ముద్దలుగా మార్చివేసెను. మరునాఁ డుదయము రాజు ఎక్కడ జూచి నను రాళ్ళవంటి బంగారపుముద్దలను గాంచి యాశ్చర్యము నొందుచు, తన సంతోషమును బట్టజాలక, నాగార్జునునికడ కేతెంచి ప్రణమిల్లి తాను అడవియందు దిమ్మరుచు నచ్చటచ్చట సువర్ణమును రాతిబండలువలె, కుప్పలుగా బడి యుండుట గాంచితి ననియు నది దేవతల మహిమచేజరిగెను గాబోలుననియు విన్నవించెను. నాగార్జును డప్పుడు ‘రాజా! అట్లు దేవతాప్రభావముచేత జరుగలేదు; నీ మనశ్శుద్ధివలనను నీ కార్యదీక్షాపరత్వమువలనను గలిగిన ఫలమిది. ఇప్పుడు నీకు గావలసినంత ధనము సమకూరినదిగావున నీవు తలపెట్టిన పుణ్యకార్యమునకై దీని నంతయు వినియోగింపుము. నీ యభీష్టము ఫలించుగాక” యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చి ఆశీర్వదించెను. రాజు బోధిసత్త్వుని యానతిచొప్పున నా ధనమును వినియోగించెను. సంఘారామమునిర్మింపగా మిగిలినదానితో, సువర్ణమణిమయాంచితములయిన బుద్ధదేవుని ప్రతిమలను జేయించి విహారములందుంచెను. ఇంకను మిగిలిన ధనము రాజ్యాభివృద్ధికై వినియోగించెను.

తానునిర్మించిన యాసంఘారామములందు నివసించుచు బుద్ధదేవునికి బూజానమస్కారములు చేయుచుండుటకై

సాత్వాహనుఁడు వేయిమంది భిక్షువుల ప్రార్థించి రావించెను! భిక్షువుల యుపయోగార్థము నాగార్జునుడు బౌద్ధధర్మశాస్త్ర గ్రంథములను బోధిసత్త్వుల వ్యాఖ్యానములను, మున్నగు ననేక గ్రంథములను సంపాదించి యాసంఘారామమున నొక పెద్ద భాండాగారమును సమకూర్చెను. ఆతఁడు సంఘారామముయొక్క కడపటి యంతస్తునందు బుద్ధుని సువర్ణవిగ్రహమును, సూత్ర, శాస్త్ర గ్రంథముల నుంచెను. మొదటి యంతస్తునందు, పరిశుద్ధులయిన బ్రాహ్మణులకు నివాసమిప్పించెను. నడుమ మిగిలిన మూడంతస్తులందును భిక్షువులనుండ నేర్పఱిచెను. ఈ సంఘారామము బూర్తి యగు నప్పటికి సాద్వాహ రాజునకు తొమ్మిది కోట్ల సువర్ణములు ఖర్చుపడియెనని ప్రాచీన గ్రంథములు వాకొనుచున్నవి.

ఇట్లు కొంతకాలము గడుచునప్పటికి బ్రాహ్మణులకును, బౌద్ధులకును కలహములు జనించెను. ఆకలహములను దీర్చుమని బౌద్ధులు, రాజునొద్ద మొఱబెట్టుకొన బోయిరి. ఇంతలో బ్రాహ్మణులు "మనతో వాగ్వాదమున గలిహించి యీ బౌద్ధులు, రాజుతో నేరము చెప్పుట కేగినారు. కానిండ"ని, కోపించి దుర్మార్గులయి, అచ్చటి కావలివాండ్రు మొదలుగాఁగల పరిచారకులతో గలసికొని దుస్తంత్రములబన్ని, సమయముకొఱకు నిరీక్షించియుండి, సంఘారామమును పాడుచేసి, సింహద్వారమును సొరంగములను గప్పివేసి బౌద్ధసన్యాసులు లోనికి రాకుండ నిరోధించిరి. ఇట్లాబ్రాహ్మణులు

సంఘారామమునుండి బౌద్ధులను వెడలగొట్టించి, తమ స్వా
ధీనము చేసికొనిరి. అప్పటినుండియుబౌద్ధభిక్షువులచ్చటగావుర
ముండినట్లు కానరాదు. దూరమున నిలువబడి యున్నతమైన
యా పర్వతశిఖరమువంక జూచునపుడందలి సొరంగములును,
గుహలును గానిపించెనుగాని, యా సంఘారామమును ప్రవే
శించు సొరంగమును గాంచలేనైతిని. ఈ కాలమున నచ్చట
నివసించెడి బ్రాహ్మణులు, తమలో రోగులయినవారికి వైద్య
చికిత్సకొరకు బౌద్ధుల రావించవలసిన, వారి ముఖములకు
ముసుగులు వేసియో, కండ్లకు గంతలుకట్టియో లోనికి
గొంపోయి పని పూర్తియయినతరువాత మరల నట్లే యీవ
లకు గొనివచ్చి కండ్లు తెరచెదరు. ఇందువలన బౌద్ధుల కెవ్వ
రికిని లోని కరుగుమార్గము తెలియరాదు"

యుఆన్ చ్వాంగ్, కోసలదేశమునుగూర్చి, వింతకథ
లను వర్ణించినాడు. ఇందితడు, తాను ప్రత్యక్షముగ జూచిన
దానిని వినినదానిని గూడ నొక్కరీతిగ వర్ణించినాడు.
అందువలన నీతడు వర్ణించిన యద్భుత విషయములు
అవిశ్వసనీయములని మనకు దోచును. కావున వాటిపరీక్ష
యావశ్యకము. కోసలమని మన యాత్రికుడు చెప్పియున్నాడు
గాని యిది యుత్తరకోసలము గాక, దక్షిణ కోసలమనియు,
నీకాలపు మధ్యమాగాణముల్లలోని నాగపురముజిల్లాకు
ఆగ్నేయముగా నున్న బస్తరురాజ్య భాగము విశాఖపట్టణ
మండలములోని వాయువ్యభాగమును కలిసి దక్షిణకోసల మగు

చున్నదనియు మనము నిశ్చయింపవచ్చును. పీనిషీ పండితుడు రచించిన మన యాత్రికుని జీవితమందుగూడ నీ దేశము దక్షిణకోసలమనియే ఉదాహరింప బడినది. దక్షిణ కోసలము పురాతనకాలపు విదర్భయని కన్నింగ్‌హాముగారి * యభిప్రాయము. ఫెర్గసనుదొర దక్షిణకోసలమును చిటిస్‌ఘడ్ ప్రాంతమునకు సరిబుచ్చుచు, వైర్‌ఘడ్ లేక భాంఢక్ నగరములు కోసలరాజధానులుగావచ్చునని నిశ్చయించినాడు. ‡ కోసలమాంధ్రదేశమున భాగముగా నుండె ననుటకు కొన్ని ప్రబల కారణములు గలవు. ఆంధ్రులు కోసలదేశమును, కోసలనాడని వ్యవహరించుటయు, నచ్చటినుండి వలస వచ్చిన బ్రాహ్మణులను కోసల(కొసల)నాటివారని బిలచుటయు, నెల్లరకుఁ దెలిసిన విషయమే. అదియును గాక, శాతవాహనుల క్రింద నాంధ్రమహాసామ్రాజ్యము విస్తరించి నపుడు దక్షిణకోసలము నాంధ్రదేశాంతర్గత భాగమై పోయెను. దక్షిణకోసలదేశమును మనయాత్రికునికాలమున మహాకోసల దేశాధీశులగు సోమవంశీయులో, ప్రవరపురాధీశ్వరులగువాకాటకరాజులో, త్రిపురాధీపతులుకలచుర్యులో పాలించుచుండవలయును. ప్రస్తుతమా దేశచారిత్రమింతకంటె విపులముగ దెలియవచ్చుటలేదు.

కోసలరాజధానిని వర్ణించిన వెనుక, మన యాత్రికుఁడు నాగార్జున, దేవ బోధిసత్త్వుల గూర్చిన వృత్తాంతములను

* Ancient Geography of India p. 5-0.

‡ Journal of the Royal Asiatic Society 1875 p. 260

వర్ణించినాఁడు. నాగార్జునాచార్యునిగూర్చి, యీ దేశము నందును, చీనా టిబేతు దేశములందు చెప్పుకొనబడుచున్న గాథ లన్నియు నించుమించుగా నొక దాని కొకటి సరిపోవు చున్నవి. నాగార్జునుఁడు తాను సర్వజ్ఞుఁడనని, జలపూరితమైన పాత్రను దేవుని కడకు బంపెననియు, నందు దేవుఁడు సూదిని, జాఱవిడచి, యాతని సర్వజ్ఞత్వమును ఛేదింప గల్గితినని సూచించి గర్వభంగము చేసెననియు, కొందఱు వాదింతురు కాని చివరకు దేవుడు, తన యాజ్ఞానమును, అహంకార మును, తెలిసికొని పశ్చాత్తప్తుఁడై శిష్యునిగా ననుగ్రహించి యుపదేశింపుమని నాగార్జునుని వేడుకొనుటచే, నాగార్జునుని సర్వజ్ఞత్వము స్థిరపడుచున్నది. శాతవాహనుఁడను రాజు తన రాణియొక్క దుస్తంత్రమునకు లోనై యామె కడగొట్టు కుమారుడు సుశక్తి యను వానికి రాజ్యము కట్టబెట్టుటకై నాగార్జునుని జంపించి, యాతడు మరణించిన కాలముననే తానును మరణించెనని చీనా యాత్రికుఁడు ఈ చింగ్ కూడ చెప్పియున్నాడు. నాగార్జునుని ప్రాణముతో, తన ప్రాణము కూడ పోవునని యెఱింగనవాఁడగుటవలన, రాజు ఆతని మఠముచుట్టు, రక్షణార్థము కావలివారినుంచెను. నాగార్జు నుఁడు చిరకాల జీవియనుటకు టిబేతు దేశ గ్రంథములుగూడ సాక్ష్యము గనున్నవి. తారానాథు డొకచోట †నాగార్జునుఁడు ౫౭౧ సంవత్సరములు జీవించెనని చెప్పియున్నాడు. చీనా

† Tarranatha's History of Buddhism p. 73

గ్రంథములం దతడు నాసికాపుటములగుండ నీరు త్రాగుట మొదలయిన యోగరహస్యముల సహాయమున, కొన్ని వందల సంవత్సరములు జీవించియుండెనని చెప్పబడి యున్నది. ఈతడు చిరకాల జీవి యనుటలో సందియము గానరాదు గాని, పాశ్చాత్యులు కొందఱు దీనిని విశ్వసింపక, నాతని జీవితకాలము మహాయన సంప్రదాయ మభివృద్ధిలో నుండిన యైదాఱు శతాబ్దముల కాలమే, బౌద్ధులచే మహాయన మార్గమును బోధించిన నాగార్జునునకు జీవిత కాలమని అతిశయోక్తిగా చెప్పియున్నారని వ్రాయుచున్నారు. ఈతడు రసవాదశాస్త్రజ్ఞుడనియు, తాళ్ళను కరగించి బంగారముచేసె నన్న గాథయు చీనా తిబెతు గ్రంథములందు గానవచ్చుచున్నది.

నాగార్జునుఁడు చరిత్ర ప్రసిద్ధుఁడయ్యును, మనకు మిథ్యాపురుషుఁడును కల్పిత మహావ్యక్తియువలె గన్పట్టును. బౌద్ధమతముయొక్క యుచ్చదశయం దీతఁడు అద్భుతమైనట్టియు, దుర్గ్రాహ్యమైనట్టియు వ్యక్తివలె ప్రకాశించుచున్నాడు. పాలీసంస్కృత వాఙ్మయములం దీతఁడు మహామేధావియు సర్వజ్ఞునివలె గన్పట్టును. ఇతఁ డన్యమతములపట్ల నిరుపమానమైన సహనము జూపిన మహనీయుడు. బోధిసత్త్వుడై మతప్రచారము గావించిన మహావీరుఁడు.

Watter Yuanchwang, Vol, II p, 204

మహాతత్వవేత్త, కవీశ్వరుఁడు, వాఖ్యాత, రసవాది, శాస్త్రజ్ఞుఁడు, దయాసముద్రుఁడు. బోధిసత్త్వులు బుద్ధులగుటకు బొందవలసిన దశ భూమికలలో, దుర్ఘటమైనట్టి ప్రథమ భూమికను బొందిన వాఁడగుటవలన నీతఁడు "ఏకోభూమీశ్వ రు" డని పేరొ్కనబడుచుండెను. ఈతని కీర్తి దిగంతవిశ్రాంతమై యుండినను, ఈతని జన్మస్థాన మెద్దియో, నెప్పుడు జన్మించెనో, యెప్పుడు నిర్యాణము చెందెనో, యీతని జీవిత మెట్లు, ఎచ్చ టెచ్చట గడపెనో దెలిసికొనుట కాధారములు గాన్పింపవు. కొందఱీతని జన్మస్థానము పశ్చిమదేశమని యూహింతురు గాని, యించుమించుగా దక్షిణ కోసలదేశ మీాయన జన్మభూమి యని దోచుచున్నది. టిబెతు గ్రంథములం దీతఁడు చిర కాలము నాలందాసంఘారామమున బౌద్ధ విద్యల నభ్యసించెనని దెలుపఁబడియున్నది. ఈతఁడు జన్మించిన ప్రాంతమాంధ్రభూమి నియు నితఁడాంధ్రుడనియు చాల మంది యభిప్రాయ పడుచున్నారు. ఈతఁడు బుద్ధుని నిర్వాణానంతరము, ౨౦౦ సంవత్సరముల కని కొందఱును ౫౦౦ సంవత్సరములకని కొందఱును, ౪౦౦ సంవత్సరములకని కొందఱును, జీవించియుండెనని నిర్ణయించుచున్నారు. బౌద్ధుల ప్రధానగురుపరంపరలో నీతఁడు ౧౩ వ లేక ౧౪ వ ఆచార్యుఁడుగ పేరొ్కనబడుచు క్రీ. పూ. ౨౧౨ వ సంవత్సరమున మరణించెనని చెప్పబడి యున్నాడు.* ఈతఁ డించు

* Asiatic Researches Vol. II p. 400.

మించుగ క్రీ. పూ. ౪౯-౨ వ సంవత్సరమున జననమొంది, శకరాజగు కనిష్కునికి సమకాలీనుఁడై యుండినట్లు రాజతరంగిణి దెల్పుచున్నది; కుమారజీవునిచే రచింపబడిన లంకావతార సూత్రమందు అంత్యభాగమున, ఈతని జీవితము భావికాలమున జరుగునట్లు స్పష్టముగ వర్ణింపబడినది.— కుమారజీవుడు నిశ్చయముగా, క్రీ. శ. ౪ వ శతాబ్దారంభకాలమున జీవించియున్నట్లు దెలియుచున్నది, గావున, నాగార్జునుఁడంతకు బూర్వము మూడవశతాబ్దమునందు జీవించియుండవలయునని కొందఱి యభిప్రాయము. ఈతని గ్రంథములందు కనిష్కుఁడు, కినికుఁడు మొదలుగా గల రాజుల నామములు, వసుమిత్రుడు, అశ్వఘోషుఁడు, కాత్యాయనీపుత్రుఁడు, ధర్మగుప్తుడు, రాహులభద్రుడు, మున్నగు బౌద్ధమతాచార్యుల నామములు గానవచ్చుటఁజేసి, నాగార్జునుడు క్రీ. శ. మూడవ శతాబ్దమువాడని వాటర్సు పండితుని యభిప్రాయము §; కాని యిదియును నిశ్చయము కాదు.

నాగార్జునాచార్యునిచే రచింపఁబడిన గ్రంథములలో నిప్పుడు ఇరువది మాత్రమే మిగిలియున్నవి. అవియు గూడ చీనాభాషలో భాషాంతరీకరణములై యున్నవి. నిరీశ్వరవాదమును, ప్రతిపాదించుట జేసి బౌద్ధుల గ్రంథములన్నియు, ననత్యములనియు నప్రమాణములనియు మన దేశమున బ్రాహ్మణులచే దగ్ధముగావింపబడెను. ఈతని గ్రంథములలో సుహృల్లేఖ

§ Watter's Yuan chwang Vol, ii p. 204

యను పద్యకావ్యము కడు సుప్రసిద్ధమైనది. ఈకావ్యము తన పోషకుఁడగు శాతవాహనుడగు నాగార్జునుని చే ఉదయనుఁ నకు వ్రాయబడినదని తారానాథుఁడు దెల్పుచున్నాడు. ప్రపంచమునం దంతటను, సుహృల్లేఖకు వచ్చిన ప్రసిద్ధి, పూర్వకాలమునన్నైన నేమి, మధ్యకాలమున నైననేమి మరియొక గ్రంథములకు రాలేదట. ఈ గ్రంథ మొక పర్యాయము టిబేతు భాషలోనికిని, మూడుమార్లు చీనాభాషలోనికిని భాషాంతరీకరింప బడెనట! చీనా యాత్రికుఁడగు ఈ చింగ్ భరతవర్షమును సందర్శించి పోయిన కాలమున సుహృల్లేఖ జనులచే ముందుగా నీకాలమున కాళిదాసత్రయమువలె పఠింపబడుచుండెనని వ్రాసియున్నాఁడు †. సుహృల్లేఖ తరువాత మిగుల ప్రఖ్యాతి గాంచినది "ప్రజ్ఞాపారమిత శాస్త్రము." దీనిని చీనావారు చంగ్ లూన్ అని పిలతురు. దీని ననుసరించి నాగార్జునుడు ప్రజ్ఞాప్రదీపశాస్త్రమును రచించెను. ఇది మహాయన శాఖకు జెందిన మాధ్యమిక సంప్రదాయము వారికి ప్రమాణ గ్రంథము. మాధ్యమిక సంప్రదాయము వారనగా, సర్వము శూన్యమని వాదించు బౌద్ధులు. నాగార్జునుఁడు "దశభూమి విభాగశాస్త్రమను" ఇంకొక గ్రంథమును రచించెను. బోధిసత్త్వుని జీవితమునందు గల దశభూమికలను వివరించి, యందుత్తమమైనదియు భిక్షుక వృత్తిని స్వీకరించి నపుడు గలుగునది యునగు ఆనందావస్థయను ప్రమోదిత భూమికను గూర్చియు,

† Itsing by Takakasu p 158

బిక్షుకుఁ డైనపిదప పాపమునుండి విముక్తుఁడైనపుడు ప్రవేశించు విమల భూమికను గురించియు ప్రశ్నోత్తర రూపకమైన గ్రంథమిది. ఇందు బోధిసత్త్వుఁడు, బుద్ధుడగుటకు పూర్వము, దుఃఖమున మరల బడిపోకుండ ననుభవించు అమితాయు స్వర్గముయొక్క సౌఖ్యమును గూర్చి మనోహరమైన స్తోత్రకదంబము గలదు. హీనాయన సంప్రదాయము ప్రకారము, మనుష్యుఁడు జీవమును, మృత్యువును దాటి, అతీతుఁడై నాశ మొందుటయే నిర్వాణపదవని నాగార్జునుడు నమ్మియుండెను. సకల జీవకోటియొక్క నిర్వాణసిద్ధికై, (దుఃఖనివారణమునకై) యీ గ్రంథమునం దొకచోట నాగార్జునుడు ప్రార్థన శ్లోకములను రచించెను. అవి మిక్కిలి మనోహరములై యున్నవి. ఇక నాగార్జునాచార్యుని గ్రంథము లన్నిటిలో "ప్రజ్ఞాపారమిత సూత్ర వ్యాఖ్యాశాస్త్రము" మిక్కిలి యుత్కృష్టమైనది. కుమారజీవుడీ గ్రంథమును చీనాభాషలోనికి క్రీ. శ. ౪౦౫వ సంవత్సరమున భాషాంతరీకరించెను. ఈ గ్రంథము మహాప్రజ్ఞాపారమితసూత్రము పైన ద్వితీయము, నుద్వేలమగు వ్యాఖ్యయని పేరొందెను.

నాగార్జునుడు మహాయన బౌద్ధమతమునకు ప్రముఖుడును ప్రవర్తకుడనిమాత్రమేగాక, విదేశములందు స్వదేశమునందునుచిరకాలజీవియని దిగంతమైన యశమును సంపాదించియుండెను. ఈతఁడు బ్రాహ్మణ విద్యలయందుగూడ నుత్తీర్ణుడై వైదికమతమునందలిరహస్యముల నభ్యసించెను. మూలికల

యొక్క గుణప్రభావముల గ్రహించి ఆయుర్వేదశాస్త్రము నభివృద్ధి పఱచెను. జ్యోతిష, సిద్ధాంతము హోరార్థ శాస్త్రము లందు పూర్ణమయిన ప్రజ్ఞను సంపాదించెను. రసవాదము నభ్యసించి ప్రజ్ఞావంతు డయ్యెను. మంత్ర తంత్రశాస్త్రము లభ్యసించెను. ఆతడు ఘనవైద్యుడనియు నేత్రచికిత్సయందాతనితో సరిపోల్పదగినవారు ప్రపంచమునందు సయితము లేరను ప్రఖ్యాతి చీనాదేశమువఱకును వ్యాపించెను. నేత్రరోగ చికిత్సలను గూర్చియు, మూలికాదుల ప్రభావముల గూర్చియు, నీతడు రచించిన శాస్త్రములు చీనా భాషలో నున్నవి. బాణుని హర్షచరితమునం దొకచోట పాతాళము నేలు నాగేంద్రుడు "మందాకిని" యను ముత్యాలహారమును మన నాగార్జునుని కొసంగెననియు, నది సర్వవిషసంహారిణి యనియు, దాని స్పర్శచే సర్వజంతు కోటికి సమస్తమగు బాధలు నివారణమగుననియు జెప్పబడెను. బుద్ధుని యుపదేశములందలి హీనాయన మహాయన మార్గములందు, సమానసిద్ధాంతములను నేర్చి యాతడు నూతనధర్మమును ప్రచారము గావించెను. ఈతఁడు పరమ పురుషార్థమును బడయుటకు, బౌద్ధులచే విధింపబడిన, చతుర్విధమైన సర్వ శూన్యత్వము, బాహ్యశూన్యత్వము, బాహ్యార్థానుమేయత్వము, బాహ్యార్థప్రత్యక్షత్వము, అను వాదములను బోధించెను. స్వయముగ నీతడు దశభూమికలో ప్రథమ భూమికేశ్వరుడై, యేకో భూమీశ్వరుఁడని ప్రసిద్ధి వడసెను.

ఈతని గురువులపేరు రాహులభద్రుఁడు. అతఁడు బౌద్ధమతము స్వీకరించిన బ్రాహ్మణుఁడు.

కోసలదేశమునేలు రాజుపేరు,(సో టో-పోహో, అనగా) సాద్వహుఁడని, యుఁఆన్‌చ్వాంగ్ చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రాచీన చీనాలిపిలో సో-టో-పో-హో యని వ్రాయబడిన సంస్కృత పదము శాలివాహన లేక సాతవాహన, గావచ్చునని పండితుల యభిప్రాయము. ఈచింగ్ అను చీనాయాత్రికుఁడు కూడ, నాగార్జునుని పోషకుఁడు (దానపతి షా-టో-పో-హ- నా- అనగా) శాతవాహన వంశజుడని చెప్పియున్నాఁడు. ఆతని పేరు షి-యేన్-టెక-యని కూడ పేర్కొనియున్నాఁడు. చరిత్ర దెలుపునంతవఱకు ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును శాతవాహన వంశము ఇంచుమించుగా నాలుగు శతాబ్దములకాల మేలి యుండెను. ఇంతమంది శాతవాహనులలో నాగార్జును డే శాత వాహనునిచే బోషింపఁబడియెనో దెలిసికొనుటకు యుఁఆన్ చ్వాంగ్ దోడ్పడుటలేదు. ఇక ఈచింగ్ చెప్పిన షి-యేన్-టీ-కయను పేరు సంస్కృతమున జేతక లేక జీవాతక యను పదమునకు సరిపోవుచున్నది ¶. కాని యీ పేరుగల రాజెవ్వ రును చరిత్రయందు గాన్పించుటలేదు. తిబేతు దేశ గ్రంథము లందు నాగార్జునుని మిత్రుడును, దానపతియగు వాని పేరు శాతవాహనుఁడు, లేక అంతివాహనుడు అని వివిధము లుగా పేర్కొన బడియున్నది. ఆ వంశమువనాతడు శంకరుడు,

¶ Takakasu "Itsing" p 159

ఉదయనుఁడు, లేక ఉత్తరాయనుడు, అను పేరులకు సరిపోవు తిబేతుపదముల బిలువబడియున్నాడు. మరియు జేతకుఁడు లేక జీవాతకుఁడనియు కూడ నొకచోట పేర్కొనబడి యున్నాడు. తిబేతు దేశచరిత్రకారుఁడును మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడునగు తారానాథుడు ‡, నాగార్జునుని పోషకుఁడైన రాజు యౌవనమున జేతకుడని బిలుపబడుచుండిన ఉదయనఁ మహారాజని చెప్పియున్నాడు. శాతవాహన వంశము దక్షిణాపథమును క్రీ. పూ ౨౨౦ మొదలుకొని క్రీ. శ ౨౩౦ వఱకును పరిపాలించియుండెను. ఈ నడుమ కాలమున నాగార్జును డెప్పుడుజీవించియుండెనో ఉదయన నామాంకితుడగు రాజును గుర్తింపలేకపోవుటవలన నిర్ణయింప వీలుగాకున్నది. నాగార్జునుని పోషించిన చక్రవర్తి, యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణియని శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు నిర్ణయించిరి, గాని వారుజూపిన యాధారములు తృప్తికరములుగ లేవు. ఎట్లయినను ఆతడు చిరంజీవియై కొన్ని శతాబ్దములు బ్రతికియుండినట్లు విశ్వసింపకపోయినను క్రీ. శ. మొదటి శతాబ్దముననిర్వాణము బొందెననిమాత్రము నిర్ణయింపవచ్చును. ప్రస్తుతమాతని కాలనిర్ణయము ఇంతకంటె నిస్సంశయముగ నిర్ణయింప సాధ్యము గాదు.

ఇక సిబోధి సత్త్వుఁడు, కోసలదేశమునకు నరువదిమైళ్ళ దూరమునున పో-లో-మో-లో-కి-లీ యను పర్వతము మీఁద

‡ Tara[illegible]'s History of Buddhism ps 71, 73 & 303,

నున్న సంఘారామమున జీవయాత్ర గడపెనని, యుఁఆన్ చ్వాంగ్ వ్రాయుచున్నాడు. పో-లో-మో-లో-కి-లి యనునది భ్రమరగిరి యని సంస్కృతమున సరిపోవుచున్నది. మన యాత్రికు డిచ్చిన కొలతనుబట్టి దక్షిణకోసలరాజధాని ఛాండక్ నగరమని నిశ్చయించి యచ్చటనుండి కొలచిచూచిన యెడల నీపర్వతమతము చాందాకు నాగ్నేయ మూలగా మాణిక్యదుర్గమునకును, నరదా నదికిని సమీపమున నుండ వలయును, గాని యచ్చట నీయాత్రికుని వర్ణనలకు సరివచ్చు పర్వతశిఖరముగాని సంఘారామముగాని గానరాదు. ఇక ఫెర్గసనుగారు, ఛాండక్ నగరసమీపమునగల విద్యాసాని పర్వతమే యుఁఆన్ చ్వాంగ్ వర్ణించిన భ్రమరగిరిసంఘారామమని నిరూపింప బ్రయత్నించిరిగాని, మనయాత్రికుని వర్ణనల కచ్చటి ప్రాచీనగుహాలు సరిపోవుట లేదు. యుఁఆన్ చ్వాంగ్ భ్రమరగిరివల్లని శిఖరముగల పర్వతమనికూడ వర్ణించియున్నాడు. భ్రమరగిరి, పార్వతి, దుర్గవంటి శక్తిస్వరూపిణులగు దేవత యొక్క గిరియనిగాని నల్లతుమ్మెదవంటిశిఖరమనిగాని అర్థము చేయవచ్చును. యుఁఆన్ చ్వాంగ్, భ్రమరగిరిని వర్ణించుటలో కొలతలను తప్పుగా నిచ్చి పొరబడినాడు. అట్లు కాదేని యాతని సి-యూ-కీ చీనాపాఠమును పండితులు తప్పుగాచదివి యపార్థము చేసుకొని వ్రాసి యుందురు. మన యుఁఆన్ చ్వాంగ్ నలెనే మంతకు బూర్వము వచ్చియుండిన పాహియాను కూడ తాను కాశీనగరమున

నుండి నపుడీ భ్రమరగిరికి సరిపోవు పర్వత సంఘారామమును గూర్చి, వినినదానిని స్వయముగ జూచినవానివలె వర్ణించి వ్రాసినాడు. కాని యాతడీ పర్వత శిఖరమును జూడనే లేదు. ఆతడు వ్రాసిన వృత్తాంతముగూడ మిక్కిలి వింతగా నున్నది. ఆతడీ శిఖరమును పో-లో-యు అనగా పారావతమను అర్థము వచ్చు పేరున బిలచినాడు. ఆకొండలో పావురపు గూండ్ల వలె గుహలుండుటచే, పారావతమను పేరుకలిగి యుండవచ్చు ననుకొనుట యొక యూహ! కాని యాతడు పారావతమని బిలచుట కింకొక కారణము గూడనుండును. టిబెటు దేశ బౌద్ధగ్రంథములందు నాగార్జునుడు శ్రీపర్వత సంఘారామమునకు భిక్షువుల రావించి, నివాసము నేర్పఱిచె ననియు, వారి యుపయోగార్థము ఒక గొప్ప పుస్తక భాండారమును సమకూర్చెననియు వ్రాయబడియున్నది. శ్రీపర్వతమునకు పారావతమను పేరు. అట్లు చీనాయాత్రికుని వ్రాతలందు పొరబాటుగా బడియుండవచ్చును. మఱియు నాగార్జునుడు కి-పా-లు-గిరి అని టిబెటువారిచే బిలువబడుచుండిన శ్రీపర్వతముపై చిరకాలము నివసించి నిర్వాణము బొందెనని టిబెటు గ్రంథములు నొక్కుచున్నవి. బౌద్ధములందు పార్వత శ్రీపర్వతమనియు సంస్కృత వాఙ్మయమున శ్రీశైలమనియు, యుఆన్ చ్వాంగ్ చే భ్రమరగిరి యనియు నుదాహరింపబడిన పర్వతరాజము కర్నూలు (కందనోలు) మండలములో కృష్ణానది నానుకొని, పైని వ్రేలాడుచున్న శిఖరముపై

భ్రమరాంబా మల్లిఖార్జునుడను దేవులకు దేవాలయమును గలిగి సుప్రసిద్ధబ్రాహ్మణ శైవపుణ్యక్షేత్రములలో నొకటి. ఈ ప్రదేశము చుట్టుప్రక్కల నున్న శిఖరములకంటె ఎత్తైన శ్రీశైలమే మన యాత్రికునిచే పేర్కొనబడిన భ్రమరగిరియని నిశ్చయింపవచ్చును. ఈ శ్రీశైలము ద్వాదశ శివలింగ క్షేత్రములలో నొకటియై చుట్టుప్రక్కల నచ్చటయున్న ఆన్ చ్వాంగ్ వర్ణనలకు సరిపోవుచు అంతస్థులవలె నుండు గుహాలను, విహారములను సొరంగములను గలిగి నిర్జనారణ్యభూమియందు చోర నశక్యముగానున్నది కావున నీశ్రీశైలమనమే పూర్వకాలమున నాగార్జునాచార్యుని నివాసస్థానమని నిర్ణయింపవచ్చును. ఇయ్యది యాంధ్రసామ్రాజ్య రాజధానియగు ధాన్యకటకమునకు (ధరణికోట) పశ్చిమముగా ౧౦౨ మైళ్ళ దూరమునను కర్నూలునకు ౮౨ మైళ్ళదూరమునను మధ్యపరగణాల లోని మాణిక్యదుర్గమునకు దక్షిణముగా ౨౫౦ మైళ్ళదూరమునను అనగా మన యాత్రికుని కోసలరాజధానికి బహుదూరముగను ఉన్నది. కావున నిక మన పురాతత్వ పరిశోధకులు శ్రీశైలమును తత్ప్రాంతపు గుహాలను బరిశీలించి యేమైన శాసనాదులను వెలికి దీయగలిగినచో నాగార్జును డే కాలపు వాడో యాతని దానపతియగు శాతవాహనవంశజుండగు ఉదయన నామాంకితు డే కాలపువాడో నిస్సంశయముగ నిర్ణయింప గలుగుదుము. అట్టిది ప్రకృతమందు దుర్లభము.

కోసల దేశమునుండి మనయాత్రికుడు దక్షిణాభిముఖుడై

మహారణ్యములగుండ ౯౦౦ లీలు (౧౫౦ మైళ్లు) ప్రయాణముచేసి, ఆంధ్రదేశమును సమీపించెను. ఆంధ్రదేశమును గూర్చి మన యాత్రికు డిట్లువ్రాసియున్నాడు.

"ఈదేశము మూడువేల లీలు (౬౦౦ మైళ్ళు) వైశాల్యము గలిగి యున్నది. రాజధానియు నిరువది లీలు వైశాల్యముగలది. ఈనగరమును జనులు (పిన్-గీ-కి-లో) వేంగీపురమని పిలచెదరు. ఈప్రాంతము మిక్కిలి సారవంతమై యెల్లప్పుడు సేద్యము చేయబడుచు సర్వసస్య సమృద్ధమై యున్నది. ఈదేశముష్ణ ప్రదేశము. జనులు సాహసము గలవారు. కాని తొందరపాటు గలవారుగా నున్నారు. వీరి భాషయు వాక్యముల కూర్పుయు, మధ్యదేశము వారి భాషకంటె భిన్నముగా నుండును. కాని వీరుపయోగించు అక్షరముల స్వరూపము మధ్యదేశములవారి యక్షర స్వరూపమును ఇంచుమించుగా బోలియుండును. ఇక్కడ నరువది సంఘారామములును అందు మూడువేల భిక్షువులు నున్నారు. ముప్పది దేవాలయములు గూడ గలవు. ప్రజలలో బ్రాహ్మణులును, జైనులును గూడ గలరు."

"వేంగిపురమున కనతి దూరమున నొక సంఘారామముగలదు. అందు అంతస్తులుగల హర్మ్యములును, మనోహరములయి విచిత్రములయిన అలంకారములచే శోభిల్లెడి గోపురములును స్థంభములును గల యితర గృహములును చాల గలవు. ఇచ్చటనొక బుద్ధుని విగ్రహము కలదు.

దానిని సత్స్వరూపమును శిల్పి తన నేర్పరితనమునంతయు జూపి చెక్కెనో యన్నంతగా కళలూరుచు మనోహరముగా నున్నది. ఈసంఘారామమున కెదురుగా వందలకొలది యడుగుల ఎత్తుగల స్తూపమొకటి గలదు. ఈస్తూపమును, సంఘారామమును అచలుడను అర్హతుడు * నిర్మించెను.

"ఈసంఘారామమునకు (మఠము) నైరృతిదిక్కుగా కొంచెముదూరమున నింకొక స్తూపమును అశోకవనమును గలవు. పూర్వకాలమున తథాగతుడిచట నివాసము చేయుచు తనప్రజ్ఞచే చాలమందిని బౌద్ధులనుగాఁ జేయజాలెనట.

"ఇక్కడనుండి నైరృతిదిక్కుగా నిరువది లీలుదూరమున నొంటరిగానున్న కొండపై నొక శిలాస్తూపముగలదు. ఇక్కడ జినబోధిసత్త్వుడు న్యాయద్వార తారకశాస్త్రమును "హేతువిద్యాశాస్త్రమును" రచించెను. బుద్ధుని యనంతరమీ బోధిసత్త్వుడు బౌద్ధమతము నవలంబించి శ్రమణకుడై కాషాయ వస్త్రముల ధరించెను. పిదప జితేంద్రియుడై, నిష్కాముడై, చిరకాల మభ్యసించి బ్రహ్మజ్ఞానమును సంపాదించెను. ఆతని జ్ఞానశక్తియు, తపశ్శక్తియు నపారములు. ఆతడు మహాశక్తి సంపన్నుడైనతరువాత నిరాధారముగ నున్నలోకముపై జాలిచెంది బౌద్ధధర్మములను జనులకు

* అర్హత పదము సంస్కృతమున ఆచార్యుడగుచున్నది. బౌద్ధధర్మ సిద్ధాంతముల ననుసరించి పునర్జన్మ లేకుండ చేసికొనగలుగువాడు ఆచార్యుడు (అర్హతుడు) అగుచున్నాడు.

బోధింప సమకట్టెను. హేతువిద్యాశాస్త్రము గాఢమై, దురవగాహమై, బహుశ్రమచేత గాని సుబోధము గాకుండుటచే నది ముక్తిమార్గ మన్వేషించు వారికి నిరుపయోగముగా నుండుట గాంచి యాతడు పర్వత గుహాలందు జొచ్చి ధ్యానపరుడై యోగసమాధిలోనుండియాశాస్త్రమును సులభముగా సాధించుటకు దగిన గ్రంథమును రచింప యోచించెను. ఇట్లుండ నాతని తపోనిష్ఠకు పర్వతములు కనుమలు కంపించెను. ఆకసమంతయు ధూమముచేతను కాఱుమబ్బుల చేత నావరింపబడియెను. అంతట నాపర్వతము నాశ్రయించి యుండు అధిదేవత యోగబోధిసత్త్వుని ఆకసముమీదకు గొంపోయి యిట్లు పలికెను. "పూర్వకాలమున తథాగతుడు ప్రపంచమును నిర్వాణమార్గము నైపు త్రిప్పప్రయత్నించెను. లోకముపై జాలిగొని యాతడు హేతువిద్యా శాస్త్రమును వెల్లడించెను. కాని తథాగతుడు నిర్వాణము బొందినతరువాత నాశాస్త్రము లోకమునకు దుర్గ్రాహ్యమయ్యెను. కావున నోజిన బోధిసత్త్వుడా! నీజ్ఞాన తపములు అపారములు; సర్వజ్ఞుడ వైన నీవు యాశాస్త్రమును పూర్ణముగా నెఱింగి దాని మహిమను లోకమునకు బోధింపుము."

"ఇమ్మాట బోధిసత్త్వుడు, ప్రపంచము నంతటను జ్యోతిర్మయము చేయగల వజ్రసమాధియందు ప్రవేశించి ధ్యానతత్పరుడై యుండెను. ఆ సమయమున నాదేశము నేలు

రాజు జినబోధి సత్త్వుని సమీపించి జన్మరాహిత్యమును బడయుమని ప్రార్థించెను."

జినబోధి సత్త్వుడప్పుడు "రాజా నేను దురవగాహమైన హేతువిద్యా శాస్త్రసూత్రములను స్పష్టముచేయుటకై సమాధియందు ప్రవేశించితిని. నాహృదయమిప్పుడు జన్మరాహిత్యమును గోరుటలేదు. సమ్యక్ సంబోధికై యెదురు చూచుచున్నది" అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను."

"రాజంతట జన్మరాహిత్యఫలమే మహాస్థల యాశయము. మానుషవిద్యలనతిక్రమించి భూర్భువస్సువర్లోకములనుండి విముక్తుడగుటకన్న ఫలమేమి గలదు. తప్పక మీరు జన్మరాహిత్య ఫల మనుభవింతురుగాక" యని విన్నవించెను.

"జినబోధిసత్త్వుడు రాజు చెప్పిన మాటలకు సంతుష్టాంతరంగుడై ధ్యాన సమాధియందు ప్రవేశించి జన్మరాహిత్యఫలమును బడయనెంచెను. కాని యాతడొక్కడే యీ విజ్ఞానమును సంపాదించి ముక్తి నొందుటవలన లోకమున కేమియుపకారమునుగలుగదనియు బోధిసత్త్వునియొక్క-స్వార్థపరత్వమునకు చింతిల్లి యాతనిపై జాలిగలిగి మంజుశ్రీ బోధిసత్త్వుడాతని ముంగిట సాక్షాత్కరించి యిట్లని యాజ్ఞాపించెను. "అయ్యా! నీవేల మొదట సంకల్పించిన పుణ్యకార్యమును విరమించితివి. నీవొక్కడవే నిర్వాణమును బొందనితరులందఱు అజ్ఞానాంధకారమునుండి సంసార బంధముల దగుల్కొని తిరుగాడ వలసినదేనా? నీవు నీనిర్మల జ్ఞానమును

లోకమునకు బోధింపుము. నీవు నేర్చిన న్యాయశాస్త్రమును మాత్రమునేగాక మైత్రేయ బోధిసత్త్వుని యోగాచార్య భూమి శాస్త్రమున బోధింపుము." అనబోధిసత్త్వుడపుడు మంజుశ్రీ బోధిసత్త్వుని యాజ్ఞ శిరసావహించెదనని చెప్పి నమస్కరింప, నా దివ్యపురుషు డంతర్థానమొందెను. పిమ్మట నతడు చాలకాలము హేతువిద్యాశాస్త్రమును, యోగాచార్య భూమి శాస్త్రమును కడు శ్రద్ధతో నభ్యసించి, తన శిష్యకోటిలో పెక్కుమందికి ఉపదేశించెను. అతని శిష్యవర్గములో జాలమంది తనసమకాలీనులలో నంతటివారు యోగశాస్త్రము నభ్యసించిన వారు లేరని ప్రఖ్యాతి గడించిరి.

"ఇచ్చటినుండి చిట్టడవులతో నిండియున్న ప్రదేశము గుండ దక్షిణముగా జనిన ధాన్యకటక(టో-న-స-కి-చీ-కియా.) మును బ్రవేశింతుము"

దక్షిణ కోసలమునుండి మన యాత్రికుడు చాళుక్య రాజ్యమగు వేంగీ దేశమును గూర్చి బోయెను. కృష్ణాగోదావరీ నదుల మధ్యనుండు ప్రదేశము వేంగీదేశమని వ్యవహరింపబడుచుండుట చరిత్రప్రసిద్ధము. ఈ వేంగీనామము రాజధానియగు వేంగీపురమును బట్టి గల్గెను. వేంగీపురము ఏలూరునకు దూర్పుగా నెనిమిదిమైళ్ళదూరమునకు కొల్లేరునకు వాయువ్యముగా నాలుగుక్రోసుల దూరమున నున్నది. వేంగీపురము క్రీ-శ- పూర్వమనేక శతాబ్దముల క్రితమునుండి ప్రసిద్ధమగు నగరమై యొప్పుచుండెను. ఆంధ్రరాజధానియగు

ధాన్యకటకమునకు వెనుక నింతటివిశాలమైన నగరము నింతటి మనోహరమైన పట్టణము దక్షిణాపథమున నింకొకటి పూర్వము లేకుండెను. ఇపుడీ నగరము భూకంపాదులచే నశించిపోయి శిథిలావశిష్టమయి పాడయి రూపు మాసియున్నది. ఇచ్చటి పురాతన చిహ్నములు ప్రాచీనపు ఔన్నత్యమును దలపునకు దెచ్చుచున్నవి.

వేంగీపురము పల్లవుల కాలమున రాజధానిగా నుండెను. వారికి వెనుక సాలంకాయన పల్లవులకును, పిష్టపురవిష్ణుకుండినులకును రాజధానిగ బరగెను. చాళుక్యులీ దేశమును జయించిన తరువాత కొంతకాలము పిష్టపురము రాజధానిగా మార్చబడినను చాళుక్యరాజులలో రెండవవాడగు జయసింహుని కాలమున వేంగీపురమునకు తిరిగి రాజధాని మార్చబడెను. యువాన్ చ్వాంగ్ వేంగీపురమున కేతెంచినపుడు వేంగీదేశమును కళింగములో చీపురుపల్లి ప్రాంతమువరకును తూర్పు చాళుక్య పరిపాలనముక్రింద నుండెను. అపుడు తూర్పు చాళుక్యరాజ్యమును పాలించుచుండినవాడు సర్వసిద్ధి బిరుదాంకితుడగు జయసింహవల్లభుడు.

వేంగీపుర ప్రాంతమున నుండినట్లు చెప్పబడిన సంఘారామము ఇపుడు గానరాదు. ఇదియును కాల మహిమచే శిథిలమయి జీర్ణమై పోయియుండును. వేంగీపుర ప్రాంతము నిపుడు పెదవేగి చిన్నవేగి దెందులూరు సేనగూడెము మున్నగు గ్రామముల చెంత గానవచ్చు శిథిలమయిన దేవాలయములు

కట్టడములు, మున్నగువాటిలో నేది మన యాత్రికుండు వచించిన శిలాస్తూపమో నిర్ణయింప జాలము. ఈప్రాంతమున అసంఖ్యాకములుగ దేవాలయములు కట్టడములును గలవు. ప్రాచీన వేంగీపురమునకు నాలుగైదు మైళ్ళ దూరమున ఏకాంతమయిన శిఖరముపై నొక సంఘారామము గలదనియు, నచ్చట పెక్కు గుహాలున్నవనియు, నందు పూర్వము జిన్న బోధిసత్త్వుండు నివాసముగానుండి హేతువిద్యాశాస్త్రమను తర్కశాస్త్రమును రచించెననియు మనయాత్రికుండు చెప్పియున్నాండు. ఈకాలమున ఏలూరునకు తూర్పుగా ౧౦ మైళ్ళదూరమున కామవరపుకోట చింతలగుంటుపల్లియను గ్రామము గలదు. ఇచ్చట సమీపముగా జీలకఱ్ఱ గూడెమను పల్లె గలదు. ఈసమీపమున భూగర్భమున పూడ్చుకొని పోయినవి పది పండ్రెండు స్తూపములు గాన్పించు చున్నవి. ఇంకను సమీపమునగల కొండలలో నక్కడక్కడ నైదారు గుహాలు వరుసగాగలవు. ఇవి పూర్వము బౌద్ధ సన్యాసులు నివసించు గదులని యూహింప వలయును. ఆ సమీపమున శిధిలమయి గన్పట్టు నొకవిశాల సభామంటపమునందు స్థంభము లిప్పటికి గాన్పించుచున్నవి. అదియే పూర్వము విహారమును, చైత్యమంటపము నైయుండెనని యూహింపవచ్చును. ఇక్కడకు సుమారు నూరు గజముల దూరమున నొకకొండ ముఖమున వలయాకారముగ నొకగుహ దొలువబడి గానవగుచున్నది. ఆగుహకు నడుమ నెత్తిమీద గోపురము గలదు.

ఆ గుహయొక్క నడిమికొలత పదునెనిమి దడుగులుండును. కుడ్యములు సుమారు పదునైదడుగులెత్తుండును. గోపురము యొక్క గర్భము నాలుగడుగు లెత్తును అనుగున అడ్డకొలత పంద్రెండడుగులు నిడివియు నుండును. ఈగోపురశిఖరమునుండి క్రిందకు గుహయొక్క ఎడమభాగమునకు ఒక శిలాస్థంభ మొకటిపూర్వము లేచియుండెను. ఇప్పు డాశిలాస్థంభము అచ్చటగానరాదుగాని దానిచిహ్నములు గాన్పించును. ఆస్థంభముయొక్క అనుగుభాగము బ్రాహ్మణులచే శివలింగాకృతిని చెక్కబడి శివాలయముక్రింద పూర్చబడియున్నది. పూర్వపు పైస్థంభముయొక్క పైభాగము ఇప్పటికిని శివలింగమునకు సూటిగా నెత్తిపైగోపురమునందు నడుము కనుపువలె వ్రేలాడుచున్నది. గుహాలయ సింహద్వారముపై గుబ్బపు డెక్కవలె నుండు కవాటముగాన్పించును. ఇచ్చటి స్తూపములును గుహలును విహార నిర్మాణయుగములకు బూర్వము అనగా క్రీ-శ రెండవశతాబ్దాంతమున నిర్మింపబడి యుండవలయును.

మన యాత్రికునిచే వర్ణింపబడిన వేంగిపుర సమీపముననుండి గుహాలు, చైత్యము స్తూపములును, గుంటుపల్లి జీలకర్రగూడెముల సమీపముననుండి నట్లూహింప వలయును. ఇచ్చట జీవయాత్రను గడపిన జినబోధిసత్త్వుడు దిజ్ఞాగాచార్యుడని టిబెతు గ్రంథమూలమున దెలియుచున్నది. చీనాభాషయందు పూర్వయు యువాన్ చ్యాంగ్ వ్రాసినది యీకాలపువర్ణక్రమమునుబట్టి దిజ్ఞాగ బోధిసత్త్వుడని చదు

వదలినను యీకాలపు ఫ్రెంచిపండితులు కొందఱు జినయనియు చిన్నయని వివిధములుగా పొరబాటు పడిరి. దిఙ్నాగాచార్యుడు వేంగీపురపీఠమున కధ్యక్షుడనియు మహాతత్త్వవేత్తయనియు తార్కికుడనియు, యోగశాస్త్రజ్ఞుడనియు చాల పేరెన్నిక గనినవాడు. ఈతని జీవితము దుర్మార్గులగు అసహన పూరితులునగు బ్రాహ్మణమతస్థులచే నాతని గ్రంథములతో దగ్ధము గావింపబడి విస్మరింపబడినది. ఈతడాంధ్రుడట. ఈతని జీవితమును గూర్చి దెలిసిన కొంచెమునుగూడ టిబేటు దేశ గ్రంథములమూలమున దెలియుచున్నది. దక్షిణామున కాంచీపుర సమీపమున సింహవక్త్రమను గ్రామమున నొక బ్రాహ్మణకుటుంబమున నీతడు జనన మొందెను. సింహవక్త్రపుర మాకాలమున నిచ్చట నేగ్రామమునకు సరిపోవునో తెలియరాదు. మొదట నీతడు బ్రాహ్మణవిద్య నభ్యసించెను. కొంతకాల మయినతరువాత వత్సీపుత్రసంఘమునకు జెందిన హీనాయన సాంప్రదాయబౌద్ధమతము నీతడు స్వీకరించెను. కాని ఏకారణముననో గురువుయొక్క యాగ్రహమునకు పాత్రుడై సంఘారామమునుండి వెడల గొట్టబడెను. పిదప నీతడు వసుబంధుని సంఘమును జేరెను. ఒడి వీసనమను నగరమున భోరశైలమందు చాల కాలముండి ఒకప్పుడు నాలందా సంఘారామమునకు వాగ్వాదము కొఱకు పయనమయ్యెను. అచ్చట చాలమంది అన్య సంప్రదాయకులతోడను ఇతర సాంఘికులతోడను బ్రాహ్మణులతోడను వాదించి

గెలుపొందుచు వచ్చెను. ఇతడు ఒడివీస నగరమునకు తిరిగి వచ్చిన తరువాత హేతువిద్యా తర్క శాస్త్రమును గూర్చి యొక శాస్త్రము రచింప దలపెట్టెను. ఆ సంకల్పము అంకురించి నప్పుడు భూకంపమును గొప్ప వెలుగును బ్రహ్మాండము బ్రద్దలగునంత మహాధ్వనియు నయ్యెనట. అది చూచి దిఙ్నాగుడు భయపడుచుండ, మంజుశ్రీ బోధిసత్త్వుడు ప్రత్యక్షమై భయము వాపి, యాతనికి నూతన విషయములను బోధించి ప్రోత్సహించెనట! అంతట నాతనిని యా దేశపు రాజు మిక్కిలి గౌరవించి పోషించెను. దిఙ్నాగుడు మొదట నివసించుచుండిన భోరశైలమును, ఒడివిస నగరమును బంగాళా దేశమందున్నవి. దిఙ్నాగుడు చాలకాలము వేంగీ దేశమున నివసించిన జాడగుటవలన, యాతని పోషించిన రాజులు విష్ణుకుండినులనిగాని, సాలంకాయనులనిగాని యూహింపవచ్చును.

దిఙ్నాగాచార్యుడు అర్హంతుడైన అచలునిచే నిర్మింపబడిన వేంగీపుర ప్రాంతపు గుంటుపల్లి చైత్యము, స్తూపములందే, చాలకాలము నివసించి యుండెను. కాని యప్పుడప్పుడు కొంతకాల మజంతా గుహాలందును, ఓరుగంటి సమీపమున గల సంఘారామమునందును కాలము గడుపుచు వచ్చెను. మల్లినాథసూరి తన మేఘసందేశ వ్యాఖ్యయందు దిఙ్నాగుని గూర్చి చేసిన ప్రశంసను విశ్వసించిన యెడల మనమాతడు, మహాకవి కాళిదాసునికి సమకాలీనుడైయుండి యాతని గ్రంథములను కడు కాఠిన్యముతో విమర్శించి యుండెనని యూ

హింపవలయును. అలంకారికుడును, కాశ్మీరవాసియునగు భామహుడీతనికి సమకాలీనుడని కొందరందురు. కాని యిది విశ్వసనీయముగా గన్పట్టుట లేదు. ఇప్పటి చరిత్రకారులు దిఙ్నాగాచార్యుని క్రీ.శ. ౫౬ శతాబ్దముల సమమున జీవించి యుండినట్లు నిర్ణయించుచున్నారు. ఈతని గ్రంథములు మొదటి పర్యాయము క్రీ. శ. ౫౬౦ సంవత్సరమున చీనాభాషలోనికి భాషాంతరీకరణము గావింపబడెను. తర్కవిద్య నభ్యసించు విద్యార్థుల కుపయుక్తములయిన, ఎనిమిది గ్రంథముల నీతడు తర్కశాస్త్రమునందు రచించెనని వానిపేర్లను ఈచింగ్ యాత్రికుడు పేర్కొని యున్నాడు. దిఙ్నాగుడు ఒక శాస్త్రమును గూర్చి వ్రాసి మరియొక శాస్త్రమునుగూర్చి వ్రాయలేదని చెప్ప సక్కరలేదు. ఆతడన్ని శాస్త్రములను, పరిశీలించిన వాడగుటచే నాతని గ్రంథములు నూటికి మించియున్నవి. 'న్యాయ' సిద్ధాంతము నీతడభ్యసించెను. కాని బ్రాహ్మణ నైయ్యాయికులీతని భాష్యము నంగీకరింపరు. ఈతడు ప్రజ్ఞా పారమితా శాస్త్రమును బూర్ణముగ నలవడ జేసికొనెను యోగాభ్యాస రహస్యములును గ్రహించి, మానవుని జన్మ రాహిత్యమునకు మార్గములను అన్వేషింప నమకట్టెను. దిఙ్నాగుని, ప్రజ్ఞా పారమితా శాస్త్రముపై న్యాఖ్య ఆర్య ప్రజ్ఞా పారమితా సంగ్రహ కారికా వివరణ' యని పిలువబడుచు, టిబెటు భాషయందు 'త్రిరత్న దాస' యని భాషాంతరీకరింపబడి యున్నది. ఈతడు హేతు విద్యాశాస్త్ర

మునకు వ్యాఖ్య రచింపబూని ధ్యానపరుడై సమాధియందు ప్రవేశించి నప్పుడును, తనయొక్క జన్మ రాహిత్యము కొఱకు బ్రయత్నించి నప్పుడును, మంజు శ్రీ బోధిసత్త్వు డీతనికి బ్రత్యక్షమై యుపదేశము గావించి, యాతని నాస్వార్థ పరత్వము నుండి, బోధిసత్త్వుని మార్గమునకు ద్రిప్పెనని చెప్పబడి యున్నది. ఈకథ లోనివిషయము, దిఙ్నాగాచార్యుడు హీనాయన సంప్రదాయమును వదలి మహాయన సంప్రదాయము నవలంబించు సమయముగా అర్థము చేసికొనవలయును. దిఙ్నాగుని వలె, పూర్వము వసుమిత్రుఁ డనువాఁడు కూడ దేవతలచే అర్హత్తుడు గాకుండ, బోధిసత్త్వుని మార్గమునకు మరల్ప బడె నట. ఏలనన అర్హత్తుడైనవాడు హీనాయన సంప్రదాయము ననుసరించి, జన్మ రాహిత్య ఫలమును బొందునుగాని బోధిసత్త్వుడై లోకము నుద్ధరింపడు. లోకమునకై తనప్రాణ మర్పించలేడు. బోధిసత్త్వుడైనవా డుత్తరభూమి యందు బుద్ధుడగునని మహాయన సంప్రదాయము.

యువఆన్ చ్వాంగ్ ఆంధ్ర దేశమును సందర్శించునాటికి మన దేశమున దొరికిన శాసనముల బట్టి, యా కాలమున వేంగీమండలమును పూర్వచాళుక్యాన్వయుడును మొదటి జయసింహవల్లభ మహారాజు పరిపాలించుచుండినట్లు తెలియు చున్నది. క్రీస్తుశక మేడవ శతాబ్దాదివఱకు నాంధ్ర దేశములో వేంగివిషయము విష్ణుకుండినవంశపు రాజులును, కృష్ణకు దక్షిణ భాగమును, చిల్లరపల్లవ రాజకుటుంబములును, కళింగ దేశ

మనబడు నిప్పటి విశాఖపట్టణము గంజాంమండలములును బస్తరుసంస్థానమున్న ప్రాంతమును, పూర్వ గాంగవంశ రాజులును బరిపాలించుచుండిరి. పశ్చిమ చాళుక్యరాజగు రెండవ పులికేశి సత్యాశ్రయవల్లభమహారాజు, పూర్వాంధ్ర దేశమును జయించి, క్రీ. శ. ౬౨౪ సంవత్సరప్రాంతమున తన ప్రియానుజుఁడగు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని తనకు ప్రతినిధిగా పాలింప నియమించి, దిగ్విజయార్థమై దక్షిణాభిముఖుఁడై, పల్లవరాజధానియగు కాంచీపురము మీఁదికి జనెను. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు, పిష్టపురము రాజధానిగా జేసుకొని క్రమక్రమముగా వేంగీమండలము నంతను, కళింగదేశములోని దక్షిణాభాగమును, కృష్ణానదికి దక్షిణమునగల విషయములను జయించి స్వాధీనము జేసుకొని రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి క్రీ. శ. ౬౧౫వ సంవత్సరమునాటికి సర్వస్వతంత్రమైన చిన్నరాజ్యమును నిర్మించి, మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర, పరమభట్టారకాది బిరుదములను ధరించి, పశ్చిమచాళుక్యరాజగు సోదరునికి, కప్పము గట్టుట మాని స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించెను.

ఇత డాంధ్రుల చరిత్రయందు పూర్వచాళుక్యాన్వయ వంశకర్తగా బరిగణింపబడుచున్నాఁడు. ఈతని వంశీయులాంధ్రదేశము నైదు శతాబ్దములకాల మవిచ్ఛిన్నముగా బరిపాలించియుండిరి. ఇతని వంశములోనివాఁడు, ఆంధ్రులకు చిరపరిచితుఁడును పూజ్యుఁడును, ఆంధ్రమహాభారత కృతిపతియు నగు రాజరాజనరేంద్రుఁడు.

కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని కుమారుఁడు, మొదటి జయసింహవల్లభుఁడు క్రీ. శ. ౬౩౩ వ సంవత్సరమున సింహాసన మధిష్ఠించి ౬౬౬ వఱకును పాలించెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కిన రెండుమూఁడు సంవత్సరములనాటికే యువాన్‌చ్వాంగ్, ఆంధ్ర దేశమును జూడ నేతెంచియుండెను. అప్పటికి దేశమున, జనసంఖ్య చాల తక్కువగా నున్నదని, చీనా యాత్రికుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. అందుల కారణము రెండు మూఁడు తరములనుండి యాంధ్రదేశ మప్పటికి యుద్ధములలో మునుఁగుచు దేలుచున్నట్లు చరిత్ర వాకొనుచున్నది. పూర్వచాళుక్యులు, దేశమును జయింపక పూర్వము వేంగీరాజ్యమున శాంతిలేకుండెను. కళింగరాజులయిన పూర్వగాంగేయవంశజులు వేంగీపాలకులయిన విష్ణుకుండినులతో, సర్వదా యుద్ధములు సలుపుచుండిరి. కళింగులకును విష్ణుకుండినుల కాత్మబంధువులయిన వాకాటక, కాలచుర్యులకును ప్రబలవైరమగుటచే, విష్ణుకుండినులతో, కళింగరాజులకు వైర మావశ్యకమయ్యెను. ఈ యుభయు లాకారణమున, నొకరి రాజ్యము లొకరు ఆక్రమించుకొని పగ దీర్చుకొనుటకు సర్వదా ప్రయత్నించుచుండిరి. మరియు సత్యాశ్రయుఁడు, వేంగీరాజ్యసింహాసనముపై సోదరుని నిలిపినతరువాత, చాళుక్యరాజ్యమును సుస్థిరము చేయుటకై, కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు, చిన్నచిన్న రాజకుటుంబములుతోడను, సామంతాధిపులతోడను బహుకాలము యుద్ధములు చేసియుండవచ్చును. అతని తరువాత

జయసింహమహారాజును, రాజ్యాభివృద్ధికై, వరుసగా కృష్ణకు దక్షిణమునగల దేశమును జయింపనారంభించెను. ఇట్లు నుమారొక యర్థశతాబ్దమునవఱకు నెడతెగని పోరాటములలో మునిగియున్న దేశమున జనసంఖ్య స్వల్పముగా నుండక బహుళముగా నెట్లుండును? ఇన్ని కారణములకుతోడు చాళుక్య రాజులకు ప్రక్కలో బల్లెములక్రింద, పశ్చిమమున రాష్ట్రకూటులును, దక్షిణమున పల్లవులును తలయెత్తి మెదలుచు నూపిరి సలుపకుండ నొత్తిడి కలుగజేయుచుండ, జనసంఖ్య నభివృద్ధిలో లేకుండుటయం దాశ్చర్య మేమి గలదు ?

యువాన్ చ్వాంగ్, వేంగీదేశమునకు వేంగీనగరము రాజధాని యని దెలుపుచున్నాడు. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు పిష్టపురమును రాజధానిగా జేసుకొని యుండగా నాతని కుమారుడు, నగరును వేంగీపురమున కేల మార్చెనో తెలుపబడకున్నది. అయినను కారణ మిట్లూహింపవచ్చును. అప్పటివఱకు దేశమును బాలించిన విష్ణుకుండినవంశమున నంకురము లేకుండ నూడబెఱికివేయుటకును, కృష్ణానదికి దక్షిణమున నున్న ప్రాంతమును వశపఱచుకొనుటకును ఈశాన్యదిశనుండి, కళింగ గాంగరాజులవలన కలుగు నొత్తిడికి దూరముగ నుండుటకును అనుకూలమైనదని వేంగీపురమునకు రాజధాని మార్చియుండును.

యువాన్ చ్వాంగ్, కళింగనగరమునుండి బయలుదేరినది మొదలుగా తాను జూచినవాటిని విన్నవాటిని నవి

స్థిరముగా వర్ణింపని కతమున, నాకాలమున ప్రసిద్ధములయిన జైనబ్రాహ్మణక్షేత్రములు, నగరములు, మత, రాజకీయపరిస్థితులు వివరముగా దెలియకున్నవి. ఎందుచేతనో కాని, శ్రీకాకుళమున కనతిదూరముననున్న సాలెహుండాము సంఘారామముగాని, అనకాపల్లికి సమీపముననున్న సంఘారామముగాని, దామతీర్థాలుగాని, పిఠాపురముగాని తక్కుంగల బ్రాహ్మణ, జైనక్షేత్రములుగాని యాతని వ్రాతలందు గానబడకున్నవి. వీని కంతకు నొకటిరెండు కారణములు పొడసూపుచున్నవి. దేశము జనశూన్యమై యుండుటచేత నెక్కడనేది గలదో చూపించువారు లేకపోవుచుండుట మొదటిది గావచ్చును. మనయాత్రికునికి బౌద్ధమతముగాక అన్యమతములందు గల అసహనము రెండవది గావచ్చును. ఉత్తరహిందూస్థానమున నప్పటికింకను బౌద్ధమతము మంచి యాదరణ బొందుచు, నుచ్చదశయం దుండెను. అచ్చట నాత డెక్కడెక్కడకు బోయినను, రాజులు, మహారాజులు, బౌద్ధధర్మావలంబకులయి, భిక్షువులను రావించుచు ధర్మవ్యాప్తికి సదుపాయములను గల్పించుచు, సంఘారామములను మంచిస్థితియం దుంచుచు బోషించుచుండుట జూచుచుండెను. ఇక దక్షిణాపథమం దట్లు గాకుండెను. రాజు లెక్కడకు బోయినను బ్రాహ్మణమతావలంబకులుగా నుండిరి. శైవ, వైష్ణవ, జైనమతములను జనులు విశేషముగా నాదరించుచుండిరి. వారికి బౌద్ధముపై నాదరము సన్నగిల్లుచుండెను.

అంతేగాక, మంత్రశాస్త్రమునందును, శాక్తేయమునందును, ఐంద్రజాలికవిద్యలందును, జనుల కెక్కువగా ప్రమాణబుద్ధి ప్రబలియుండెను. ఆ కాలమునాడు వేంగీ దేశమున మంత్రవేత్తలు, ఐంద్రజాలికులు, పెక్కుమంది వర్థిల్లుచుండినట్లు, తారానాథుడను టిబెతుదేశీయుఁడు తన బౌద్ధధర్మ చరిత్రయందు దెలిపియున్నాఁడు. కావున తన కభిమానమైన బౌద్ధమతముపై నాదరములేని, పాపిష్టి దేశమని యుఁఆన్ చ్వాంగ్, ఆంధ్రదేశమును సవిస్తరముగా వర్ణింపకని యూహించుకొనవచ్చును.

వేంగీదేశమునుండి మన యాత్రికుఁడు దక్షిణాభిముఖుఁడై చని మహాంధ్రమని ప్రశంసింపబడు ధాన్య కటక (ధరణికోట) దేశమునకు బోయెను. అతడీ దేశము నిట్లు వర్ణించెను.

"ధనకటక దేశ మూరు వేలలీలు వైశాల్యమును రాజధాని నలువదిలీలు వైశాల్యమును గలిగియున్నవి. భూమి సారవంతమై చక్కగా ఫలించుచు, సర్వసస్య సమృద్ధమై యున్నది. దేశము చాల భాగము చెట్లు చేమలు లేని యెడారి వలె నున్నది. పట్టణములందును జనులు విశేషముగాలేరు. దేశముష్ణ ప్రదేశము. ఇచ్చటి ప్రజలు పసుపు పచ్చగానుండి చామన చాయగలవారు. భయంకర స్వరూపులును, తొందర పాటు గలవారుగా నున్నారు. కాని విద్యాగోష్ఠియన్న, వీరలకు చాలయిష్టము. ఈ ప్రాంతమున ననేక సంఘారామ

ములుగలవు. కాని, యవియన్నియు చాలభాగము భిక్షుక శూన్యములయి, శిధిలములయియున్నవి. ఇప్పుడు, మంచి స్థితియందున్న యిరువది మాత్రము మున్నవి, వానియందు దాదాపు వేయిమంది సన్యాసులున్నారు. వీరందరు "మహాసాంఘిక" శాఖకు జెంది, అభిధర్మపిటకము నభ్యసించువారుగా నున్నారు. బ్రాహ్మణదేవాలయములు నీదేశమున నూరుల వఱకు గలవు. అన్యమతస్థులగువారుకూడ నీదేవాలయములందు బూజలొనర్తురు.

ఈ దేశపు రాజధానికి తూర్పువైపున నొకకొండపై 'పూర్వశైల సంఘారామ' మను యొక మఠముగలదు. నగరమునకు పడమటదిశనంటి యున్న మరియొకకొండపై 'అపరశైలసంఘారామ' మను నింకొక మఠము గలదు. బుద్ధునిప్రీతికొఱకు పూర్వపురాజొకడు ఈమఠములను కొండలదొలిపించి కట్టించెను. ముందుగా నాతడు కొండను లోయగాదొలిపించి మార్గమునేర్పఱచెను. పిదపనామార్గమున కిరుప్రక్కలను గుహల దొలిపించి విశాలమయిన మందిరములను చావళ్ళను నిర్మింప చేసెను. ఈపర్వతము నావహించియుండు దేవతలీ సంఘారామములను భద్రముగా జూచుచుండెను. పూర్వము మహర్షులనేకు లిచ్చటికే తెంచి కొంతకాలము నివసించి తిరిగి పోవుచుండిరి. బుద్ధుడు నిర్వాణము నొందినతరువాత వేయి సంవత్సరములవఱకు బౌద్ధులు (శ్రామణులు) ఇచ్చటకే తెంచి వర్షకాలమిందు గడపి అర్హతులై ఆకాశమున ఎగిరి స్వదేశ

ముల కేగుచుండువారు. అట్లు ఒక వేయిసంవత్సరములు వఱకు బౌద్ధులు బౌద్ధసన్యాసులు కలసి యిచ్చట నివసించుచుండిరి. కడచిన నూఱుసంవత్సరములునుండిమాత్రము పూర్వమువలె బిక్షువులు వచ్చుటలేదు. ఆకారణమున పర్వతదేవతలు క్రూర మృగముల యాకృతిగొని యొకప్పుడు కోతివలెను మరి యొకప్పుడు తోడేలువలెను బౌద్ధులకు గానుపించి ఈసంఘా రామములకు బాధాకరు లగుచుండుటచే సన్యాసులు వచ్చుట మానివేసిరి. ఇప్పుడీ దేశము చాలవఱకు నిర్జనమై భయంకరముగా నున్నది.

"ఈ నగరమునకు దక్షిణమున నొక కొండకు పెద్ద సొరంగము గలదు. అందొక అసురుని హర్మ్యముగలదు. ఆహర్మ్యమునందు, శాస్త్రజ్ఞుడగు భావ వివేకస్వామి మైత్రేయబోధిసత్త్వుడు, సుగతుడై యవతరించు నందాక ధ్యాన సమాధియందుండి వేచియున్నాడు. మహాతిపశ్శాలి యనియు, జ్ఞానియనియు, సర్వశాస్త్ర పారంగతుడనియు భావవివేకుడు చాల ప్రఖ్యాతి నొందెను. బాహ్యవేషముచేత నీతడు కపిలుని సాంఖ్యశాస్త్రవాదివలె గన్పట్టినను, హృదయమందు మాత్రము నాగార్జునుని మహాయన సంప్రదాయము నవలంబించి యుండెను."

"పూర్వము భావవివేకుడు మగధదేశమున నివసించుచు తన మహిమచే వేలకొలది జనులను బౌద్ధ మతావలంబకులుగా జేయుచున్న ధర్మపాలుని పాండిత్యమును గూర్చి విని,

యాతనితో వాగ్వాదము చేసి గెలుపొందవలయునని సంక ల్పించుకొని శిష్యసమేతుడై మగధదేశమును గూర్చి పయన మయ్యెను. పాటలీపుత్రమును జేరునప్పటికి ధర్మపాలుడు, బోధివృక్షము (గావిచెట్టు) క్రింద కూర్చుండి ధ్యానతత్పరుడై సమాధియందున్నాడని వినెను. అంతట భావవివేకుడు తన శిష్యులనుజూచి "ధర్మపాలుడు బోధివృక్షముక్రింద కూర్చుండి సమాధియం దున్నవాడట. మీరా తని కడకుబోయి నా మాటలుగా నిట్లు బల్కుడు. "ధర్మపాల బోధిసత్త్వుడు, బుద్ధుని ధర్మమును ప్రపంచమున కుపదేశించుచున్నాడు. అజ్ఞానులను జ్ఞాన మార్గమునకు ద్రిప్పుచున్నాడు. శిష్యుల చేతను, బౌద్ధులచేతను ధర్మపాలుడెంత పూజింపబడుచున్నను ఆతని తపస్సును ధ్యానమును దీక్షయు వృథయై నిష్ఫలము లయ్యెను. కావున ధర్మపాలుడు బోధివృక్షముక్రింద కూర్చుం డినంతమాత్రమున బుద్ధుడు కాజాలడు. కావున నీ విపుడు సమాధియందు ప్రవేశించి జ్ఞానివిగమ్ము. పిమ్మట దేవతలకు మానవులకు గూడ నీవు మార్గదర్శకుడవగుదువు" అని చెప్పి పంపెను.

"ధర్మపాల బోధిసత్త్వుడా మాటల నాలకించి "మానవజీవితము అనిత్యమైనది. దేహము బుద్బుదప్రాయము. అహోరాత్రములు నేను మోక్షసాధనమును చింతనచేయుచు ధ్యానించుచున్నాను. నీతో వాదము చేయుటకు నాకు సావ కాశము లేదు. కావున నీవు వచ్చినచోటుకే తిరిగి పొమ్ము"

అని బదులు చెప్పెను. తుద కెంతమంది రాయబారులు సందేశము గొనివచ్చినను ఉభయులకు సమావేశము గాలేదు.

పిమ్మట భావవివేకుడు స్వదేశమునకు దిరిగి వచ్చి నిష్కళంకమైన జీవితమును గడపుచు ధ్యాన సమాధియందు బ్రవేశించి "మైత్రేయుడు సుగతుడై వచ్చునందాక నాసందేహములను బాపు వారెవ్వరు? యని చింతింపసాగెను. ఇట్లు చింతానిమగ్నుడై యుండినకాలమున, భావవివేకుడు ఆహారమును నీటిని పరిత్యజించి నిష్ఠాపరుడై మూడు సంవత్సరములహోరాత్రములు, అవలోకితేశ్వర బోధిసత్త్వుని మ్రోల నిలచి హృదయ ధారణీమంత్రమును పఠించి ధ్యానించెను. అట్లు మూడు సంవత్సరములు గతించునప్పటికి అవలోకితేశ్వరుడు మోహనమూర్తితో ప్రత్యక్షమై "శాస్త్రపారంగతుడా, నీ వేమి కోరినన్ను ధ్యానించితివి" అని ప్రశ్నించెను. భావవివేకు డప్పుడు "నా దేహమును, మైత్రేయుడు సుగతుడై వచ్చునందాక నిలచియుండున ట్లనుగ్రహింపుము." అని ప్రార్థించెను. అవలోకితేశ్వరు డంతట "ఓయీ! మానవుని జీవితము క్షణక్షణమును విపత్తులకు లోనై యున్నది. ప్రపంచమంతయు శూన్యమైనది. కావున నీవు జీవితముయొక్క పరమార్థమును, 'తుషిత' స్వర్గమును బొంది మైత్రేయుని బోధనల నాలకింపుటగా గ్రహించి యాతడు బుద్ధుడై యవతరించిన వెనుక అతనివలన నిర్వాణ మార్గమున గ్రహించెదవుగాక యని హెచ్చరించెను. భావవివేకు డామందలింపులను

విని "దేవా! నామనస్సు నిశ్చలమైనది. నేను నీనిశ్చితార్థమును వీడను" అని బదులు చెప్పెను. అవలోకితేశ్వర బోధిసత్త్వుడపుడు "అటులయినచో, నీవు ధాన్యకటక దేశముకరుగుము. ఆ దేశపు రాజధానికి దక్షిణమున నొక కొండలో సొరంగ మొకటికలదు. అందు వజ్రపాణియను పర్వతదేవుడు గలడు. ఆశక్తినుద్దేశించి వజ్రపాణిధారణి స్తోత్రమును జపింపుము. ఆతడే నీయభీష్టము నెరవేర్పగలవాడు" అని బోధించెను.

భావవివేకుడీ మహాంధ్రదేశమునకు వచ్చి వజ్రపాణి దేవును ద్దేశించి ధారణిని మూడు సంవత్సరము లేకచిత్తముతో జపించి వజ్రపాణిని ప్రత్యక్షము చేసికొనెను. వజ్రపాణి భావవివేకుని జూచి "శాస్త్రజ్ఞుడా! నీవేమి కోరి నా గూర్చి ఘోరమగు తపస్సు చేయుచున్నాడవు?" అని యడిగెను. అంతట నా తార్కికుడు "మైత్రేయ బోధిసత్త్వుడు వచ్చునందాక నేనీదేహముతో నుండవలెనని కోరుచున్నాను. అవలోకితేశ్వర బోధిసత్త్వునిచే ప్రేరితుడనై నిన్ను ప్రార్థింప వచ్చితిని. దేవా నీ వీయుపకారమును చేయనోపుదు వేని యనుగ్రహింపుము." అని ప్రార్థించెను.

"వజ్రపాణి దేవుడు సంతుష్టాంతరంగుడై భావవివేకుని కొక మంత్రము నుపదేశించి యిట్లనెను. ఈ పర్వతమునందసురుల ప్రాసాదమున్నది. నీ వీమంత్రమును విధ్యుక్తముగా జరిపించినచో నాహర్మ్యముయొక్క శిలాద్వారములు వాని

యంతట నవి తెఱచికొనును. అంతట నీవు లోనికి బ్రవేశించి మైత్రేయుని యాగమమునకై నిరీక్షించుచుందుము. "భావవివేకుడప్పుడయ్యా నేనీ అంధకారమున నివసించుచుండ సుగతుని యాగమన మెట్లు తెలిసికొనగలను." అని ప్రశ్నించెను. అంతట వజ్రపాణి, "నేను సుగతుని రాక నెఱిగించి, లోకమునకు చాటుదును. నీ వంతట, వెలికి రావచ్చును." అని పల్కెను.

"ఇట్లు భావవివేకుడు, వజ్రపాణిచే బోధితుడై తదేకధ్యాన నిష్ఠతో నామంత్రమును మూడు వర్షములు జపించెను. మంత్రోచ్చారణచే పవిత్రీకృతములయిన ఆవగింజలను కొండపై జల్లెను. వెంటనే, యానగము నందు బ్రహ్మాండమయిన సొరంగ మొకటి గాన్పించెను. ఆసొరంగము జూచుటకై అనేకమంది జనులు వచ్చిరి, కాని వా రెవ్వరును నా సొరంగమును విడచి పోజాల నట్లు ఆతనికి పొడగట్టెను. వారి స్థితిని జూచి భావవివేకుడు, స్థిరచిత్తుడై, యాగుహాసింహద్వారముయొక్క గడపనుదాటి లోనికి బ్రవేశించి, తన్నవలోకించుచున్న జనసమూహమువైపు ముఖము త్రిప్పి చిరకాలమునుండి మైత్రేయుని సందర్శనము కొరకై ధ్యానించితిని, పూజలు చేసితిని, ఇప్పటికి దేవతల కరుణా ప్రభావము వలన, నాశపథము నెరవేరినది. నేను మైత్రేయుని జూడబోవు చున్నాను. బుద్ధునియొక్క యుపదేశమును బొంద గోరువారు, నాతోగూడ నీ గుహాంతరాళమును బ్రవేశించుడు, రండు." యని బిగ్గరగా నాహ్వానించి పల్కెను.

"అచ్చట మూగినజనులు అతని వాక్యములను విని యాశ్చర్య భయముల నొక్కమారుగా బొందిరి. పిమ్మట "ఇది పాతాళము, యిక్కడ పాములుండును. మమ్ముల నవి చంపివేయును. మేము నీతోడ రాజాలము" ని చెప్పిరి. భావ వివేకుడు వారినట్లు ముమ్మారులు పిలచెను; ముమ్మారులును, వారాతని అనుగమించుటకు సంశయించిరి. కాని యార్వురు మాత్రము ఆతనివెంట రా సన్నద్ధులైరి. జనసమూహమంతయు దనవంకయు, దనయార్వుర శిష్యులవంకయు, భీతచిత్తులయి నివ్వెరపాటుతో దిలకించుచుండ భావవివేకుడు సొరంగములోనికి నడిచిపోయెను. వెంటనే పర్వతసొరంగముచుట్టును శిలాద్వారములు మూసికొనిపోయెను. వెనుక మిగిలినవారు తమ తెలివిమాలినతనమునకు సిగ్గిలుచు, భావవివేకస్వామి పలుకులు నాలకింప మైతిమిగదా యని పశ్చాత్తాపముతో నిండ్లకు మరలిపోయిరి."

"ఇక్కడనుండి దక్షిణముగా వేయిలీలు రెండువందల మైళ్ళు ప్రయాణముచేసి మేము చోడమండలము (చు-లి-య) బ్రవేశించితిమి."

మన యాత్రికుడు ధనకటక దేశమును "తే-న-క-చే-క" అని పేర్కొనియున్నాడు. తే-న-క-చే-క పదము సంస్కృతమున ధనకచకము. లేక ధనకటక మగుచున్నదని పండితులంగీకరించిరి. ఈధనకటకము టిబెతుదేశ గ్రంథములలో ధాన్యరాసులుండు పట్టణమని పిలువబడుచున్నది. ధాన్యకటకము

ధనకటకము, ధాన్యవాటీపురము, ధాన్యవతీపురము అను పేరులు అమరావతీ నగరమునకు సంబంధించిన పేర్లుగా క్రీ. శ. ౧౦, ౧౧, ౧౨, ౧౩ శతాబ్దముల కాలమునాటి విచ్చట లభించిన శిలాశాసనములందు గానవచ్చుచున్నవి. ఒకప్పుడీ పేరులన్నియు నీకాలమున ధరణికోటయని బరగుచున్న నగరమునకే వర్తిలుచుండెను. భరతఖండమునందలి పురాతన పట్టణములలో పాటలీపుత్రము తరువాత విశేష ప్రఖ్యాతిగాంచిన దీధాన్యకటక నగరము. ఇది అయిదు శతాబ్దములకాల మాంధ్ర మహాసామ్రాజ్యమునకు రాజధానియై, మహోన్నత వైభవమును గాంచెను. ఆపూర్వపు వైభవము నేడు అమరావతి ధరణికోట నుంటిదిబ్బలయందు, పాడయి శిధిలావశిష్టములయిన కట్టడములందును గానవచ్చుచు నచ్చెరువు గలిగించుచునే యున్నది.

ధాన్యకటక ప్రాంతమును యుఆన్చ్వాంగ్ వ్రాతను బట్టి, కన్నింగ్‌హాముదొర దోనకోట్టదేశమనియు, ధరణికోట ధారణికోటగాని ధరణికోటగాదనియు, భావవివేకస్వామి, వజ్రపాణి ధారణిని జంపించుటచే ధారణికోట యయ్యెననియు విపరీతముగ సిద్ధాంతముచేసినాడు $. ధనకటక నగరముండు దేశమగుటచే యుఆన్ చ్వాంగ్ ధనకటక నగరనామము నా దేశమునకు ముడిపెట్టెను. కాని రాజధాని పేరు నిశ్చయింపలేదు. ఇదిగాక మరియొకచోట మనయాత్రికుడు ధనకటక

$ Ancient Geography of India 530 ff. J. R. A. S. 1873. p 263.

దేశము మహాంధ్రదేశమని పిలువఁబడెనని చెప్పియున్నాఁడు. ఒకప్పుడు మహాంధ్రదేశమునకు ధాన్యకటకము రాజధానియై యుండెను, గాని యువాన్‌చ్వాంగ్ వ్రాతలబట్టి జూడ నేడవ శతాబ్దమునఁ విజయవాడ రాజధానిగ నుండినట్లు దోఁచెడిని*. అనియును గాక ధాన్యకటక దేశము చాళుక్య రాజ్యములో జేరియుండక వేరు రాజ్యముగ నుండెనేమో తెలియరాదు. అట్లున్నట్లు, ఈ తలఁపునకు శాసన ప్రమాణము గానవచ్చుట లేదు. యువాన్‌చ్వాంగ్ వ్రాసిన దానిని బట్టి యాతఁడు ధరణికోటను గాని అమరావతీస్తూపమును గాని గాంచి యుండలేదనియు, నాతఁడు వర్ణించిన రాజధాని విజయవాడయనియు నిర్ణయింపవచ్చును. ఆతఁడు చెప్పిన వర్ణనలన్నియు చక్కగా విజయవాడకు సరిపోవుచున్నవనియు, ధరణికోటకు సరిపోవుటలేదనియు, ఆప్రాంతమునాతఁడు సూక్ష్మముగా బరిశీలించిన రాబర్టు సీవాయలు, జేమ్సుబర్గెస్, బాన్వోయిదొరల యభిప్రాయము యథార్థముగ గన్పట్టుచున్నది¶. మరియు యువాన్‌చ్వాంగ్ ఆసనారామము లిక్కడనుండి ప్రతియంశమును, గుహను, దేవాలయమును సౌరంగమును పరిత్యక్తముగ చూచినవాఁడగుటచే, నాతఁడు వ్రాసినదానిలో నేమియు తప్పుగాని, పొరపాటునుగాని గన్పట్టుటలేదు. ఈకారణమువలన, యువాన్‌చ్వాంగ్ వర్ణించిన ధనకటక దేశపు రాజధాని విజయ

* Archaeological Survey of South India. P. 9. ff.

¶ J. R. S. 1173. q 263 J. R. A. S. Vol. XIIp 98 ff.

వాటిక యనియే నిశ్చయింపవలయును. బౌద్ధోపాసకులు విజయవాడ, సీతానగరము, ఉండవల్లి, గుహాలందు నివాసము చేయుచుండిన కాలమున అక్కడి సంఘారామములన్నియు రాత్రివేళ బాగుగా దీర్చిన దీపములతో కనులపండువ సేయుచు మనోహరముగ నుండెనుగాబోలు !

యుఆన్ చ్వాంగ్ ధాన్యకటక దేశమునందలి బౌద్ధసన్యాసులు మహాసాంఘిక శాఖకు జెందినవారని చెప్పుచున్నాడు. మరియు నీతడిచ్చటి భిక్షువులకడ అభిధర్మ పిటకను అభ్యసించి తిరిగి వారికి మహాయాన మార్గమును బోధించెననికూడ దెలియుచున్నది.

యుఆన్ చ్వాంగ్ వర్ణించిన పూర్వశైల సంఘారామము అపరశైల సంఘారామమును బెజవాడనగరమున కిరుప్రక్కలగల కొండలపై యుండునట్లు గాన్పించెడిని. శిథిలములయిన కట్టడములు, గుహాలు, మొదలగునవి యీ యూహానుబలపఱచుచున్నవి. భావవివేకస్వామి అపరశైలమున, హృదయధారణిపై జపించి, అవలోకితేశ్వరుని ప్రత్యక్షముచేసుకొని యుండెనట. ఆయవలోకితేశ్వడీకాలమునాటి మల్లేశ్వరుడగునేమో! మనయాత్రికునివర్ణనలనుపరీక్షించిబిజయవాడయందలిఅపరశైల,పూర్వశైల సంఘారామములు రెండును ఒక్కటే మఠమని నిరూపించుచున్నట్లు తోచును. అపరశైలము కనకదుర్గ దేవాలయమున్న కొండ. దానిపై నేటికి ననేకగుహాలు, కట్టడములు ప్రాచీనకట్టడముల చిహ్నములు గానవచ్చుచున్నవి.

అట్టిగుహలు, కట్టడములు కొన్ని పూర్వశైలమునగూడ నీకా లమున గానవచ్చుచున్నవి. ఈ గుహాలను పాడుచేసి, కృష్ణా నదికి ఆనకట్టకట్టిన కాలమున, మంచిమంచి వ్రాళ్ళు, శాస నములున్న వాటిని, దీసుకొనిపోయి పునాదులక్రింద నదిలో పారవైచిరి. అందుచేత చరిత్రాంశములు చాలవఱకు మన కులుప్తమైపోయెను. ఈ పూర్వశైల, అపరశైల సంఘా రామములను బౌద్ధసన్యాసు లిచ్చట వర్షకాలములో నివసించు టకై యొక రాజు కట్టించెనట. ఆ రాజెవ్వరైయుండునో! యుఆ న్‌చ్వాంగ్ గ్రంథముయొక్క మరియొక పాఠమునందు "రాజు కొండను రెండుగా బ్రద్దలగొట్టించి నదికుండ నొకబాటను వేసెను. ఆకొండను దొలిపించి చక్కని చావళ్ళు మందిర ములు పసారాలు విహారములు నిర్మించెను." అని యున్నది. ఈసందర్భమున యాత్రికుడు వ్రాసిన వ్రాతలు సందిగ్ధముగ నుండుటచే నేమియు నర్థముగాకున్నది. కృష్ణానది బెజవాడ కడ సీతానగరము కొండకును, ఇంద్రకీలపర్వతమునకు నడుమగా కనుములోనుండి ప్రవహించుచున్నది. మరియు, నీనది ప్రవహించుటకు కొండ రెండుగా జీల్చబడినట్లుగాన బడుచున్నది. పూర్వకాలమున నది, ఉండవల్లి కొండనంటి సీతానగరపు కొండకు దక్షిణపువైపున, నా రెండు కొండ లకు నడుమగా ప్రవహించినట్లు చిహ్నములు గాన్పించు చున్నవి. ఈకాలమున నది ప్రవహించుతావున పూర్వకాలపు విజయవాడ యుండెనేమో యని సందియముగలుగుచున్నది.

ఈ యూహాయో నిజమైనచో, యుఆన్ చ్వాంగ్ చెప్పినది నిజమయి యుండవచ్చును. మరియు పూర్వము ఇంద్రకీలపర్వతముమీద, దక్షిణపువైపునకూడ నదినంటి యున్నయున గుహాలుండెనేమో; ఇపుడవియన్నియు నది నొరసి ప్రవహించుటచేశిథిలములై యుండవచ్చును. ఈగుహాలు మతమును నగరమునకు సమీపముగా నుండినట్లు యాత్రికుని వ్రాతలవలన దెలియుచున్నది.

ఊరికి దక్షిణమున నొకకొండ గలదనియు, నచ్చట భావవివేకస్వామి తపస్సు చేసికొన్నట్టియు అసురుల హర్మ్యమున్నట్టియు పర్వతము గలదని యుఆన్ చ్వాంగ్ చెప్పుచున్నాడు. సీతానగరము ఉండవిల్లి కొండలమీదనున్న ఏకశిలానిర్మితమయిన దేవాలయమును కొండయు యుఆన్ చ్వాంగ్ వర్ణించినట్టి స్థలముని "సూయెలు" నిరూపించుచున్నాడు. ఉండవిల్లి కొండపైనున్న, దేవాలయము ప్రాచీనతను జాటదని ఫెర్గుసను వాదించినప్పటికిని ఇతరబౌద్ధగుహాలు ఆలయములు ఎట్లుబ్రాహ్మణ శైవ మతవిజృంభణకాలమును మార్పుచేయబడినవో యీగుహాలయమును తరువాతకాలమున చిత్రవిచిత్రాలంకారములతో శిల్పములతో తరువాత కాలమున అభివృద్ధి చేయబడి యుండునని సమాధానము చెప్పవచ్చును.

భావవివేకు డాంధ్రుడైనను, మహాతార్కికుడైనను; శాస్త్రజ్ఞుడైనను బౌద్ధుడగుటచే నిర్వ్యాపరులగు బ్రాహ్మణమతస్థు లాతని బుద్ధిపూర్వకముగ విస్మరించిరి. ఇతరబౌద్ధగ్రం

థములతో పాటు అతని గ్రంథములగూడ దగ్ధముగావించిరి. ఈతని పాండిత్య మహిమయు, కీర్తియు, జీవితమును చీనా, టిబెత్తు గ్రంథములవలన దెలియవచ్చుచున్నది. ఈతనివలె బౌద్ధులయిన సుప్రసిద్ధాంధ్రు లనేకులు, స్వదేశమును విస్మరించుట యెంతయు శోచనీయము. ఇది బ్రాహ్మణమత ప్రభావముకాని వేఱుకాదు. మలయగిరిప్రాంత మీ భావవివేకుని జన్మభూమియని తెలియుచున్నది. మలయగిరి యనగా నిప్పటి విశాఖపట్టణ మండలములోని పశ్చిమభాగమని గాని, వింధ్య పర్వతపంక్తియొక్క తూర్పు కొనయనగాను భావింపవచ్చును. ఈతడే కాలమునాడో తెలిసికొనుట కాధారములు లేవు, గాని యీతనిశిష్యులు నాగార్జునునికిని, దిఙ్నాగునికిని సమకాలమున జీవించి యుండినట్లు యీచింగ్ చెప్పియున్నాడు. యుఆన్ చ్వాంగ్ వ్రాసిన దానిబట్టి, భావవివేకుడు తెలభద్రునికి గురువగు ధర్మపాలుని కించుక సమకాలీనుడని తెలియుచున్నది. ఈతడు రచించిన మహాయాన ముఖ్యహస్తశాస్త్రమను గ్రంథము చీనాభాషలోనికి భాషాంతరీకరింపబడియున్నది. దానిని యుఆన్ చ్వాంగ్ చీనాదేశమునకు తిరిగి వెళ్ళినతరువాత క్రీ. శ. ౬౪౭ వ సంవత్సరమున భాషాంతరీకరించెను. ఈ గ్రంథము భావవివేకుని యఖండతార్కికశక్తికి విరాజిల్లుచున్నది. ఇందాతడు బౌద్ధమతములో నన్ని సంప్రదాయముల వారియొక్కయు, శాఖలయొక్కయు సిద్ధాంతముల విమర్శించుచు వ్రాసెను. సాంఖ్యసిద్ధాంతమునుగూడ నాతడు

తనగ్రంథమునందు విమర్శించి యుండెను. నాగార్జునుని ప్రజ్ఞా పారమితసూత్రమునకు వ్యాఖ్యానముగా నితడు "ప్రజ్ఞాలంప శాస్త్రప్రదీపిక" యను గ్రంథమును రచించెను. ఇదియు చీనాభాషలో గలదు. ఈగ్రంథమునందు నాగార్జునుని మహాయన సంప్రదాయములను సిద్ధాంతము చేసి సమర్థించుటకై భావవివేకుడు సాంఖ్యమునే విశేషముగ నుపయోగించెను. ఈ "ప్రజ్ఞాలంప శాస్త్రప్రదీపిక" టిబెటుభాషయందు, ప్రజ్ఞాప్రదీప మూలా-మాధ్యమిక వృత్తి" యని బరగుచున్నది* ఈతనిచే రచింపబడిన మరియొక గ్రంథము టిబెటుభాషలోనే యున్నది. దానిపేరు "తార్కజ్వాలా" యట. ఇది యించుమించుగ "ప్రజ్ఞాప్రదీపశాస్త్ర" మువలె నుండును‡

భావవివేకస్వామి ఉపాసించిన వజ్రపాణి మంత్రశాస్త్రమున కధిదేవతయని బౌద్ధగ్రంథములు చాటుచున్నవి. మరికొన్ని యీతని బోధిసత్వుడని వాకొనుచున్నవి. మరికొన్ని నాగాసుర యక్షులకు నాయకుడని పేర్కొనుచున్నవి. ధారణీసూత్రములు నుపాసనావిధిప్రకారము, ఆవగింజలు మంత్రించి యుపయోగించుచుండిరని యుఆన్ చ్వాంగ్ చెప్పుచున్నాడు. సిద్ధ్యర్థముగా జపించిన నావగింజలతో, వర్షము కురిపింపవచ్చునట! పర్వతములను ఛేదింపవచ్చునట! భూమిని రెండుగా జీల్చి వేయవచ్చునని ధారణీసూత్రములు ప్రతిపా

* Taranatha's History of Buddhism p.277
‡ Wassaf's Budhism p. 287

దించుచున్నవి. భాషావేత్తలు జపించిన హృదయ ధారణీ సూత్రము, యువాన్ చ్వాంగ్ తన దేశమునకు గొంపోయెను. అద్దానిని చీనా దేశములోనికి చిటూాంగ్ అనువాదు భాషాంతరీకరించెను. ఈసూత్రమిప్పుడు ఇంగ్లీషు భాషలోనికి భాషాంతరీకరింపబడి, ౧౮౮౦ వ సంవత్సరపు రాయల్ ఏషియాటిక్ సొసైటీవారి పత్రికయందు ౫౮ వ పేజీయందు ప్రకటింపబడియున్నది.

విజయవాడ లేక ధాన్యకటక దేశము నుండి దక్షిణాభిముఖుడై యువాన్ చ్వాంగ్ చోళ మండలమునకు బోయెను. దేశమును గూర్చి యాతడిట్లు వ్రాసెను.

“చోళ దేశము ౨౪౦౦, ౨౫౦౦ లీలు (౬౦౦ మైళ్ళు) వైశాల్యము కలిగియున్నది. రాజధాని పదిలీలు వైశాల్యము కలిగి యున్నది. దేశము భయంకరముగానుండి, నిర్జనమై యున్నది. ఎటుజూచినను చిట్టడవులును, తేమలూరు భూములును గాన్పించును. బందిపోటు దొంగలు నిర్భయములుగ గ్రామములగుండ పోవుచు, దోచుకొనుచుండుటచే, జనులు కాపురము చేయుటకు భయపడుచుందురు. దేశము ఇతరాంధ్ర దేశమువలె, యుష్ణముగా నుండును. జనులు చంచల స్వభావులును, క్రూరులుగా నున్నారు. వీరిలో జాలమంది బ్రాహ్మణులు. సంఘారామములును బిక్షుక శూన్యములై అసహ్యములుగా నుండుచు శిధిలమయి పోవుచున్నవి. ఉన్న సన్యాసులుగూడ అశుభ్రముగా నున్నారు. బ్రాహ్మణ దేవాల

యము లనేకములు గలవు. ఇక్కడ దిగంబర జైనులును పెక్కుమంది గలరు.

"రాజధానికి నైరృతిగ నొక యశోకశాసనమును, స్తూపమును గలవు. పూర్వమిచ్చట తథాగతుఁడు చాలకాలము నివసించియుండెను, చాలమంది దిగంబర జైనులను బ్రాహ్మణులను, దేవతలను, బౌద్ధులనుఁగా జేసియుండెను."

"నగరమునకు పశ్చిమముగా అనతిదూరమున నొక పురాతనమైన సంఘారామము గలదు. ఇచ్చట అర్హతు డొకనితో, దేవబోధిసత్త్వుఁడు వాదించెను. ఆవృత్తాంత మిట్టిది. దేవబోధిసత్త్వ డొకప్పుడీ సంఘారామమునందు ఉత్తరుఁడను అర్హతుఁడు నివసించుచుండుటను విని, నాతడు షడభిజ్ఞుఁడనియు అష్టవిమోక్షకుడనియు విని యాతనిచూచి యాతని జీవితపద్ధతి నవలంబింపగోరి యేతెంచియుండెను. ఆసంఘారామమునకు వచ్చి తన కారాత్రి నివసించుటకు తావొసంగవలసినదని అర్హతుని ప్రార్థించెను. అర్హతు డుత్తరుఁడు నివసించు చోట నొక మంచము మాత్రమే యుండెను. అయినను దేవబోధిసత్త్వుఁడు, అర్హతుని యాధిక్యమును గ్రహించి, యాతని గదిని ప్రవేశించెను. అర్హతుఁ డొక చాపయు లేనందున కొన్ని రెల్లుపుల్లలను దెచ్చి చాపగాచేసి, దేవుని కూర్చుండ ప్రార్థించెను. దేవబోధిసత్త్వ డాసీనుఁడైన పిదప అర్హతుఁడు ధ్యానసమాధియందు ప్రవేశించి, అర్ధరాత్రము గతించినవెనుక లేచివచ్చెను. దేవుఁడపుడు

తనకు సంశయము లున్నవనియు, వానిని దీర్పవలసినదనియు నాతని ప్రార్థించెను. దేవుడు ప్రశ్నించుచుండ, అర్హతుఁడొక దాని వెనుక నింకొక దానికి సదుత్తరము నొసంగెను. ఆత డాడిన ప్రతిపదమును పరిశీలించుచు దేవుడు సూక్ష్మములును దురవగాహములునగు ప్రశ్నలను వేయ నారంభించెను. అర్హతు డట్లే ఏడవపర్యాయము వాదమారంభించునటకు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను, గాని పిదప సమాధానము చెప్పజాలక మౌనము వహించి తన దివ్యప్రభావముచే పరకాయప్రవేశముచేసి తుషిత స్వర్గమునకేగి మైత్రేయుని దేవుడడిగిన ప్రశ్నకు ప్రత్యుత్తర మీయవలసినదని ప్రార్థించెను. మైత్రేయు డాతనికి గావలసినసమాధాన మిచ్చి "అర్హతుడా! ఈ ప్రశ్న వేసిన వాడెవడో నీవెరుగుదువా? ఆతఁడు బోధిసత్త్వుఁడగు దేవుడు, మహాప్రజ్ఞావంతుఁడు. అనేక కల్పములనుండి జీవించుచు ధర్మము (బౌద్ధమతము) నవలంబించుచున్నాడు. భద్రకల్పము యొక్క నడుమకాలమున ఈతఁడు బుద్ధుఁడై యవతరించును. నీవిది యెఱుగవు. కావున వెంటనే యరిగి యాతని విశేషముగ సత్కరించి పూజింపుము" అని చెప్పి పంపివైచెను.

ఆయుత్తరక్షణమున అర్హతుఁడు నిజశరీరమున ప్రవేశించి బోధిసత్త్వుడడిగిన ప్రశ్నలకు చక్కగా ప్రత్యుత్తరముల నిచ్చి సందేహములను బాపెను. దేవుడంతట "అయ్యా! ఇపుడు నీవు చెప్పిన విషయములు నీవు జ్ఞానివై స్వతంత్రముగ దెలిసికొనినవిగావు. మైత్రేయబోధిసత్త్వుడుతక్క నితరుల కీ

రహస్యము లెఱుంగరానివి. కావున తమకీ రహస్యము లింత సులభముగ నెట్లు తెలియవచ్చెనో ఆశ్చర్యముగ నున్నది." అని పలికెను. అర్హంతు డపుడు "దేవుడా ! నీవు పల్కినది సత్యము. ఇది యంతయు తథాగతుని ప్రజ్ఞయే" అని యనుచు ఆసనమునుండి లేచి బోధిసత్త్వునకు సాష్టాంగముగ ప్రణమిల్లి నుతించి పూజించెను."

చరిత్రకారులు చాలమంది యుఁఆన్ చ్వాంగ్ ధాన్యకటక దేశమునుండి దక్షిణమున కావేరి తీరమున గల చోళ దేశమున కెట్లు ముందు పోగలిగెనా యని సందేహించి యాతఁడు వ్రాసినదానిని ఖండింప నారంభించిరి. కాని వారి ఖండనములు ఆశ్చర్యములుగను ఆధారరహితములుగను గన్పట్టుచున్నవి. యుఁఆన్ చ్వాంగ్ వర్ణనల ప్రకారము ఆతడు చేరఁగలిగి యుండిన దేశము ఇప్పటి కర్నూలుమండల మగుచున్నది. † ఈప్రాంతమును చీనయాత్రికుని కాలమున తెలుగుచోడ వంశములు పరిపాలించుచుండినట్లును ఇయ్యది చోళ మండలమని పిలువబడుచుండినట్లును శాసనములవలన దెలియుచున్నది.* శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుపంతులుగారు చోళమండలము కడపజిల్లాయని నిర్ణయించుచున్నారు. గాని యది కేవలము ప్రమాణము గాదు. కడపమండలముగాక కర్నూలుమండలముగూడ చోళదేశమున జేరియుం

† Cunningham's Ancient Geography of India p. 545

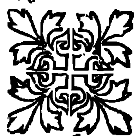
* Report on Epigraphy Southern Circle for p. 1905

డును. ఈదేశమును వర్ణించిన మనయాత్రికు డీరాజ్యమెవరి పాలనమునందున్నదో యాకాలపు కాంచీపురపల్లవరాజగు నరసింహవర్మకు సామంతుఁడో లేక స్వతంత్రుఁడో చెప్పియుండ లేదు. అయినను చోళమండల మితర శాసనముల బట్టి పల్లవ రాజ్యములో జేరినట్లు దెలియుచున్నది; గావున సామంత రాజ్య మనియే యెంచవలయును.

చోళమండలమునకు నెల్లూరు (విక్రమసింహపురము) రాజధాని గానున్నదని వాటర్సు పెర్గసను మున్నగు పండితులు నిర్ణయించిరి, గాని వారివాదము తృప్తికరముగ లేదు. కాని చోళ రాజధాని యెచ్చటనున్నదో అర్హాతును త్తరు డెక్కడ నివసించెనో దెలియరాదు. చోళ దేశమునుండి మనయాత్రికుడు తనగురువగు శీలభద్రుని జన్మస్థానమగు కాంచీపురమును ద్రావిడదేశమును జూడబోయెను.

యుఆన్ చ్వాంగ్ తో నాంధ్రదేశమును, మహేంద్రగిరి మొదలుకొని ద్రావిడదేశము వఱకును ప్రయాణముసల్పి యాతడు వర్ణించినవర్ణలనుబట్టి యాకాలపు స్థితిగతులను వ్యవస్థలను కొంతవఱకు గ్రహింపగలిగితిమి. ఇంచుమించుగా క్రీ. శ. ౬౩౮ వ సంవత్సరమున, వర్షకాలముగడచిన వెనుక కళింగదేశమును బ్రవేశించి యక్కడ కొద్దిదినములుండి కోసలమునకరిగి యచ్చటనుండి, ఆంధ్రవేంగీరాజ్యమును జొచ్చి పిదప విజయవాటి కేగి యచ్చట క్రీ. శ. ౬౩౯ - ౬౪౦ వ సంవత్సరముల నడుమభాగమున నివసించి పిమ్మట చోళదేశముమీదు

గా కాంచీపురమునకు బోయెను. మొత్తముమీద నాంధ్రదేశమున నీతఁడు పదునెనిమిది మాసములు లేక రెండుసంవత్సరముల కాలము గడపెను. ఈతఁడిచ్చిన కొలతలు ఒకప్పుడు ఎక్కువగ నుండుచు వచ్చినను అవిపొరబాటులని గ్రహింపవలసినదే గాని మరియొండుగాదు. కాక ఆకాలమున దేశమునందు ప్రయాణమున కనుకూలములయినబాట లిప్పటివలె నుండక కొన్నిసమయములందు కొండలడ్డముచేతను, అడవులడ్డముచేతను చుట్టుతిరిగి యుండవచ్చును. మన దేశమును జూచి మనచే విస్మరింపబడియున్న వృత్తాంతములను స్థలములను మరలనొకసారి జ్ఞప్తికిదెచ్చి మహోపకారము చేసిన యుఁఆన్చ్వాంగ్ మనకు చిరస్మరణీయుఁడేకాదు, మనకృతజ్ఞతకు బాత్రుఁడైనవాఁడు.

మార్కో పోలో

మార్కో - పోలో

యువాన్‌చ్వాంగునకు వెనుక నాంధ్రదేశమును సందర్శించి వ్రాసిన విదేశీయులలో పదమూడవ శతాబ్దాంతమున ఏతెంచియుండిన మార్కో-పోలో ఆంధ్రులకృతజ్ఞతకు పాత్రుడు. అతని జీవితమును అతని గ్రంధమును కడు మనోజ్ఞములు. అతడు తెలిపిన విశేషములన్నియు వింతకధలవలె దోచుచుండును. పాశ్చాత్యప్రపంచమున టోలమీ తరువాతను కొలంబసునకు పూర్వము, నీతని బోలిన భూగోళశాస్త్రజ్ఞుడుగాని, భూపరిక్రమణము చేసి వచ్చినవాడుగాని మరియొకడు గానరాడు. కొందఱు పండితు లీతని కొలంబసుకంటె ఘనుడని వాదించుచున్నారు. మార్కో-పోలో జన్మింపకుండిన కొలంబసు అమెరికాను చూడగలుగుట జరిగియుండక పోవునని వారి తాత్పర్యము. హిందూస్థానముయొక్క నాగరతావిశేషము, హిందూదేశీయులయొక్క బుద్ధి, ప్రతిభ, తేజము, ఐశ్వర్యము ఖండఖండాంతరములకు వ్యాపించుటకు మధ్యయుగమునందు మార్కో-పోలో కారకుడు. అతడు రచించిన గ్రంథము సాహసికజీవులకు నూతనోత్సాహము బోసి యావేశము కలిగించెను. దాని ఫలితమే, కొలంబసు అమెరికాను గనుగొనుటయు, పోర్చుగీసువారు అట్లాంటిక్ మహాసముద్రమునంతయు దాటి, అఫ్రికాఖండమును జుట్టివచ్చి, హిందూదేశమును, సముద్రముమీదుగా జేరుకొనుటయు నని చెప్పవచ్చును.

మార్కో-పోలో జీవిత మొక చిత్రమైన కధవలె నుం

మును. ఇటలీ దేశమున వెనీసు యనునగరమున పండ్రెండవ శతాబ్దమున 'పోలో' యని యిట్టి పేరుగల, ప్రసిద్ధవర్తకుల కుటుంబ మొకటి యుండెను. ఆకుటుంబమునందు క్రీ. శ. ౧౨౫౪ వ సంవత్సరమున మనకథానాయకుడగు మార్కో-పోలో జన్మించెను. మార్కో-పితామహుని పేరు ఆంద్రియా పోలో. అతనికి ముగ్గురు కుమారులుండిరి. వారిలో జ్యేష్ఠుడు మాఫియో. రెండవవాడు నికోలో ఇతడే, మనమార్కో-కు జనకుడు. మూడవవాని పేరు మార్కో. మాఫియోపోలో, నికోలోపోలో యును కలిసి, తురికా రాజధానియైన కాని స్టాంటినోపిలు (స్టాంబూలు అని తురికా వారు పిలుతురు) నగరమున, సమిష్టిగా వ్యాపారము నారంభించిరి. మార్కో-మాత్రము సోదరులతో కలియక, స్వంతముగా నాయూరనే వర్తకము చేసుకొనుచుండెను.

ఇట్లుండ, క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమున వ్యాపారార్థమై నికోలో, మాఫియో పోలోలు, నల్లసముద్రమును దాటి ఉత్తరాభిముఖులై క్రిమియాద్వీపమునకు జనిరి. ఆ ద్వీపమునకు ప్రధానరేవుపట్టణమును, రాజధానియు, సొల్డియా నగరమున, ముప్పోలో సోదరులు వర్తకమునందు విశేష లాభమును గడించగలిగిరి. అంతట వచ్చినలాభముతో, నమూల్యములయిన వస్తువులను, రత్నములను అపూర్వములయిన యితరములను కొని యింకను విశేషలాభాపేక్షతో, నుత్తరదిశగా, తార్తారరాజధానికి జనిరి. తార్తారదేశాధిపుడీ

వెనీషియను వణిక్కుల నుచితరీతి సంభావించి, విశేషలాభ మిచ్చి, వారిసరకు లన్నింటిని దీసుకొనెను. ఆరాజన్యుడు చేసిన గౌరవమును, ఆదరణయు నానందించుచు, వా రచ్చట రెండుసంవత్సరములుండి పోయిరి. ఇంతిలో పశ్చిమ తార్తార దేశీయులకును, ఉత్తర తార్తారదేశీయులకు యుద్ధపోరు సంభవించెను.

అదివఱకే యింటికి బయనము గాగలముకొనియున్న మనవర్తకులు రాజునొద్ద సెలవు గైకొని పయనమైరి. కాని యుద్ధముల ఒత్తిడివలన, స్వదేశమునకు బోవు, బాటలన్నియు నపాయకరమైన స్థితియం దుండెను. అందువలన, వారు స్వదేశాభిగమన మప్పటికి చాలించుకొని వాణిజ్యార్థమై పూర్వాభిముఖులై, పారశీకదేశమునందున "బొకారా" నగరమును గూర్చి పయనమైరి. ఈప్రయాణము దీర్ఘమగు నెడారిగుండ సాగింపవలసి వచ్చుటచే నెంతో ప్రయాసకరమయ్యెను. మన వర్తకులు బొకారానగరమున అప్రయత్నముగ నెట్టులో మూడేం డ్లుండిపోయిరి. వా రచ్చట నున్నదినములలో కాకతాళీయముగ, చీనాచక్రవర్తి కుబ్లయిఖానుని రాయబారు లచ్చటనుండియో స్వదేశాభిముఖులయి వచ్చుచు, కొంత కాలము బొకారానగరమున నాగుట తటస్థించెను. వారీ ఐరోపియను వర్తకులనుగాంచి, యింతదూరము దేశమున వారిని గాంచుటకు నాశ్చర్యమంది, వారిని దమ యేలికకడకు రావలసిన దనియు, నాతడు తప్పక వారిని సముచితరీతిని సంభా

వించుమనియు ప్రార్థించిరి. వ్యాపారలాభమే చూచుకొన్న వారగుటచే నావర్తకులు ఇంటిమాటమఱచి, చీనాదేశమునకు ప్రయాణమైరి. కుబ్లయిఖాను వారినిచూచి యచ్చెరువంది, వారి ననేకవిధముల గౌరవించి ఆదరించెను. వినోదగోష్టి యందు, వారల రావించి యైరోపాఖండము, అందలి రాజ్యములు, రాజులు, ధర్మపరిపాలన, రాజనీతి, మతము మున్నగు ననేకవృత్తాంతము లడిగి విసుగు విరామములు లేక వినుచుండెను. అట్లు కొంత కాలమునకు నప్పటికి ఆతనికి క్రైస్తవ మతము మీద నభిమానము జనించెను. అంతట తనప్రజలకు మోక్షసాధనము నుపదేశింప కొందఱి మతప్రవర్తకులను క్రైస్తవమతాధిపతి పోపు పంపునా యని విచారించెను. పిమ్మట నాతండు ఆవర్తకులను తిరిగి యైరోపా ఖండమునకు బోవలసినదనియు, తన రాయబారులుగా పోపు కడకేగి, యెట్లయిన నూర్గురుమంది ప్రచారకులను మంచి పండితులయిన వారిని వాదోపవాదము సేయగల తార్కికులను, ధర్మవేత్తలను బంపవలసినదని ప్రార్థింపుడంబంచెను.

మనవర్తకులు చీనాదేశమును వదలి యింటికిఁ జేరున ప్పటికి మూడుసంవర్షములు పట్టెను. వారు, మధ్యధరా సముద్రపు టొడ్డుననున్న "ఆకర్" రేవును సమీపించునాటికి పోపు మరణించినవార్త తెలిసెను. నూతనముగ పీఠాధిపతి యెన్నుకొనబడునంతవఱకు వెనీషియానగరమందే కాలము గడప నెంచి వారు క్రీ. శ. ౧౨౬౯ వ సంవత్సరమున ఓడనెక్కి పయన

మైరి. ఇలుసేరునప్పటికి నికోలోపోలో భార్యమరణించిన దుఃఖ వార్త తెలిసెను. నికోలో కామెవలన, మన కథానాయకుండగు మార్కో యొక్కడే జనించెను. అతఁ డప్పటికి పదియేనేండ్ల వయసుండెను. మార్కో తల్లిగతించినదాదిగా మేనమామలయిండ్లకడ బెరుగుచుండెను.

నికోలో, మాఫియోపోలోలు, పో పాకను యెన్నుకొనబడి ప్రతిష్ఠింపబడునని రెండుసంవత్సరములువఱకు వెనీసియాయందు వేచియుండిరి. కాని పోపు నెన్నుకొనుటమాత్రము జరిగి యుండదయ్యెను. అప్పటి విపరీత మత, రాజకీయ పరిస్థితులనుబట్టి పోపు యెన్నుకొనబడడేమో యని సంశయమంది, తమప్రయత్నములను, రాయబారమును విఫలములయ్యెనని విన్నవించుటకు మరల నాసోదరులు చీనాకు ప్రయాణమైరి. ఈసారి మార్కోనుకూడ వారు వెంటబెట్టుకొని జనియుండిరి. అది క్రీ. శ. ౧౨౭౧ వ సంవత్సరము. అప్పటికి మన మార్కోపోలోకు పదునేడుసంవత్సరములువయసుండెను.

వారిప్రయాణము బహుదూరము సాగకముందే, ఆకరునందున్న, మతాధికారి, పోపుగా ప్రతిష్ఠింపబడినవార్త వారికి దెలియవచ్చెను. క్రొత్తపోపు కుబ్లయిఖానుని, సందేశమాలకించి, నూరుమంది ప్రవక్తలకు బదులు ముప్వురనుమాత్రమంపుట కంగీకరించెను. వారును, మన యాత్రికులతో, కొలదిదూరముమాత్ర మరిగి భయముపడి వెనుకకు జరిగిపోయిరి.

కాని పోలోసోదరులును మార్కోపోలోయును, చీనాదేశప్రయాణ మును విడువక సాగించిరి. కుబ్లయిఖాను, వారిరాకకు చాల ముదమంది యెప్పటికంటె సఘనముగ సత్కరించి యాతిథ్యము నెఱపెను. చక్రవర్తిదృష్టిని, యువకుండగు మార్కోపోలో విశేషముగ నాకర్షించెను. నాఁటి మొదలుకొని యాతఁడు చక్రవర్తి ప్రత్యేకమున్ననలకుఁ బాత్రుఁడై, విశ్వాసముతో నాతనిఁ గొలిచెను. మార్కోపోలో అనతికాలములో చీనా భాషను, తార్తారభాషను, వ్రాయను, మాటలాడను గూడ నేర్వగలిగెను. చక్రవర్తి యాతని ప్రజ్ఞాబుద్ధివిశేషముల కచ్చెరు వంది దూరస్థములైన రాజ్యము లెట్లు పరిపాలింపబడుచున్నవో, జూచి తనకు నివేదించుటకై యను విశ్వాసపాత్రమైన నియోగిగా నొనర్చి పంపుచువచ్చెను. అతఁ డట్లు దూరస్థములయిన రాజ్యములను సందర్శించుటకు బోయినప్పు డొక సమయమున, హిందూదేశమును కూడ జూడవచ్చెను. అట్లు తెంచినప్పుడే, మార్కోపోలో, కాకతీయ రాజ్యమునందు గల ప్రసిద్ధ రేవుపట్టణమగు మోటుపల్లికడ నోడ దిగి, కాకతీయ రాజ్యములోను కేగియుండెను.

అట్లు చీనాచక్రవర్తికడ, క్రీ.శ. ౧౨౭౩, మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౦ వఱకును పదునేడు సంవత్సరము లూడిగము సలిపినపిమ్మట, వెనెషియనులు, తాము స్వదేశమునకు బోవ కుతూహలముతో, నాతురతతో నున్నామనియు, సెలవీయవలసినదని ఖానును ప్రార్థించిరి. ఇట్లు చక్రవర్తిని మెన్నిసారులో

వారు ప్రార్థించుటయు, సందులకాలేక, వారిమీదగల ప్రేమా
తిశయముచేతను, వారివంటి విశ్వాసపాత్రులగు మిత్రులును
సచివులు, భృత్యులు నిక లభింపరను సందేహము చొప్పునను
వారిప్రార్థన నంగీకరింపఁడయ్యెను. ఇట్లు ఖానును చక్రవర్తి యంగీ
కరించియుండఁడుగాని, దైవయోగమున నొకయవకాశము
గల్గెను. పారశీకప్రభువున కప్పుడు భార్యావియోగముకలిగెను.
మరణశయ్యమీఁదనున్న నాతని సతి, తనపుట్టింట బుట్టిన యాఁడ
పడుచునుగాని యితరుల వివాహమాడవలదని, భర్తను శాసిం
చెను. అనురాగబద్ధుఁడైన సుల్తాను ఆమె కడసారి ముద్దు
చెల్లింప సంకల్పించుకొనెను. అతఁడు వరింపవలసిన బాలిక
చీనాచక్రవర్తియగు కుబ్లయిఖానుని వశమందుండెను. ఆమెతలి
దండ్రు లాతనిసామంతులు. అందువలన పారశీకసుల్తానాబాలిక
కొఱకు కుబ్లయిఖానునకు సందేశహరులనంపెను. ఆయువతికప్పు
టికి పదునేడు సంవత్సరముల వయసుండెను. లేతయవ్వనమున
నున్న యాసౌందర్యవతి నిచ్చి, రాయబారులను ఖాను ప్రయాణ
సన్నాహముగావించెను. కాని అంతలో, తార్తారులలో తా
ర్తారులకు అంతఃకలహములు సంభవించి భయంకరరూపమును
దాల్చెను. ఎంతపరివారమిచ్చినను ఆరాయబారులను బాలి
కను, నాటుదారిని, యుద్ధభూములగుండ పారశీకదేశమునకంపు
టకు ఖానుడంగీకరింపక, పెద్దనౌకాదళమును సమకూర్చి, సము
ద్రమార్గమున ప్రయాణము సన్నాహపఱచెను. సముద్రయా
నము, పారశీకులకు నూతనమగుటచేత, తెలిసిన వెనీషియను

లను దమకుదోడుగా నంపవలసినదని, రాయబారులు ఖానును ప్రార్థించిరి. అంతరంగమున, నిష్టములేకపోయినను, మాట తీసివేయజాలక, చక్రవర్తివారి ప్రార్థన నంగీకరించెను. ప్రయాణమునకు గావలసిన దానికంటె యెన్నిరెట్లో యధికముగ వారి కన్నియు నిచ్చి యంపెను.

చీనా దేశమునుండి, మన యాత్రికులు ౧౨౯౨ వ సంవత్సరమున బయలుదేరిరి. వారికి పారశీక దేశమును జేరునప్పటికి రెండుసంవత్సరములు పట్టెను. ప్రయాణములో, పరివారములోనివారు అనేక వందలమంది మరణించిరి. ఇట్లుండ, పెండ్లివారు పారశీకదేశమును ప్రవేశించునప్పటికి, సుల్తాను, కాలధర్మము నొందినట్లు దెలిసెను. కాని యింతప్రయాసప్రయాసల కోర్చి, తీసుకొనిపోబడిన వధువునకు ప్రియుడు దొరకకపోలేదు. సుల్తాను గతించినందున సింహాసనమెక్కిన యాతని సుతుడు డాసుందరిని పెండ్లియాడెను. క్రొత్తసుల్తాను, మనయాత్రికులకు కుబ్లయిఖానువలెనే విశేషముగ నాతిథ్యసత్కారములు నెఱపి, స్వదేశమును సుఖముగా జేరుటకు వలయు సదుపాయములననేకముల గల్పించెను. వారికి,అశ్వదళమును కొంత అంగరక్షగా నిచ్చి సాగనంపెను. స్వదేశోన్ముఖులై, పయనమయి, చాలదూరము సాగకపూర్వమే వారలకు, తమ యేలికయు, పోషకుడునగు కుబ్లయిఖాను చక్రవర్తి పరలోకగతుడయ్యెనన్న వార్త దెలియవచ్చెను. ఆవార్తవిని వారు మిక్కిలి సంతాపమును బొందిరి. పారశీకమునుండి వెనీషియానగరమును

సుఖముగా జేయునప్పటికి వారికొక సంవత్సరము పట్టెను.

క్రీ. శ. ౧౨౯౫ సంవత్సరమున వెనిసునగరమున, మనయాత్రికుల రాక, యొకనాటి తీరా వెల్లడయి పోయెను. ఎన్నడో మృతులయిరని, నారూరువారెల్లరును, పోలో కుటుంబము యొక్క, సొత్తునంతయు నాక్రమించుకొనిరి. ఇంటినికూడ తమ వశము చేసికొని యందు నివసించుచుండిరి. తార్తారులవలె నన వ్యాకరములయిన యుడుపులను ధరించివచ్చిన వారి నెవ్వరును తమవారినిగా నిరూపింపలేక పోయిరి. కాని, వారు తమ భాగ్యమును బహిరంగించి, విందులిచ్చి, బంధువుల నెల్లరను రావించి గౌరవించినప్పుడును, చీకటిపడిన పిమ్మట నవవ్యాకరము లయిన వారి యుడుపులను ముక్కముక్కలుగా, కత్తిరించి, అందుగల మడతలలోనుండి యమూల్యములయిన రత్నములను, మణులను ముత్యములను కుప్పలుగా ప్రదర్శించినప్పుడును, ఎల్లరును వారి వృత్తాంతమును విశ్వసించియుండిరి. పదునేను సంవత్సరములు దేశాంతరగతులయి యుండుటచేత వారిభాష యుకూడ పోల్చ శక్యము గాకుండెను.

పెద్దవాడగు మాఫియో పెండ్లి యాడకయే ముదుసలి యయ్యెను. పెండ్లియాడిన నికోలో, భార్య మరణించెను. జీవిత కాలమంతయు ప్రవాసమున గడిపిన, మార్కో మహైశ్వర్యమున కంతకు నప్పుడు యజమాని యయ్యెను. ఇక నాతడు పరిణయ మాడి సుఖపడదలచెను. అప్పటి కాతనికి నలువదిరెండు సంవత్సరములు వయసుండెను. ఆతని సంకల్పమెట్లున్నను దైవమును

పోలులకు కాలేదు. ఆతడింకను సుఖముగా జీవయాత్ర గడపుటకు నోచుకొనియుండలేదు. క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరమున వెనీషియాకును, జెనోవాపట్టణమునకు యుద్ధము సంభవించెను. ఆయుద్ధమునకు మార్కోపోలో సొంతద్రవ్యము వెచ్చించి యోడనొకట్టించి బయలుదేరెను. కాని యుద్ధమునందు వెనీషియనులు, పరాజితులయిరి. మార్కో, పట్టువడి తురకు ఖైదిగా, జెనోవాకు గొంపోవబడెను. ఆనగరమున, నాతని ప్రఖ్యాతి పిన్న వారందరకును ఆతనిసందర్శించి, సంభాషింప నేతెంచుచుండిరి. ఆతనిగూర్చి, యత్యాశ్చర్యకరములయిన వృత్తాంతములు నలుదిశల వ్యాపించెను. కాని చెఱవిముక్తి కాకదయ్యెను. కోటీశ్వరుడగు తండ్రి యితని నెట్లయిన లంచమిచ్చి విముక్తుని చేయ పెక్కుప్రయత్నములు గావించెను, గాని నిష్ఫలములయ్యెను. చెఱసాలలో నున్న ఖైదీలందరు, యాతని కని, విన్నవృత్తాంతములను చెప్పగోరుచు, వేధించుచుండిరి. దానికాతడు సహింపజాలక, తోడిఖైదీ, “రుస్టిసియానో” యనునాతనికి, తనకువచ్చియు రాని లాటిన్ భాషలో గ్రంథమును చెప్పి వ్రాయించెను. ఆప్రతినిచూచి, యిటలీలో ననేకప్రాంతములవారు ప్రతులను వ్రాసికొనిపోయి, ఆతురతతో, వినోదార్థముచదువుకొనుచుండెడివారు. ఇంతలో నాతని పాండిత్యమును, కులీనతయుమర్యాదయు, కీర్తియు దశదిశల వ్యాపించుటచేత జినోవాప్రభుత్వము వారాతనిని గౌరవముగా చెఱసాలనుండి విముక్తుని జేసిరి.

ఇంటికివచ్చిన తరువాత మార్కోపోలో నలువదియే డవయేట పెండ్లియాడెను. మార్కో చెఱసాలలో నున్నపుడు, మరల నాతడు చెఱవిముక్తుడై యింటికి రాజాలడనియు తనభాగ్యమంతయు, పరుల పాలగునని భయపడి నికోలో ముదిమిని మరల పెండ్లియాడెను. ఆ పెండ్లివలన నికోలోకు ముువ్వురు కుమారులు జనియించిరి. కాని వీరిమువ్వురును వెనీషియను ధర్మశాస్త్రానుసారము ఔరసపుత్రులుగా బరిగణింపఁబడజాలరు. మార్కోపోలో చెఱనుండివిముక్తుఁడై వచ్చినతరువాత, కొమారమున డొనటా అనునామెను పెండ్లియాడెను. ఆమెవలన నతనికి మువ్వురు స్త్రీసంతానమే కాని పురుషసంతతి కలుగలేదు. తాను వృద్ధుడగుచున్నాడని తెలిసుకొనిన పిమ్మట నాతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౪ సంవత్సరమున జనవరినెల ౯వ తేదని ఒక మరణశాసనము వ్రాయించి, తన తదనంతరము, తనయాస్తికి కూతుళ్లను, కర్తలుచేసి, భార్యను యజమానిగా నియమించెను. ఈ మరణశాసనము వ్రాయించిన తరువాత నీతడెంతకాలమో జీవింపలేదు. వెనీషియానగరమున మార్కోపోలో వ్రాసిన మరణశాసనము మూల ప్రతి మ్యూజియమునం దుంచబడియున్నది! ఆతడు నివాసముండిన సౌధముకూడ నేఁడు యాత్రికులకు మహాద్వస్తువు క్రింద జూపబడుచున్నది. ఈ కాలమున వెనీషియనులే కాదు యిటాలియా వాస్తవ్యులందఱును మార్కోపోలోను, గర్వముతో సంస్మరించుచున్నారు.

మార్కోపోలో రచించిన గ్రంథము నాలుగు ఖండములుగ విభజింపబడియున్నది. మార్కో చెప్పుచుండగా వ్రాసిన లేఖరి రుస్టీకియానో యీ గ్రంథమున కొక పీఠికను వ్రాసియున్నాడు. అందాతడు, మార్కోపోలో జనకులు ఇల్లు వెడలిన దాదిగా, చీనాదేశమునుండి తిరిగివచ్చి, మన కథానాయకుని వెంటబెట్టుకొని మరల ప్రయాణ మగునంతకు జరిగిన వృత్తాంతమును, పోలో కుటుంబచారిత్రమును సంగ్రహముగా జెప్పినాడు. మార్కోపోలో తన గ్రంథమునందు ప్రథమ ఖండమున, దూర్పు అర్మీనియా దేశము మొదలుకొని కుబ్లయిఖానుని రాజధానిని జేరువరకు చూచినదానినంతయు వర్ణించినాడు. మరియు నందే ఖానుని రాజ్యము, పరిపాలనము, ప్రజలు, రాజధాని మున్నగువాటిని గూర్చి వివరించి, శోధించినదానిని ద్వితీయఖండమున ప్రథమ భాగమున వర్ణించినాడు. ద్వితీయభాగమున నితడు చీనాదేశమందు సలిపిన యాత్రలు, ఆయా దేశములందు తాను చూచిన విశేషములను సంగ్రహముగా వ్రాసినాడు. తృతీయభాగమున కుబ్లయిఖానుని సామ్రాజ్యములో బూర్వదిశయందున్న రాజ్యములను గూర్చి తెలిపినాడు. తృతీయఖండమున జపానుదీవులు, హిందూమహాసముద్రము, అందలి ద్వీపములు, సింహళము, దక్షిణహిందూస్థానము, పారసీక దేశమునకుగల రేవులను మున్నగువాటిని వర్ణించినాడు. చతుర్థఖండమున పారసీక దేశము తాత్తార రాజ్యము మొదలగు యుత్తర దేశములనుగూర్చి

చెప్పియున్నాడు. మొత్తముమీద నాతని గ్రంథమంతయు మనోజ్ఞముగ నుండును. భూగోళవిషయములు, శాస్త్రవిషయములు, నౌకాయానములు, మొదలగు శాస్త్రసంబంధమైన వృత్తాంతములతో నిండియున్నను, పదమూడవ శతాబ్దమునాటి వృత్తాంతములు, మార్కో జూచినవింతలు, చాలవఱకు అవిశ్వసనీయములుగ గన్పట్టుచు, చిత్రవిచిత్రములగు కథలతో నిండియుండినకతన, చదువునపుడు మిక్కిలి మనోహరమై, ఎప్పటికప్పుడు ముందునకుబోన కుతూహలము కలిగించుచుండును. నేయేల! ఆతని గ్రంథమునందు లేక విషయమొండై, నాయొకటిలేదని చెప్పవలనుపడదు.

మార్కోపోలో గ్రంథమును సంపాదించి, సంస్కరించి తొలుత ప్రకటించినవాడు ఇటాలియా వాస్తవ్యుడైన రమూసియో. ఇతడు పదియేనవ శతాబ్దమందు జీవించియుండెను. ఆతడు ప్రచురించిన ప్రతిని బురస్కరించుకొని పరాసుదేశీయుడగు మూసాపాధియుడు పరాసుభాషలోనికి భాషాంతరముచేసెను. ఈ రెండింటిని ఉపయోగించుకొని మార్స్డెను ౧౮౧౮వ సంవత్సరమున నాంగ్లానువాదము ప్రచురించెను. మార్స్డెనుగారి గ్రంథము చాలప్రశస్తమైనది. దాని తరువాత, మార్కోపోలో తిరిగిన దేశములన్నింటినిచూచి విశేషముగ శ్రమకోర్చి యెన్నియో ప్రాతనాణెములను సంపాదించి, గ్రంథమునందలి తప్పులు, పరుల సందేహములను సంస్కరించి, ప్రాచీన మూలప్రతినిబట్టి ఆంగ్లభాషలోనికి భాషాంతరీ

కరణము గావించి సవ్యాఖ్యానముగ సర్ హెన్రీయూలు ప్రక టించినాడు. యూలుగారి ప్రచురణము వ్యాపించినతరువాత మార్స్డెనుగారి గ్రంథమునకు వ్యాప్తము తగ్గిపోయెను. ఇపు డీవృత్తాంతమును, యూలుగారి గ్రంథమును ప్రధానముగా మనసునకుఁ గొని రచించితిమి.

కుబ్లయి ఖానుని కొలువులోనున్నపుడు, దూరస్థిత రాజ్యములను బాలించు సామంతుల రాజరికమెట్లుండెనో చూచివచ్చుటకును, లోపము లున్నయెడల సవరించివచ్చుటకును మన మార్కో నియమింపబడినట్లు ఇవలనె తెలిపియుంటిమి. ఈ నియోగమునందున్న కాలమున నాతనికి తఱచుగా దూరదేశప్రయాణములు సంభవించుచుండెను. ఆ కాలమున నొకసారి, దక్షిణచీనారాజ్యములను సందర్శించుట కేగుచున్నపుడు, వినోదార్థమై, దక్షిణహిందూమహాసముద్రము సంతయు ప్రయాణముచేసి దీవుల నన్నింటిని చూచి వచ్చెను. ఆ కాలమునందే సింహళద్వీపమును, మలబారు దేశమని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులచే బిలువబడు చుండిన పాండ్య, చోళ దేశములను ఆంధ్రభూమినికూడ చూడవచ్చెను.

మార్కో దక్షిణహిందూస్థానమున కరుగుదెంచిన సం వత్సరమును సరిగా నిరూపింపజాలము గాని, యించుమించుగా ౧౨౯౧ వ సంవత్సరమని యూహింపవచ్చును. అప్పటికి చోళులప్రతిభ నన్నగిలిపోయెను. నాఁటి రాజ్యము, స్వాతంత్ర్యము గూడ, నంతరించెను. దక్షిణమున పాండ్యులు, పశ్చిమ

మున, హొయసల రాజులు, ఉత్తరమున
కాకతీయులు, తెలుగుచోడ వంశజులు ప్రక్కలో బల్లెములై
యుండుటచేతను, అంతఃకలహములచేతను, రాజుల ప్రయోజ
కత్వములవలనను చోళరాజ్యము విచ్ఛిన్నమైపోయెను, పద
మూడవ శతాబ్దారంభమునుండియు, విజృంభింపనారంభించిన,
మధురానగర పాండ్య రాజుల ప్రాభవము, ఆశతాబ్దాంతమునాటికి
మహోచ్ఛదశకు వచ్చెను. క్రీ. శ. ౧౨౫౧-మొదలుకొని
యించుమించుగా ౧౨౭౧ వఱకును బరిపాలించిన, జటా
వర్మ మొదటి, సుందరపాండ్య దేవుడు, పాండ్య రాజ్యమును,
పినాకినీ నదీపర్యంతము వ్యాపింపజేసి, హొయసల రాజులకడ
నుండియు, తెలుగుచోడవంశజుల కడనుండియు కప్పములు
గైకొని దిగ్విజయముచేసి తిరిగి వచ్చుచు శ్రీరంగమున పట్టాభి
షేకము చేసుకొనెను. తన రాజధానియందు సువర్ణతులాభార
మును తూగెను. ఈతనితో నితనిసోదరులును ముగ్గురో నల్గురో,
సోదరునికూడ కలిసి నేకకాలమున పరిపాలనము చేసియుండిరి.
జ్యేష్ఠుడు రాజ్యాభిషిక్తుడగను, మిగిలిన సోదరులు, మహామం
డలేశ్వరులుగను పరిపాలించుచు, నందఱునొక్కరీతిగానే
రాజ్యచిహ్నముల నుపయోగించుకొనుచుండుట పాండ్యరాజ
వంశ సంప్రదాయముగా గనుపించుచున్నది. జటావర్మకు వె
నుక, రాజ్యాభిషిక్తుడైనవాడు మారవర్మ కులశేఖర సుందర
పాండ్య దేవుడు. ఈతడించుమించుగా క్రీ శ. ౧౨౬౮ మొ
దలుకొని ౧౩౧౧ వఱకును బరిపాలించియుండెను. మార్కో

పోలో. పాండ్యదేశమును జూడ నేతెంచినప్పుడు పరిపాలించు చుండిన సుందర పాండ్యదేవుడే! అప్పటి కితడు పాండ్యభూపతుల లో శ్రేష్ఠుడు, ఇతని రాజధాని, మధురానగరము గాక, కాయల్ పట్టణమో, కావేరీపట్టణమో అయియుండినట్లు తోచుచు న్నది. ఇతని కాలమునకు శాంతిప్రదమై, సుఖదాయకమై యుండి నట్లును, ఇతనికి స్త్రీ లనగ నంత విశ్రాంతియై యుండినట్లును, చరిత్ర వాకొనుచున్నది. చీనా దేశమునుండి వచ్చిన రాయబారులి తని కొలువున దర్శనమునకై మొగసాలల వేచియుండువారట! సింహళ ద్వీపమునేలు, విక్రమ బాహు, పరాక్రమ బాహులు ఇతని ధాటికి భయపడుచు సామంతులయి కప్పముగట్టుచుండిరి. ఇతని రాయబారులు, మంగోలి యా దేశాధీశుడగు జమాలుద్దీ ను కొలువునకుగూడ బంపబడినట్లు మార్కో-పోలో వచించుచున్నాడు.

ఇట్టి రాజుపరిపాలనమునందున్న పాండ్య రాజ్యమును, ఆ రాజ్యమందున్న నగరములను మార్కో-పోలో విపులముగ వర్ణించినాడు. కులశేఖరుని, న్యాయపరిపాలన ప్రజలనాగరకత, కాయల్ పట్టణనగర వ్యాపారము, ముత్యపుచిప్పల వేలము మున్నగు వాటిని మార్కో-చక్కగా వర్ణించినాడు. పాండ్యరా జ్యమునందున్న సముద్రమున క్రైస్తవసిద్ధుడగు థామసునుగూర్చి మనమార్కో-పోలో వ్రాయుచుండెను. థామస్ సిద్ధుని సమాధి యిప్పుడు చెన్నపట్టణము నకుసమీపముగానున్న (సెయింటు థామస్ మవుంటు) థామస్ సిద్ధునికొండను సందర్శింప బయి

ను దేరెను. ఆసిద్ధుని కొండకు తీర్థయాత్ర సేవించుకొని మహా కలమునెక్కి, ఆంధ్ర దేశములోని ప్రసిద్ధ రేవుపట్టణమగు మోటు పల్లిని గూర్చివిశేషముగ వినియుండినందున నచ్చటికి ప్రయాణమయ్యెను. మార్కోపోలో ఆంధ్ర దేశములోని మోటు పల్లినిగూర్చియిట్లువ్రాయుచున్నాడు.

"మాబారు, దేశమునుండి యుత్తరముగా దాదాపువే యిమైళ్ళు చనిన నీవు ముటఫిలి రాజ్యమును బ్రవేశింతువు. పూర్వమీ దేశ మొకరాజు పాలనమందుండెను. ఆతఁడు చనిపోయినప్పటినుండియు, నాతనిరాణి నలువదిసంవత్సరముల నుండి పరిపాలించుచున్నది. ఆమెచాలా ప్రజ్ఞావంతురాలు. భర్తమీఁదగల ప్రేమవలన, తిరిగివివాహమాడలేదు, గడచిన నలుబది సంవత్సరములనుండియు, ఆమె రాజ్యము నేలినట్లు ఆమె భర్తకూడ నేలియుండలేదు. ఆమెన్యాయము ధర్మమును మూర్తిగొన్నట్లు పరిపాలించును. శాంతి సౌఖ్యములు, ఆమె పరిపాలనమున పెట్టినపేరులయ్యెను. ఇంతవఱకు నేరాజును, ఏరాణియు, నీరాజ్యమునింత ప్రజారంజకముగ పాలించియుండలేదు. అందువలనజనులామెను భక్తి, విశ్వాసగౌరవము లతో ప్రేమింతురు. ఇచ్చటిజనులు విగ్రహారాధకులు. స్వతంత్రులు. పారతంత్ర్యము నెఱుగరు. వారికిమాంసము, పాలు, బియ్యము, మొదలగునవి యాహారములు,

"ఈరాజ్యమునందే వజ్రములుదొరకును. వజ్రములభించు తెఱగిది; వినుము, ఈప్రాంతమున నేటవాలుగనున్న ఎత్తైన

పర్వతపంక్తులు చాలగలవు. వర్షపాత మిచ్చట విశేషము గానుండును. వర్షములు కురిసినప్పుడు కొండలమీదనుండి, నీరు వాగులవలె వడిగా క్రిందికి ప్రవహించును. వర్షములు వెలిసిన తరువాత, నావాగులెండిపోవును. అంతట జనులు, యీ యేటిగర్భములం దిసుకలో వజ్రములకై వెదకుదురు. అప్పుడు వారికి రత్నములు విరివిగా లభించుచుండును. వేసవికాలమందు వజ్రములు లభించుచుండును. కాని గ్రీష్మతాపమునకు వెఱచి జనులుకొండలలోనికిఁ బోరు. అచ్చట త్రాగుటకొక్క గుక్కెడునీరయినను లభించదు. అదియునుగాక నక్కడ భయంకరము యినక్రూరసర్పములు అసంఖ్యాకములుగ నుండును. సర్పములేగాదు, విషజంతువులనేకములుగూడ నున్నవి. వీటికికారణము ధరింపరాని యుష్ణము. వజ్రములపై నాసగొనిజని యీ క్రూరసర్పముల కాటులకు గురియైన వారెందరోగలరు.

"ఈ కొండలనడుమ పెద్ద పెద్ద లోయలున్నవి. పటవాలుగ నడుమటు చేతను, నాలుగుప్రక్కలను ఎత్తైనకొండలుండుట చేతను ఈలోయలలోనికి మార్గములు లేవు. వజ్రాలకై, జనులు వెదలినప్పుడు సన్నగా కోసినమాంసపు ముక్కలను తీసుకొనిపోయి యాకొండలోయలందు పారవేయుచుందురు. ఇచ్చట నివసించు పాములను భక్షించుటకై, గ్రద్దపక్షులీప్రాంతములందు విశేషముగా నున్నవి. అవి సర్పములకొఱకై యెగురుచున్నప్పుడు మాంసపు ముక్కలువిసరుట గాంచి, వాటికై లోయలయందుగు

భాగమునకు సమీపము దిగుచుందురు. ఆ వాళ్ళను మునుచిక్కు కొన్న మాంసపుముక్కలను గ్రుచ్చుకున్న వాళ్ళతో సయితమా గ్రద్దలు తన్నుకొనిపోవుచు, నేకొండకొననో, నేచెట్టుమీదనో గూటిలో పిల్లల యాహారమునకై పెట్టుచుండును. గ్రద్దలు వ్రాలుట మూచి, జనులు, వాళ్ళు గ్రుచ్చుకొనిన మాంసపుముక్కలకై ఆ పక్షులను తరిమివేసి యామాంసపుముక్కలను తెచ్చుకొందురు. అందు తఱచుగా నితర వాళ్ళతో పాటు వజ్రములు గూడ నుండును. ఈకొండలలోయల యడుగున, వజ్రములిట్లు కుప్పతెప్పలుగా బడియుండుట నిజముగా నాశ్చర్యకరమైన విషయము. కాని కొండలలోనికి వజ్రములకై ప్రాణములపై నాశవిడి యెవరును చనజాలరు. ఇచ్చటి సర్పములు మనుష్యులను సయితము మ్రింగివేయగలవు. వజ్రములకై జనులు, గ్రద్దల గూండ్లకడ కేగి వాటి రెట్టలను వెదకి యందు రత్నములను గాంచుటయు గూడ గలదు. మాంసపుముక్కలను, అందు చిక్కుకొనిన వజ్రములతో పాటు, పక్షులు తిని వాళ్ళను జీర్ణము చేసుకొనలేక రెట్టలలో కలిపి విడుచును. ఒకప్పుడు పక్షులను పట్టుకొని జనులు రత్నములకై పొట్టలు చీల్చి చంపుదురు. వాటిలో గూడ వజ్రములు లభించుటయు గలదు.

“పెద్దపెద్ద వజ్రములు (ముటఫిలి) మోటుపల్లి సీమయందు తప్ప నింకెక్కడను లభింపవు. మన పాశ్చాత్యదేశములకు గాని రాబడునవి ఇచ్చటివారు మంచివాటిని యేరుకొనగ మిగిలిన రెండవరకపు సరకులని నమ్ముదురు. ఇచ్చటి రాజులు, శ్రీమంతులు

తులు మేలయినవాటిని తామే ఉపయోగించుకొందురు.

"ఈదేశమున నూలుబట్టలు, అత్యద్భుతము లయినవి నేయుదురు. అవి సాలె పట్టువలె బహుసున్నితముగానుండును. ఎంతవెలయిచ్చిన నంతకు సరిపోవునట్టి రకపుసెల్లాలిచ్చట లభించును. వాటిని చూచినవు డేదేశము నందైనను ఏరాజును ఏరాణియు వాటినిధరింప నిచ్ఛగొనకుండ జాలరు? ఇచ్చట జనులకు గొఱియలమందలు లెక్కకుమిాఱియున్నవి. మరియు, వారికి గావలసిన వన్నియు, గావలసినవాటికంటె నత్యధికములుగ లభించుచున్నవి."

మార్కోపోలో ఆంధ్రదేశములోని తానుజూచిన మండలమును ముటఫిలిరాజ్యమని పేర్కొనియున్నాడు. ముటఫిలి అనురేవుపట్టణ మీకాలమున మనకు దేశపటములందు ప్రసిద్ధ పట్టణముగా గాన్పించుటలేదు. రేవుపట్టణముగా కూడగాన్పింపదు. ముటఫలిరేవును, మార్కోపోలో మోసల్ అనిగూడ బిలిచియున్నాడు. మోసలరేవు మచిలీపట్టణమని, చరిత్రకారులు నిర్ణయించిరికాని యానిరూపణముయదార్థమైనదికాదు. ముటఫలియనుపేరు యాప్రాంతముననున్న మోటుపల్లికి సరిపోవుచుండుటచేతను, అచ్చట వీరభద్రేశ్వరుని యాలయమున బ్రతిష్టింపబడిన గణపతిదేవుని శాసనమునం దాయూరు గొప్ప రేవుపట్టణమై యుండినట్లు వర్ణింపబడియుండుటచేతను, మార్కోపోలో సందర్శించినది మోటుపల్లిరేవనియే నిశ్చయింపవలయును. మరియు, మోటుపల్లి, కాకతీయులకు

వెనుక పూర్వాంధ్ర దేశమునేలిన రెడ్డి పాలనమందుకూడ ప్రసిద్ధమగు రేవుగానుండినట్లు రెడ్డిరాజుల శాసనములు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి. వీటియన్నిటికంటె, మోటుపల్లి వైభవమునుగంటిన పిమ్మటనే మచిలీపట్టణము లేచినట్లు చరిత్రాధారములు గానబడుచున్నవి. *

కాకతీయసామ్రాజ్యమునకు ప్రధాన రేవుపట్టణమై,వర్తకలక్ష్మికినాటపట్టయి-చోళమండలములోని కాయల్, కావేరిపట్టణములకు దుల్యమైయొప్పారుచుండిన మోటుపల్లి,ప్రశస్తి,ప్రాక్పు మొదలుగొని చీనా,జపాను దేశములవఱకును వ్యాపించుటచే మార్కొపోలో యా రేవును జూడవచ్చెను. మరియు నా రేవున్న మండలము వజ్రపుగనులకు, ప్రసిద్ధి వడసియుండుటచేత, నాగనులగూర్చి వినుటకు కుతూహలముగల్గియు, వీలయినచో వాటిని జూడగలుగియు మార్కొపోలో వచ్చియుండెను.

మోటుపల్లి రేవును గూర్చి వర్ణించినవాటిలో వజ్రములగూర్చి దెలిపినది మిక్కిలి యద్భుతముగ నున్నది. పూర్వపు కథలలోని వృత్తాంతములవలె నున్న వింతకథల నాత డేకరువు పెట్టియున్నాడు. మోటుపల్లియున్న ప్రాంతమిప్పటి గుంటూరుమండల మగుచున్నది. మోటుపల్లి బాపట్లకు ఎనిమిదిమైళ్ళ దూరమున సముద్రపు టొడ్డున యుప్పుటేరుమీద నున్నది. కృష్ణానది కుత్తరపు టొడ్డున పరిటాలయని యొకగ్రామమున్నది. పరిటాల కృష్ణామండలము

(1) ప్రాచీనాంధ్రనౌకా జీవనచరిత్రము:—పుట

నంటుకొని, నైజాముగారి పరిపాలనలో నున్నది. పరిటాలకడ నున్న కొండలకు పూర్వమునుండి వజ్రపుగనులని ప్రసిద్ధి గలదు. ప్రఖ్యాతి కెక్కిన గోల్కొండవజ్రాలని పేరు, పరిటాల గనులవలన గలిగియుండెను. ఇప్పటికిని పరిటాలకడ కొండలు మార్కోపోలో వ్రాతలకు సరిపోవునట్లుగా నువ్వెత్తుగ లేచుచు నేటవాలుగ నుండును. ఆకొండ లన్నియు భీతావహములయి యొకప్పుడు త్రవ్వబడినట్లును చిహ్నములను నేటికి జూపుచున్నవి. పరిటాల గాక, కర్నూలుమండలములో వజ్రకరూరని మరియొక యూరు గలదు. అచ్చటగూడ వజ్రపుగనులుండెననియు బ్రసిద్ధి గలదు. మొత్తముమీద మోటుపల్లి రాజ్యమున కిరుకెలంకుల నున్న మండలములు వజ్రాలకు బ్రసిద్ధి కెక్కియుండుటవలన మార్కోపోలో తా నాకాలమున విన్న కథలను విశ్వసించి మనోహరముగా వర్ణించినాడు.

మార్కో వర్ణించిన రెండవ విషయము, ఇచ్చట నేయబడుచుండిన మంచు తెరలవంటి రవసెల్లాలు. ప్రాచీన కాలమునుండియు, నాంధ్రదేశములోని బూర్వభాగము బట్టల నేతకు పేరువడిన ట్లనేకమంది ప్రాచీన గ్రంథకారులు వచించి యున్నారు. ఈ సెల్లాల నేతపరిశ్రమయు, రంగు లద్దకములును మొన మొన్నటివఱకును, ఆంగ్లేయులు సుస్థిరముగ వారి రాజ్యమును బాదుకొలుపువఱకు వర్ధిల్లుచుండెను. ఈ దేశమున విశేషముగా, గొఱియలు, మేకలు, నున్నవని మార్కో వ్రాయుచున్నాడు. ప్రాచీనకాలమునాటి యే దేవా

లయపు గోడను పరీక్షించినను, అచ్చట వెలసియున్న దేవునికి, నిత్యదీపారాధనముకై వలయు నేయికి, భక్తు లెందఱో నూర్లకొలంది గొఱియలను, మేఁకలను దానములు చేసియున్నట్లు వ్రాయించబడియున్న శాసనములు గానఁగును. ప్రతిదేవళాలయమునందును గొల్లబోయల వశమునం దుంచబడిన పశులమందలే, లెక్కపెట్ట నలవిగాకున్నవఁట, ఇఁక జనుల యుపయోగార్థ మెన్ని యుండెనో యూహించుకొన వలసినదేగదా!

అన్నిటికంటె మార్కోపోలో ఈదేశము నేలుచుండిన మహారాజ్ఞిని, విశేషముగా గొనియాడినాఁడు. ఆమెనుగూర్చి యాత డెంతగొప్పగా వినియుండెనోగాని, యాత డామెను గూర్చి వ్రాసిన నాల్గు పంక్తులును, సువర్ణాక్షరములవలె ప్రకాశించుచు, ప్రతి ఆంధ్రుని హృదయమునందును సంతోషమును బుట్టించుచు పులకాంకితులను జేయుచున్నవి. మార్కో ఆమె ధర్మపరిపాలనమును గూర్చి చెప్పి యామె పవిత్ర నామాక్షరములను మాత్రమును దెలుపలేకపోయినాఁడు. అయిన నాతని కాలము మనకు దెలియును గావున, నాతఁడు పేరు దెలుపకున్నను ఆకాలమున నాంధ్రదేశము నేలిన పడుచుపేరు మనము గ్రహింపవచ్చును. మార్కోపోలో పేర్కొనిన మహారాజ్ఞి నామము రుద్రమదేవి యని ఆంధ్ర చరిత్రకారులగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు సుప్రసిద్ధ పరిశోధకులగు డాక్టరు హూల్ట్జ్ గారు

మొదలుగాగలవా రెందరో నిరూపించియున్నారు. కాని వారి యూహా ప్రమాదజనితమైన దేమోయని సందియ మగుచున్నది. మార్కోపోలో యుదాహృతమునే వచించినట్లును, ఆతఁడు వ్రాసినదానిని, చారిత్రకులు మన దేశచరిత్ర భాగుగా బయలుపడనందున మరియొక రీతిగా నన్వయించుకొని మార్కోపోలో యుపహరించిన నారీరత్నము, రుద్రాంబిక యను భ్రమపడి, యామె గణపతిదేవుని భార్య కాదని విశదీకరించుట కెంతయో ప్రయాస పడిరి. మన కిప్పుడు, మార్కోపోలో ప్రశంసజేసిన రాణి రుద్రాంబిక కాదనియు, నామె సోదరి యైన గణపాంబయనియు పరిశోధనలవలన దేలుచున్నది. రుద్రాంబికయు గణపాంబామహాదేవియు నేక కాలమున పరిపాలించుటజేసియు, గణపాంబ కేవల మొక మహా మండలేశ్వరుని దేవియై యుండ,. రుద్రాంబిక, మహారాజ్ఞియై, చక్రవర్తినియై, త్రిలింగ సామ్రాజ్యము నంతయు నేకచ్ఛత్రముగ బరిపాలించుటయు, నీ యపోహ జనించుటకు గారణము లయ్యెను. ఇందులకు గణపాంబాదేవి చారిత్రము దెలియకపోవుట యేకారణ మయ్యెను. చరిత్ర దెలిసినయాంధ్రులకు సైతమీ గణపాంబ చిరపరిచితురాలు గాదు. కావున నామె చారిత్ర మిచ్చట వివరించుట యుక్తము. గణపాంబ, కాకతి గణపతి దేవునకు రెండవ కూఁతురు. షట్సహస్రవిషయమను ఆంధ్రదేశభాగము నేలిన, కోటకేతరాజు మనుమడైన బేతరాజీమె భర్త. షట్సహస్రవిషయము, తెనుగున

ఆఱువేలనాడని వ్యవహరింపబడుచున్నది. కృష్ణానదికి దక్షిణమునగల భాగము, అనగా నిప్పటి సత్తెనపల్లి, గుంటూరు తాలూకాలును, బాపట్లతాలూకాలోని కొంత సీమయు గలిసి, క్రీ. శ. ౧౦, ౧౧, ౧౨ శతాబ్దములనుండియు నాఱు వేలనాఁడని బరగుచుండెను. కావున, మోటుపల్లియు నాఱు వేలనాటిలోనిది గావలయును మార్కోపోలో మోడ దిగిన రేవును, ఆతఁడు కథలుగావిన్న వజ్రపుగను లుండిన పరిటాల గ్రామమును, ఆఱువేలనాటి లోనివిగా నున్నవి. ఈ యాఱు వేలనాటి రాజ్యమునకు రాజధాని, కృష్ణానదిమీఁద నున్న ధాన్యవాటీపురమని పిలువఁబడు చుండు అమరావతీ నగరము. ఇయ్యది క్రీస్తుశకారంభకాలమునకు బూర్వము, వెనుకను, నన్నూఱేండ్లు పాలించిన ఆంధ్రరాజులగు శాతవాహనులకు రాజధానియై యుండెను. మరియు పూర్వమొకప్పుడు సుప్రసిద్ధబౌద్ధక్షేత్రమై యుండెను. ఇచ్చట నొకప్పుడు మిక్కిలి సుందరతరమైన స్తూపమును ఎత్తైన చైత్యము నుండినట్లు చిహ్నములు గాన్పించుచున్నవి.

మనకథానాయకుని కాలమునాటికి ఆఱువేల నాటిని కోటవంశపు చతుర్థకులజులు పరిపాలించుచుండిరి. కాంచీపుర చోళరాజులకు నామమాత్రముగ సామంతులయి, కాంచీపురము మొదలుకొని సింహాచలము పర్యంతము గల యాంధ్ర దేశభాగమును బరిపాలించుచుండిన వెలనాటి వంశజులకు, కోటరాజులు తొలుతనుండియు నా జన్మశత్రువులయి యుండి

నట్లు గాన్పించుచున్నది. చోళులకును, పల్లవులకును జాతివై రము, శతాబ్దముల నుండి వర్ధిల్లుచుండుటచే, కోటరాజులును, తద్వైరసూచకముగ తాము శ్రీమత్త్రినయన పల్లవప్రసాదిత కృష్ణవేణీనదీ దక్షిణ షట్సహస్రావనీవల్లభులనియు, చోళ చాళుక్యసామంత మదానేక మృగేంద్రులనియు బిరుదులను ధరించుచుండిరి. మొదటి కోటరాజులలో ప్రోలనాయకుడు వెలనాటి మొదటి గొంకరాజునకు సామంతుడుగా నుండినను తరువాతి కాలమున వెలనాటి మహామండలేశ్వరులకును,కోట వంశీయులకును వైరము వృద్ధియైనప్పుడు, వారివినాశమునకై కాకతీయులకు కోటరాజులు దోడ్పడియుండిరని దోచుచున్నది. అశత్రుత్వము తొలుత ప్రకటించినవాడు మహారాజ బిరుదాంకితుడైన రెండవ కేతరాజు. కోటరాజులలో ప్రఖ్యాతులయినవారిలో కేతరాజు అగ్రగణ్యుడు. ఇతడు పరాక్రమశాలియు రాజనీతితంత్రజ్ఞుడునై యున్నాడు. ఈతడు వెలనాటి రెండవగొంకరాజునకు మేనల్లుడు. ఈతని తల్లిపేరు సబ్బాంబిక తండ్రిపేరు భీముడు. ఈ కేతరాజునకు పెక్కుమంది రాణులుండిరి. వారిలో కాకతీయ గణపతిదేవుని మేనకోడలును, నతవాడి మహామండలేశ్వరుడైన రుద్రదేవరాజునకును మైలమ్మా (మైళాంబిక) దేవికిని జనించిన కూతురునగు బయ్యలదేవి పట్టమహిషి గానుండెను

మహామండలేశ్వరుడైన కోట (రెండవ) కేతరాజు యించుమించుగా శా శ. ౧౧౦౦ మొదలుకొని ౧౧౩౧ వఱకు

(క్రీ. శ. ౧౧౭౮-౧౨౭౯) వఱకును బరిపాలించెను. ఇతనికి బయ్యాల మహాదేవివలన రుద్రరాజు జనించెను. ఈకోట రుద్రరాజు కాలముననే గణపతిదేవ చక్రవర్తి వెలనాటి భూపతులను జయించి పూర్వాంధ్ర దేశమును సింహాచలపర్యంతము స్వాధీనముచేసుకొనెను. ఓడింపబడిన వెలనాటి వంశాంకురములవలనగాని పాకనాటి ప్రభువులవలనగాని, కాంచీపుర చోళులవలనగాని తెలుగు చోళభూపతులవలనగాని మున్ముందే యుపద్రవమును సంభవించకుండ తనరాజ్యమును బదిలపరచుటకై గణపతిదేవుడు తన రెండవ కూతురైనగణపాంబాదేవిని కోటరుద్రదేవరాజు సుతుడైన బేతరాజునకిచ్చి వివాహము గావించెను. రుద్రదేవరా జెంతకాలము పరిపాలించెనో తెలియదుగాని యించుమించుగానితడు క్రీ. శ. ౧౨౧౧ మొదలుకొని ౧౨౧౬ సంవత్సరములనడుమ మరణించి యుండవలయునని దోచుచున్నది. దేవగిరి రాజ్యాధీశుడైన జైత్రపాలుడు రుద్రదేవుడను యాంధ్రరాజు నొకని రణరంగమునబట్టుకొని నరమేధయాగమును చేసినట్లు చెప్పుకొనుచున్నాడు.* జైత్రపాలుని ప్రశస్తి అలంకార భూయిష్ఠములగు ఆడంబరవాక్యములతోనిండియున్నను గణపతిదేవునికి నాతనికి సంభవించిన పోరులో కోటరుద్రరాజు గణపతిదేవుని పక్షమున పోరాడి యోడి, పట్టుపడి యంతట దుర్మరణమువాత బడియుండెనని

* హేమాద్రిపండితుని వ్రతఖండపీఠిక ౨౧ వ శ్లోకము
Bombay Gazetteer Vol. 1 part pp 95 —96

విశ్వసింపవచ్చునుతన మేనల్లునకింతటివిపత్తుసంభవించుటచేతను బంధుత్వముచెడిపోవకుండుట గణపతిదేవుడు రుద్రదేవరాజు కుమారుడైనబేతరాజునకుతనకూతురుగణపాంబనిచ్చివివాహము జేసియుండెను. రుద్రదేవునకు మేనమామ కుమార్తె యైన గణపాంబ బేతరాజునకు పెండ్లియాడ వరుసయెట్లయ్యెనో యెఱుకపడదు. అయిన నాకాలపు సాంఘికాచారములు గాని రాజనీతిగాని, మనకు దెలియునంతవఱకు, నిట్టి వివాహములు రాజ్యసంరక్షణమునకై రాజనీతి ననుసరించి గావింపబడుచుండినట్లూహింపవలయును.

బేతరాజు రాజ్యపరిపాలనారంభసంవత్సర మెప్పుడో తెలియరాదు గాని, యాతడు మరణించినది మాత్రము శా. శ.౧౧౭౩(క్రీ.శ.౧౨౫౧)సంవత్సరమని తెలియవచ్చుచున్నది. * బేతరాజు శాసన మొకటి యాతడు శా. శ. ౧౧౭౩ సంవత్సరమునాటికింకను జీవించియున్నట్లు సూచించుచున్నది. ఆశాసనము శకవర్షము ౧౧౭౩ (క్రీ.శ.౧౨౫౧)వైశాఖశుద్ధ విదియా సోమవారమునాడు వ్రాయించబడినది. అందు కోటబేతరాజు, (మహిషాసురమర్దనగిరి) యనుమదలనుండి రాజ్యమేలుచుండినట్లును, ఆతడా పట్టణమున గోపీనాథుడను పేర కృష్ణునికొక దేవాలయము కట్టించగా, ఆ దేవుని అంగరంగవైభవములకు, నిత్యపళ్ళకు, దీపారాధనములకొఱకు నాతని రాణి

* Ep and Vol. III pp 95—96

¶ Ep Coll for 1833 Ep no 120 to 123

గణపాంబ గారగపాడుగ్రామములోని కొంతభూమిని, నూనె తీయుటకొఱకు గానుగను, ఒకపువ్వులతోటను దానముచేసెనని చెప్పబడియున్నది. ఇది యిట్లుండ నాయూరనే వేణుగోపాలస్వామివారి దేవాలయమునకున్న యొక శాసనమున, గణపాంబ, శా. శ. ౧౧౭౨ నాటికే (క్రీ. శ. ౧౨౫౦) భర్త చనిపోయినందున షట్సహస్ర విషయమును తానే స్వయముగా పాలించుచుండినట్లు చెప్పుకొన్నది.* ఈ రెండుశాసనములను పరీక్షించిచూచిన కోటబేతరాజు ౧౨౫౦ న సంవత్సరమునందుగాని, ౧౨౫౧ సంవత్సరమునందుగాని మరణించియున్నట్లు తోచకమానదు.

పైశాసనాధారములబట్టి, బేతరాజు, గణపతిదేవునికి పదిసంవత్సరములకు మరణించుననగా, కాలధర్మమునొందినట్లు నిర్ణయింపవచ్చును. బేతరాజు మృతుడైనది మొదలుకొని గణపాంబ భర్తృరాజ్యమును తానే పరిపాలించినట్లు, యామె వేయించిన యనమదలశాసనములవలనను, అమరావతి శాసనములబట్టియు తెలియుచున్నది. బేతరాజుచిన్నతనమునందే, గణపతిదేవునికి సహాయముగ యుద్ధములందు పోరాడుచు క్రీ. శ. ౧౨౫౧ సంవత్సరమున మరణించియుండవచ్చును. ఇతనివెనుక గణపాంబామహాదేవి చాలాకాలము ఆఱువేలనాటిని పరిపాలించియుండెను. బేతరాజుచనిపోయినవెనుక, నతని సోదరుడైన, కోటమన్మకేతరాజపుత్రులయిన, గణపతి దేవరా

* Ep coll 142 of 1913

జును, భీమరాజును ఆమెను సామంతులుగా శా. శ. ౧౧౮౭ (క్రీ. శ. ౧౨౬౫) నఱకను బరిపాలించియుండినట్లు దెలుపు వారి శాసనములు గానవచ్చుచున్నవి. వారి గణపాంబయే రాజ్యపాలనము చేసియుండినట్లూహింపవలయును. మార్కోపోలో మోటుపల్లి రేవును జూడవచ్చిన దించుమించుగా క్రీ. శ. ౧౨౯౦ వ సంవత్సరమని యీవఱకే తెలిపియుంటిమి కావున నీతడు మోటుపల్లియందు, గణపాంబా మహాదేవియొక్క నలువదియవ పరిపాలనసంవత్సరమున నుండినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఇందుల కాతడు "ఈమె తన భర్త చనిపోయి నదిగా నలువది సంవత్సరములనుండి, యాయన రాజ్యమును, ధర్మబుద్ధితో న్యాయపరిపాలనతో విశేషమగు ప్రజ్ఞతో పరిపాలన చేయుచున్నదని వ్రాసినపంక్తులు యదార్థములగుచున్నవి. మార్కోపోలో ప్రశంసజేసిన రాణి, గణపాంబామహాదేవియనుటకింకొక ప్రమాణముకూడ గలదు. ఆమె యేలిన రాజ్యమామె భర్తది గాని, తండ్రిదిగాదు. గణపతిదేవచక్రవర్తి, పుత్రికాసంతానమేగాని పౌత్రసంతానము లేనివాడై, కుమార్తెయగు రుద్రాంబికను కుమారునిగా భావించి, విద్యాబుద్ధులు చెప్పించి, రాజనీతి యుపదేశించి, తాను జీవించియుండగనే కాలమాసన్నమైనదని గ్రహించి, మంత్రిపురోహితసేనాపతులను సామంతులనురావించి, యామెను పట్టాభిషిక్తురాలిం జేసెను. ఆమెయప్పటికే వైధవ్యము ననుభవించుచుండెను. ఆమె గణపాంబికవలెగాక చిన్ననాటనే భర్త వియోగముకలిగి నాటనుండియు, తండ్రిచే

కుమారునికై నడిపింపబడుచుండెనని దోచుచున్నది. కావున రుద్రాంబిక, పరిపాలించిన రాజ్యమామె పైతృకరాజ్యము. గణపాంబిక పాలించినది భర్తయొక్క రాజ్యము. మార్కోపోలో యీ నారీమణి భర్తరాజ్యమునే పాలించుచుండినట్లు చెప్పినాడుగావున, నాతడు ప్రశంసించినది గణపాంబిక గాని రుద్రాంబిక గాజాలదని నిశ్చయింపవచ్చును. మరియు నింకొక విశేషముగలదు. గణపాంబిక రుద్రమదేవికి సామంతరాజ్ఞియై యుండి కప్పము గట్టుచుండవచ్చునుగాని యీమె చిన్నరాజ్యమున నామె సర్వస్వతంత్రురాలుగా నుండెను. అట్టియెడ, నీమె రాజ్యమున రుద్రాంబిక పేరు వినబడినదనుటకంటె గణపాంబికదేవికీర్తియే గానము చేయబడుచుండెననుట సమంజసముగానుండును.

ఇంచుమించుగా, రుద్రమదేవియు, గణపాంబయునొకే కాలమున పరిపాలనము సాగించియుండిరిగాని, రుద్రమదేవి కంటె గణపాంబయే అటుపదిసంవత్సరములు నిటుపదిసంవత్సరములును వెరసి యిరువదిసంవత్సరములవఱకు తండ్రిగణపతిదేవునివలె పరిపాలించియుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. గణపాంబ ఎటుచూచినను రుద్రమదేవిపరిపాలనముమూడుదశల కంటెమించలేదు. గణపాంబ భర్తృమరణాంతరము యనేకధర్మకార్యముల నాచరించెను- ధాన్యకటకములోని యమరేశ్వరాలయముయొక్క గోపురమునకీమె బంగారుకలశమును నిర్మించెను. తనభర్తపేరట బేతేశ్వరాలయమని యొకశివాలయమును బ్రతిష్ట

జేసెను- బేతేశ్వరాలయగోపురములకుగూడ సువర్ణకలశములె
త్తించెను. ఈశివాలయ సంరక్షణముకొఱకు ధాన్యసమృద్ధ
మైన బెనదేవియను గ్రామమును దేవమాన్యముగ ధారవోసి,
శాసనము వ్రాయించెను. బ్రాహ్మణులకనేక అగ్రహారములు దా
నము చేసెను. మరియుదనతండ్రి గణపతిదేవచక్రవర్తి పేరట గణ
ణేశ్వరాలయమను శివాలయము ప్రతిష్ఠించి దానికై చింతపా
డను గ్రామమును దానముచేసెను. ఈమె, మహేశ్వరధ్యాన
తత్పరురాలై, యవసానకాలమును గడపెను.

అబ్దుర్ రజాక్

అబ్దుర్ రజాక్

యిమ్మడి దేవరాయలనాడు విజయనగరమున

పారశీక రాయబారి ౧౪౪౧-౧౪౪౪.

అబ్దుర్ రజాక్ జీవితము.

అబ్దుర్ రజాక్ యొక్క నిండుపేరు కమాలు-ద్-దీన్ అబ్దుర్ రజాక్. అతనితండ్రిపేరు జలాలు-ద్-దీన్ ఇషక్. అబ్దుర్ రజాక్ తండ్రి మధ్య ఆసియాఖండములో 'సమరఖండ' దేశవాస్తవ్యుడు. మన కథానాయకుడు మహమ్మదీయ హిజరాశకము ౮౧౬ సంవత్సరము ష-అబాన్ మాసమున పన్నెండవదినమున (అనగా క్రీస్తుశకము ౧౪౧౩ వ సంవత్సరము నవంబరు ౬ వ తేది.) హిరాట్ నగరమున జన్మించెను. పారశీక చక్రవర్తియగు సుల్తాను షా-రుఖ్ కొలువున జలాలుద్దీన్ కొంతకాలము "కాజీ" యుద్యోగమునను, మరికొంతకాలము "ఇమామ్" ఉద్యోగమునను నుండుచు సుల్తానుచే నప్పుడప్పుడు ధర్మసందేహనివర్తికై యాహ్వానింపబడుచు ధర్మగ్రంథములు చదివి వినుపించుచుండెను. అబ్దుర్ రజాక్ తండ్రివలెనే గొప్ప విద్వాంసుడును, అరబీ భాషయందు వైయ్యాకరణియు నైయుండెను. తండ్రిచనిపోయిన తరువాత నతడు అరబిభాషలోని ప్రత్యయములు, సర్వనామములనుగూర్చి 'అజ్జుద్దీన్ యాహ్యా' అనునాతడు వ్రాసినవ్యాకరణమునకు గొప్పవ్యాఖ్యానమును రచించి, దానిని సుల్తాను

షా-రుఖ్‌వ కంకితము చేసెను. కృతినొసంగు సమయమున సుల్తాను, అబ్దుర్ రజాక్ పాండిత్యమునకును రాజభక్తికిని కడు మెచ్చుకొని తనహస్తమును అత్యంత గౌరవసూచకముగ ముద్దిడనిచ్చి సంభావించెను. ఆప్రభువు పరిపాలనావసానకాలమున నితడు విజయనగర చక్రవర్తికడకు రాయబారిగా బంపఁబడియెను. విజయనగరమునుండి స్వదేశమగు ఖురాసాన్ దేశమును సుఖముగా జేరునప్పటి కనేకకష్టము లనుభవించి దుర్దశలపాలయ్యెను. విజయనగరమునుండి తిరిగివచ్చిన తరువాత క్రీ. శ. ౧౪౪౬ వ సంవత్సరమున "గిలాన్" దేశమునకు రాయబారిగా బంపబడియెను. కాని యాపని పూర్తిగాక మునుపే యీజిప్తు దేశమునకు బోవలసినదని సుల్తాను షారుఖ్ వర్తమానము పంపియుండెను. ఇంతలో నాతని నింత యాదరించి గౌరవించిన యాసుల్తాను మరణించుటచే ఈజిప్తు రాయబారము కొనసాగియుండలేదు. సుల్తాన్ షారుఖ్ మరణించినతరువాతను గూడ నితడు వరుసగా సింహాసన మధిష్ఠించిన మీర్జాఅబ్దుల్ లటీఫ్, మీర్జాఅబ్దుల్లా, మీర్జాఅబుల్ కాశిమ్ సుల్తానుల కొలువుకూటముల గౌరవింపబడుచువచ్చెను.

క్రీ. శ. ౧౪౫౨ వ సంవత్సరమున సుల్తాన్ అబుల్ కాశిమ్ బాబరుతో గలసి "టఫ్ టయర్డు" అనునగరమున కరిగియుండెను. ఆసంచారమునందు చరిత్రకారుడగు మరూఫ్-ఉద్దీన్ అలియర్డి అనువానితో సుల్తాను ముచ్చటించినపుడు ఆసంభాషణ నాలకించుట కితడు నాహ్వానింపబడియెను. ఇది జరిగిన

రెండు సంవత్సరములకు సుల్తాను అబుసయిద్‌న కాప్తుడయి యాతనిచే విశేషముగ గౌరవింపబడియెను. ఈతనికాలమున అబ్దుర్‌రజాక్ "ఖాన్‌కహా" అనుసుల్తాన్ యొక్క భోజనశాలకధ్యక్షుడుగా నియమింప బడియెను. ఈయుద్యోగమునం దతడు చనిపోవువఱకు నుండి ప్రభువునకత్యంతప్రియుడైతన యుద్యోగము విశ్వాసముతో నిర్వర్తించియుండెను.

అబ్దుర్‌రజాక్ క్రీ.శ.౧౪౮౨వ సంవత్సరమున అక్టోబరు నెలలో కాలధర్మమునొందెను. ఈతడు రచించిన గ్రంథములలో మిక్కిలి యుపయుక్తమైనది, మనకు ప్రస్తుత విషయమును గూర్చి దెల్పునది "మల్లా-ఉస్-సఅదయిన్" అను చరిత్రగ్రంథము. ఇయ్యది యాతని కాలమునుండియు సర్వజనాదరణీయమై యుండెను. ఇందు మనవిజయనగర సామ్రాజ్యవృత్తాంతము మాత్రమే గాక యాతడు గొల్చియుండిన ప్రభువుల పరిపాలనమునాటి విషయములు గూడ చాలగలవు. ఈగ్రంథము రెండు సంపుటములుగా నున్నది. ప్రథమసంపుటమున విజిగీషామనీష గల తైమూరుచక్రవర్తి యారంభదశ మొదలుకొని యాతని మరణాంతరము వఱకు గల చరిత్రయంతయు సవిస్తరముగ దెలుపబడెను. రెండవభాగమున తైమూరువంశస్థుల చరిత్ర మొదలుకొని రజాక్ గొల్చిన కడపటి పారశీకసుల్తాను హసన్‌మిర్జా మరణానంతరమువఱకు జరిగియుండిన వృత్తాంతములను వివరించెను. ఈగ్రంథమునబ్దుర్‌రజాక్ చనిపోవుటకు రెండుసంవత్సరములకు పూర్వము క్రీ.శ.౧౪౮౦ లో రచించెను.

కను మొదిమికాలమున రచించినదయ్యు నాతని చరిత్ర, విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు సంబంధించినంత వఱకు మనోహరములును సూక్ష్మములునయిన చారిత్రకవిషయములతో నొప్పారుచున్నది. ఇట్టిగ్రంథమే లేకుండెనయెడల దేవరాయల నాటి విజయనగర సామ్రాజ్యమును గురించిన కొన్ని యపూర్వ వృత్తాంతములు మనకు తెలిసియుండవు.

"మల్లా-ఉస్-సాదైన్" పారశీభాషయందు వ్రాయబడియున్నది. ఇందులో మన విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు సంబంధించినంత భాగము, బెంగాలు సివిలుసర్వీసులో పనిచేసిన సి. జె. ఓల్డుహాము అనువానిచే నాంగ్లభాషలోనికి అనువదింపబడి, సర్ హెచ్. యం. ఎలియట్ గారిచే సంస్కరింపబడియున్నది. ఇప్పుడీ గ్రంథమే మనచారిత్రమునకు మూలాధారము.*

హిందూస్థానమునకు రాయబారము

అబ్దుర్ రజాక్, హిందూస్థానమును గూర్చి యిట్లు వ్రాయుచున్నాడు. "హిజరాశకము ౮౪౫న సంవత్సరమున (క్రీస్తుశకము ౧౪౪౧), జ్యేష్ఠమాసమున నొక శుభదినమున సకల పృథ్వీపతియగు మా ప్రభువు యీచరిత్రకారుడును ఇసాక్ కుమారుడును నగు అబ్దుర్ రజాక్‌నకు, హిందూస్థానమునకు

* నేనీచరిత్రమును ప్రతిపదార్థముగా తెనిగింపక కొంచెము స్వేచ్ఛగా యథామూలముగా తెలుగుచేసితిని. పాఠకులిందులకు మన్నింతురుగాక.

రాయబారిగా నరుగవలసినదని యాదేశమంపెను. అంతట నాతడు హోర్ముజు రేవున బయలుదేరి సముద్రమున కానలిగట్టునుగూర్చి పయనమయ్యెను............హోర్ముజుపట్టణము ఆరాజధానికి ముఖ్యనగరము. అది గొప్ప రేవుపట్టణము, దానికి "జెరూన్" అని మఱియొకపేరుకూడ గలదు. ఆమహో నగరమునకీడయిన పట్టణ మీభూగోళమున నింకొకటి కానరాదు. నవద్వీపములనుండి వర్తకు లిక్కడ కేతెంచెదరు. ఈజిప్తు శిరియా, రూమ్ (టర్కీ) అజర్‌బైజాన్, ఇరాక్, పార్స్, ఖురాసాన్, మావారాల్‌నహర్, తుర్కిస్థాన్ దష్తు-ఇకిప్‌చాక్, కల్మక్ దేశములుమున్నగువానినుండియు, తూర్పున చీన్, మాచీన్, ఖాన్‌బాలిక్ మున్నగు దేశదేశాంతరములనుండియు వర్తకులు వచ్చుచు పోవుచుందురు. చీనా, జావా, బంగాళము, సింహళము జిర్‌బాద్ నగరములు, తనాసిరి, సకోత్రా, మాలదీవులలోని తొంబదినగరములు, మలబారు, అబిస్సీనియా, జాంజిబారు, విజయనగర సామ్రాజ్యపు రేవులు, కలబరిగె, ఘూర్జరము, కంబా, అరేబియాదేశపు రేవులు, ఏడెను. జంబో, మున్నగు నానాద్వీప దేశాంతరపట్టణములనుండి వర్తకులు వారివారి దేశములందు దొరకెడి యపూర్వములయిన వస్తుసామగ్రి నెల్లప్పుడు దెచ్చుచు నిచ్చట నమ్ముకొనుచుందురు. వారు దెచ్చెడిసరకులు సూర్యచంద్రాదులు, వర్షములుగూడ మెరుగుపెట్టదలచునంత అపురూపము లయినవి. భూమిపైగల నీయా దేశములనిలేక యన్నిప్రాంతములనుండియు వ్యాపారులి

చ్చట తాముదెచ్చినసరకుల నమ్ముకొనుచు నిచ్చటిసరకులను గొంపోవుచుందురు. వారుఒక్కొక్కప్పుడు తమకు గావలసిన వస్తువులకు సరియగు విలువగల తమసామగ్రిని మార్చుకొందురు. వెండిబంగారములమీద దప్ప ఈరేవున దిగుమతివస్తువు మీదవెలచేసి నూటికి పదియవపాలు ఆరాజునకువర్తకులు రేవు సుంకము చెల్లింపవలయును. అనేకవిధములగు మతప్రచారకులు కాఫరులు, నాస్తికులు, మున్నగు నానాదేశీయులగు వారనేకు లీనగరమున గలరు. వారందరు నానగరాధీశ్వరుని ధర్మపరిపాలనముక్రింద సేయన్యాయమును బొందక సుఖించుచున్నారు. అందువలన నీనగరమునకు న్యాయపరిపాలనమునకు ధర్మమునకు ఉనికిపట్టు అను అర్థమిచ్చు "దారుల్ అమాన్" అను ప్రసిద్ధిగలదు. ఈ నగరవాస్తవ్యులు విరాకీయుల వినయమర్యాదలను హిందువులు నేర్పుతో ప్రకటింతురు.

"ఈ నగరమున నేను ప్రయాణమునకు బూర్వము రెండుమాసము లుండవలసి వచ్చెను. నేను వ్యాపారినేమో యనియు సుంకమీయక పారిపోవ దలచినవాడనేమో యనియు, రేవుసుంకరులు నన్ను త్వరలో వెడలనీయక పరీక్ష చేయసాగిరి. ఈ పరీక్షలో ఓడలు బయలుదేరు ఋతువు దాటిపోయెను. అంతట వర్షకాల మారంభమై యుండినందున వర్షములు వెనుకపడి తుపానుల భయము తీఱువరకును నన్ను పయనము సేయనీరైరి. నాతోడనుండిన గుజ్జము

లను, మనుష్యులెక్కు ఓడలో * నుంచ వీలులేకని యా గుర్రముల నొక యోడలోను, నన్నునాపరివారమును మరి యొక యోడలోను నెక్కించిరి. అట్లు ఆ రెండోడలలో నేను ను నాపరివారమును పయనమైతిమి.

„ఓడలలోని దుర్వాసన నాకు స్మృతిలేకుండ జేసెను. దానికితోడు సముద్రప్రయాణము నాకుభయానకమయ్యెను. ఈ రెండు కారణములవలన నేను మూడు దినములవరకు ఊపిరిలేకుండ చచ్చినవానివలె మూర్ఛపోయియుంటిని.

„ మూడవనాడు నాసికాగ్రమున కొనియూపిరి కన బడినపుడు మావారు నేనింకను బ్రతికియుంటినని చైతన్యము దెచ్చుకొనిరి. నాకు కొంచెము తెలివి వచ్చినప్పటికి ఓడ మీఁద నాతోపాటు ప్రయాణము సేయుచుండిన నామిత్రుల గు వర్తకులందరు నైక్యకంఠముగ సముద్రప్రయాణమున కను కూలమైన అదను దాటిపోయిన పిమ్మట బయలుదేరిన నెట్టి యుపద్రవములైన గానవచ్చుననియు, అట్టి సమయమున నెవ్వ డైన నకాలమరణము నొందినవానిని వాఁడే నిందించుకొన వలయును గాని యితరుల నేమనినను లాభము లేదనియు మొదలగు మాటలు నెన్నియో నన్నాడి నిందించి, తుదకు మేమింక నీతో నీయోడమీఁద రామని యొక్కపెట్టున నంద

* మనుష్యు లెక్కు ఓడకు „జోగు” అనియు సరకు గొంపోవు వో డకు „కప్పలి” యనియు నాంధ్రమున పేరులు గలవు.

రును "మస్కాటు" రేవున ఓడ దిగిపోయిరి. * పాపము వారందరు నోడ రేవును ముందుగానే యిచ్చి యుండినందున యానము పూర్తికాకుండ నోడ దిగుటచే వారెంతో నష్టప డుటయేగాక సరకుల గూర్చి చాల చిక్కులుపడిరి.

"ఇక నేనును వారితోపాటు మస్కాటురేవున దిగి యచ్చట మాత్రికరాగకే "కరియాట్" అను పట్టణమునకు బోయి యచ్చట నివాస మేర్పరచుకొంటిని. ఓడ ప్రయాణము పూర్తికాకుండినప్పటికిని, అగ్రాంతముX నెక్కుడైన కొంత కాలము తీరదాచుకొన వలసినప్పటికిని, సముద్రవ్యాపారులు చిక్కునూనిన వారివలె యిబ్బందుల పాలగుదురు. ఆయిబ్బంది దులు వారికే తెలియవలయును. దైవము నిర్దయుడై యుండు టచేతను, నాదురదృష్టము ఇంకను నరిచేరకుండుట వలనను నేను కొంచ మస్వస్థ్యము చెందితిని. నా హృదయము బ్రద్దల యిన గాజుముక్కలవలె పగిలిపోయెను. బాధలననుభవింపలేక, తుదకు ప్రాణముపై అసహ్యము కలిగి యంతకన్న చచ్చిన మేలను కొంటిని.

" ఇట్టి స్థితియందును, నేరు గతిలేని మేము కరియాట్ గ్రామమున సముద్రతీరమున నివాస ముంటిమి. ఇంతలో మొహరమ్ పండుగవచ్చెను. ఆపండుగల తొలినాటి రాత్రి చంద్రుడతిమనోహరమగు నరేఖతో వెలుగసాగెను. దుఃఖ

* మస్కాటురేవు, పార్సీజనగరమునకు దక్షిణమున ఉమాన్ సింధు శాఖ ముఖమున అరేబియాలోనున్నది.

భాజనమై యుంధకార ప్రక్రియనున్న మా దుస్థితికి ఆమొ
హరమ్ * నాటి విజయచంద్రుడు ఆశా కిరణములను ప్రసరిం
పజేసెను. ఆయ్యది దక్షిణాయనమైనను సూర్యునివేడిమి మా
త్రము దుస్సహముగా నుండెను. గనులలోని కెంపులును, ఎ
ముకలలో క్రొవ్వునుకూడ కరిగింపజేయు నంతటివేడిగా వ్యా
పించెను. ఆవేడికి మేము తాళలేక పోతిమి. నేను, నా జ్యేష్ఠ
సోదరుడును, మరికొందరు ప్రియమిత్రులు మొదలగువారు అ
నేకులు తాయున్నమునకు తాపజ్వాలకు అనారోగ్యము చెంది చాల
జబ్బుపడితిమి. అట్లు జబ్బుపడినవారిలో నేను నొకడను
నాలుగుమాసములు బాధపడుచు నచ్చటనే యుండిపోతిని.
కాని ఆయుర్దాయము కొంచెమున్నందున, కిరయోక్ ప్రాణము నకంటు
నవ్వుగ్ అను సత్పురుషుడు మాయొంటి అనారోగ్యకరమైన నగరము
నయు, నచ్చట మంచి సయ్యాని ఆరోగ్యవంతమైన నీరు లభిం
చుననియు నచ్చటికి బోయిన శీఘ్రము మీ కారోగ్యముగల్గు
గుననియు బలుమారు చెప్పుచుండుటచేత నామాటను విశ్వ
సించి యింకను లేవలేని స్థితిలో నున్నను నేను ఓడమీద బయ
లుదేరితిని. కాని నా దౌర్భాగ్యవశమున అక్కడ ప్రవేశించి
నవెంటనే నాకు రోగ మెక్కువయ్యెను. ఇక్కడ నున్నప్పుడే
నా పెద్దన్నగారు మువులానా ఆఫీ-ఫుద్దీన్ అబుల్ వహాబు గారు

* మొహరమ్ పండుగ ముసల్మానులకు సంవత్సరాదివంటిది. ఫసలీ అంతే
టనుంచి లెక్కపెట్టబడుచుండును.

కాలధర్మమునొంది మమ్మందఱను దుఃఖసముద్రమున ముంచి వేసిరి.

"ఎట్టకేలకు ఇక్కడనుండి హిందుస్థానమునకు నోడనెక్కితిమి. పదునెనిమిది దినము లహోరాత్రము లొక్కరీతిగ మాయోడ గాలిబోసికొనుచు నడచెను. పరిశుభ్రమైన యా సముద్రపుగాలివలన నాకు సంపూర్ణముగ తిరిగిఆరోగ్యము కలిగెను. అటుల పదునెనిమిదినములు గడచి, పందొమ్మిదవ నాటి యుదయమున, దైవకృపవల్ల సురక్షితముగ కళ్ళికోట రేవునమాయోడ లంగరుదించెను. ఇంతటినుంచి నా దేశమున నేను చూచి వినినవింతలు నన్నిటిని యథార్థముగవర్ణించెదను.

"కళ్ళికోట మిక్కిలి నిరపాయకరమైన నౌకాశ్రయము. హార్మజువలె నిచ్చటికి నానాదేశీయులగు వ్యాపారులు, వాణిజ్యార్థమై వచ్చుచు బోవుచుందురు. అబిసీనియా, జోర్డాన్, జాంజిబారు దేశీయులనుండి యోడలు సరకులవేసికొని తఱచుగా నీరేవునకు వచ్చుచుండును. అప్పుడప్పుడు మక్కానగరము నుండియు, అరేబియా దేశపుటితరనగరములనుండియు నోడలు వచ్చుట కలదు. ఆవచ్చినయోడలు యిచ్చవచ్చినకాల మాగు చుండును. ఈపట్టణమందెచ్చటజూచినను నాస్తికులు (కాఫరులు, మహమ్మదీయేతరులు) కలరు. అందువలననీనగరమవశ్యము ముసల్మానులచేజయింపబడవగినది. ఇచ్చటచాలమందిమహమ్మదీయులును గలరు. వారు శుక్రవారమునాడు, నమాజుచేసుకొనుటకై రెండుగోపురములు గలపెద్దమసీదులను కట్టించుకొనిరి.

వారలకందఱకును దైవభక్తిపరాయణుడయిన యొక 'కాజీ' కూడగలడు. ఇక్కడి మహమ్మదీయులందఱు 'షాఫీ' కులస్థులు సంపన్నులయిన వర్తకులు. సముద్రతీరపు దేశాంతరపట్టణములనుండివిలువగలవస్తువులనుదెచ్చివర్తకులీరేవునదింపుకొనుచు విచ్చలవిడిగ వీథులందును, గచ్చులందును రాజబాటలందును కావలిలేకయే నిలువచేసుకొందురు. ఈనగరమున నెవరికినేభీతియు నన్యాయ భయమును కలుగనంతటి ధర్మపరిపాలనము గలదు. ఎంతటి విలువగలవస్తు వెచట నిర్భయముగా పారవేసి యుంచినను దొంగభయమనునది లేదు. వర్తకులు తాము నిలువజేసికొనిన సరకులపై నెవరిని కాపుంచ నక్కరలేకయే రేవుసుంకాధికారులచే భద్రముగాజూడబడుచుండును. రాత్రింబవళ్ళు వారు వాటిచుట్టును కావలి గాయుచుందురు. విదేశ వర్తకులు దెచ్చినసరకు అమ్ముడు పడువఱకు వానిపై సుంకమును దీయరు. అమ్మబడిన సరకులకు వెలపైనూటికి ౨౮॥౮ (2½) చొప్పున సుంకము గైకొందురు. ఇతర రేవులను జేరవలసిన సరకులతోనిండిన ఓడలు వాయువశమున గమ్యస్థానమును నగానక నితరరేవులకడ నెక్కడైన మెట్టపట్టిపోయినచో నచ్చటి ప్రజలాయోడలోని సరకులను గొల్లగొట్టు నాచారమున్నది*

* ఇట్టిదురాచారమే యాంధ్రదేశమున కాకతీయగణపతిదేవుని కాలమునకు బూర్వ ముండినట్లు శాసన ప్రమాణములు గలవు. చూడుము: ప్రాచీనాంధ్ర నౌకాజీవనము పుట ౧౨౬-౮; Ep. Ind. Vol. XII p. 188 ff.

కాని కళ్ళికోటలో నట్లుగాదు. ఏ దేశమునుండి వచ్చిన యోడలు యైనను నప్పటికెట్టి పరిస్థితిలో రేవును జేరినప్పటికి నితరయోడలతో సమానముగ సత్కరింపబడును. ఆయోడ కెట్టి హానియు వాటిల్లదు.

"మాయేలికయగు సుల్తాను షా-రుఖ్-ఖాకాని-సయిద్ నృపాలుడు కళ్ళికోటనగరాధీశున కుత్తమాశ్వములను మేలైన జరీయంగీలు, టోపీలు మొదలగు నమూల్యములయిన యుపాయనములను—నవ్వత్సరాదిపండుగనాడు కానుకగా నర్పింపదగినవి—బహుమతులుగా నంపియుండెను.*

"ఇందులకు గారణ మాచక్రవర్తిచే నంపబడిన రాయబారులు బంగాళా దేశమునుండి తిరిగివచ్చు సమయమున, కళ్ళికోట రేవున దిగవలసివచ్చుటయు, నప్పుడు వారు సామూరికి మా రాజు ప్రశస్తినిగూర్చి విశేషముగా దెలుపుటయు సంభవించెను. ఆరాయబారులు స్వదేశమును చేరినపుడు వారిముఖమున మా చక్రవర్తి కళ్ళికోటసామూరినిగూర్చి యంతయు దెలిసికొనియుండెను. మరియు ప్రపంచమున నున్న నృపాలురందఱుగూడ కళ్ళికోట ప్రభువుతో సఖ్యము నలుపుట కిచ్చగించుదురనియు, నాతని

* అబ్దుర్ రజాక్ రాయబారిగా విజయనగరమునకు బంపబడియుండగా కళ్ళికోటసామూరియే తన యేలిక యనుకొనిన చక్రవర్తియని పొరపడి యాతడు పంపిన కానుకలన్నియు సామూరికి నర్పించెను. పిమ్మట తనతప్పు దెలిసికొని యది యితరులకు దెలియనీయక గడుసుదనముగ గప్పిపుచ్చెను. ముందు చూడుడు.

దేశము నుండి వారికానవశ్యకములగు సరకులు గొనిపోవ బడుచుండునవియుగూడ వినియుండెను.

"ఇదిజరిగిన కొంతకాలమునకు వంగదేశపు సుల్తాను, జాన్పూరు సుల్తానగు ఇబ్రహీంవలన తనకెక్కువబాధలు కలుగుచున్నవనియు, నాతని జయించుటకు కొంత సైన్య సహాయ మంపవలసినదనియు, మాచక్రవర్తిని శరణుజొచ్చెను. శరణాగత రక్షకుడగు మాచక్రవర్తి వెంటనే జాన్పూరునకు షేయిఖుల్-ఇస్లామ్ ఖ్వాజాకరీముద్దీన్-అబూ-అల్ ముకారిమ్ జామీ అను నాతని రాయబారిగా సంపి, వంగదేశముపై నిక ముందెప్పుడును యుద్ధమునకుబోయి బాధింపవలదనియు, ఇట్లు గావించిన వాటిల్లు అనర్థములకు తానే నిందింపుకొనవలయుననియు జాన్పూరు సుల్తానునకు సందేశమంపియుండెను. *

"అందులకు జాన్పూరు సుల్తాను చక్రవర్తి యాజ్ఞను శిరసావహించెను. కళ్ళికోటనగరాధీశు డీవృత్తాంతము వినిన వెంటనే తనదేశమునందు దొరకు విలువగల వింతవస్తువులను పోగుచేసి మాచక్రవర్తి స్నేహమభిలషించుచు నొక రాయబారమంపెను. మరియు తనరాజ్యమున మహమ్మదీయులు ప్రతిశుక్రవారమునాడు నేమాటంకములేక నమాజు చేసికొనుచు, మసీదులలో ఖుతుబాను పఠించు చున్నారనియు,

* అబ్దుల్ రజాక్ చెప్పినదంతయు విస్పష్టముగులేదు. ఆతడుదహరించినవిషయములు బంగాళాదేశమునకు సరిపోవు. గుజరాత్, దక్షిణీసుల్తానుల యుద్ధములకు సరిపోవునేమోనిర్ణయింపజాలను.

వారందఱుమాయేలిక యనుజ్ఞనిచ్చిన నాతనినామముతో శేర్చి నమాజు చేసికొందురనియు విన్నవింపజేసెను.

"ఆతనిరాయబారి బంగాళాదేశమునుండి తిరిగివచ్చుచుండిన రాయబారులతో కలసివచ్చుటజేసి, మారాజుకొలువున నున్నసామంతరాజులు కొందరు ఆతనిఆగమనము రాజునకెఱిగించి కానుకల నర్పింపజేసిరి. ఆవచ్చినకళ్ళికోటరాయబారి మహమ్మదీయుడు; మంచివక్త; తనవాచాలత్వముచే రాజును సులభముగ మెప్పించి, పిమ్మట నీవిధముగ ముచ్చటించెను.

"మాయేలిక మీతో నెయ్యమును స్నేహము నెఱపదలచి నన్నంపియున్నాడు. మీరు మాపై ననుగ్రహించి మహమ్మదీయమతప్రవక్తలను మారాజుకడకు బంపినయెడల అజ్ఞానాంధకారమున నున్న మాదేశపుప్రజలను, ఏలికను, వెలుతురులోనికి దెచ్చి పుణ్యముగట్టుకొనినవారగుదురు." ఆమాటలకు మాచక్రవర్తి మనసుకరిగినవాడై తానొకరాయబారము బంప నిశ్చయించెను. ఆమహాత్కార్యము నిర్వహించుభారము దైవకృపవల్ల యీఅల్పునిపై బడెను. నన్ను కొంద అసూయాగ్రస్తులు సముద్రయానమున బోయినవారు మరలతిరిగిరాజాలరనియు, నదిఅపాయకరమనియు నిరుత్సాహపఱచిరి. కానివారిభయములు బెదరింపులునిష్ఫలములయ్యెను. మూడుయేండ్లు గడుచుసరికి నేనుసుఖముగా స్వదేశము జేరితిని.

అప్పటికి నన్ను నిరుత్సాహపఱచినవారు మాత్రము జీవించి యుండరైరి.

కళ్ళికోట నగరము.

"కళ్ళికోట రేవులో నోడదిగి యూరిలోనికి బోవునప్పటికి నేను కలలోగూడ కనివిని యెఱుగని యొకవికృతజాతి మనుష్యులు నాకంటబడిరి. అట్టివారిని మన మెక్కడను జూడ జాలము.

నల్లని దేహచ్ఛాయ వెడదనోరు వ్రేలాడు చెవులు, భీకర స్వరూపము గల్గిన యీ దేశపుస్త్రీపురుషులు మొలపై నొకగుడ్డతప్ప నించుమించుగా దిగంబరులయి యుందురు. కుడిచేతిలో ముత్యమువలె తెల్లనై ప్రకాశించు, నొకకత్తిని, యెడమచేతిలో కాఱుమబ్బువలె నల్లనై కాన్పించు తోలుతో చేయబడిన డాలును ధరించి తిరుగుచుందురు. తిరిపె మెత్తుకొను బిచ్చగాని మొదలుకొని నగరమేలు నృపాలునివఱకు గూడ నిట్లే యుందురు. మునల్మానులు మాత్ర మట్లుగాక మంచివిలువకలిగి అందములైన యంగీలను, పచ్చడములను, విరివిగా నరబ్బులవలె ధరించి తమసంపన్నత్వమును వెల్లడి చేసుకొనుచుందురు.

"పట్టణములోనికి బోయినవెనుక నేను చాలమంది మహమ్మదీయులతోడను, నా స్థికులగు దేశీయులతోడను ముచ్చటించితిని. వారు నాకొక యనుకూలమైన భవనమును బసగా నిచ్చిరి. మూడుదినములయినపిదప నన్ను వారి రాజు

నొద్దకు దర్శనార్థము దీసికొనిపోయిరి. నేను అచ్చట నితర మనుష్యులవలె మొలగుడ్డ కట్టుకొనియున్న యొకని జూచితిని. అచ్చటివారంద రాతని రాజందురు. వారు తమరాజును సామూరి యని పిలుతురు. ఆతడు మరణించినవెనుక, నాతని సింహాసనముపై యాతని తోబుట్టువుకుమారుని కూర్చుండ బెట్టుదురట. కడుపునబుట్టిన కుమారునికిగాని, యాతడు లేనప్పుడు సోదరునికిగాని పట్టాభిషేకము చేయుదురట! శౌర్యపరాక్రమములవల్ల నెవడు నిచ్చట రాజగుట లేదు. ఇచ్చటి నాస్తికులలో పెక్కుతరగతి జాతులవారు గలరు. బ్రాహ్మణులు, సన్యాసులు మొదలయిన వారున్నారు. వారందఱు అనేక మంది దేవతలను గొల్చుచుందురు. విగ్రహపూజలు గావించుచుందురు. ప్రతివర్గమువారికిని వింతవింత యాచారములు గలవు.

“ఇచ్చటిజనులలో నొకజాతి గలదు. ఆజాతిలోని స్త్రీకి పెక్కుమంది భర్తలుందురు. వారందఱు తమ యిష్టము వచ్చిన వ్యాపారమును జేసికొనుచుందురు. ఆభార్యతో గాపురము చేయుటకు రాత్రింబగలిరువదినాలుగుగంటల కాలమును నాలు సమానముగా పంచుకొనుచుందురు. ఒకభర్త యాస్త్రీతో నున్నంతకాలము మరియొకభర్త యాస్త్రీకడకు బోరాదు. ఆదేశపురాజగు సామూరి యీజాతికి చెందిన వాడే యట!

“నేను సామూరిని దర్శింపబోవునప్పటికి అతని కాలు

వున అప్పటికే రెండుమూడువేలమంది హిందువులు పైని చెప్పినవిధముగనే దుస్తులు ధరించి సభ నలంకరించియుండిరి. ముసల్మానులలో ప్రముఖులుగూడ కొందఱచ్చట నుండిరి. వారు నన్నుచితాసనమున గూర్చుండ నియమించినతరువాత నేను మాచక్రవర్తి యిచ్చిన శ్రీముఖమును చదివితిని. పిదప ఆమహారాజు పంపిన కానుకలందెచ్చి యర్పించితిని. సామూరి నా రాయబారమున కంతగౌరవ మొసంగినట్లు కాన్పింపలేదు. అంతట నేను సెలవుతీసికొని నాబసకు తిరిగి వచ్చితిని. హోర్ముజునగరపు రాజంపిన యుత్తమాశ్వములు మొదలయినసరకులతో నిండినయోడ ప్రయాణమునందుచాల కష్టములపాలయి ఓడ దొంగలచే దోపిడిచేయబడి, వస్తువుల నన్నిటిని గోల్పోయి, చిట్టచివరకు ప్రాణములతో కళ్ళికోట చేరుకొనినది. నిజముగా నాప్రియమిత్రుని ఆయోడలోనుండి బ్రతికివచ్చుట జూచినపుడు నాకు పరమానందమయ్యెను.

"కళ్ళికోటనగరమున అయిదారుమాసములు, నిరుద్యోగినై, గౌరవములేక దుఃఖభాజనమైన జీవనమును గడపితిని. ఆరోజులలో నాకు దుఃఖ మొక్కటే సహోదరుడును, కష్టమొకచెలికాడునై యున్నట్లుండెను. అట్టుండ నొకనాడు చీకటిరాత్రి, నేను మంచముపై పరుండి నిద్రించువేళ, విసుగెత్తిన నాప్రాణమునకు కష్టములు గట్టెక్కెనో యన్నట్లు, అంధకారమునుండి వెలికి త్రోయబడినట్లు స్వప్నమొకటి గంటిని. ఆకలయందు మాచక్రవర్తి కాఖాని సయిద్ సుల్తాను,

నిందురాజసముతో సన్నుజేరి, ఆదర మొప్ప "నీ వింక భయ పడకుము, మనసు నూరక నాయాసపెట్టుకొని ఖేదింపకుము. నీకష్టములు త్వరలో తుదిముట్టగలవు" అని గంభీరభాషణ ముల బలికెను.

"ఉదయమయినతరువాత నేను నమాజుచేసుకొని కూర్చుండినపుడు కడచినరాత్రి కన్న కల జ్ఞప్తికివచ్చి, నన్నొ కింతి యానందపరవశునిగా జేసెను. సాధారణముగా స్వప్న ములు, తదేకధ్యానముతో తలపోసికొనుచున్నవారికి వచ్చును. కలలోని వృత్తాంతములు, పగటిపూట ఎన్నడును జరుగ జాలవు. అయినను కొన్ని స్వప్నములు దైవప్రేరితములనియు, నవి తప్పక జరుగుననియు పెద్దలు చెప్పాటయుగూడ గలదు. ఖొరానుసందట్టి ప్రమాణము లెన్ని లేవు?

"దైవమునకు నాపై నిప్పటికి కరుణ గలిగెననియు దుఃఖభాజనమైన నాజీవితభాగము సాంతమయ్యెననియు త్వరలో నా కదృష్టము పట్టుట కిది శుభసూచకమనియు, నూరకతలపోయుచు, ఆనందించుచు కాలముగడిపితిని. పండి తులయినవారికి కొందఱికి నాకల వివరించి తెల్పి వారిని దాని యర్థమువిప్పిచెప్పవలసినదని కోరునంతలోవిజయనగరచక్రవర్తి కడనుండి యొకదూత వచ్చెననియు, నాచక్రవర్తి చాలసా మ్రాజ్యము నేలు సార్వభౌముడనియు, నిపు డాతనిరాయబారి సామూరికి పారసీకదేశమునుండి యేతెంచిన రాయబారిని తక్షణము తనయొద్దకు బంపవలసినదనియు, నాజ్ఞాపించు నొక

బాబు వ్రాసియుండెననియు దెలియవచ్చెను. సామూరి విజయనగరచక్రవర్తికి సామంతుడు గాకపోయినను, అతడనిన, సామూరి కత్యంత భయముగలదు. ఆచక్రవర్తికి కల్లికోటవంటి రేవులు మూడువందలు గలవట! మరియు నాతని దేశము మూడుమాసంబులు ప్రయాణముచేసినను తరగనిదట!

"కల్లికోట మొదలు కాయిల్ వఱకుగల రేవుపట్టణములనేకము లింకను మలబారుదేశమునందు గలవు. కాయిల్ పట్టణము సింహళద్వీపమున కెదురుగా నుండును. కల్లికోట నుండి బయలుదేరు ఓడలన్నియు మక్కాకు సాధారణముగా మిరియములు, ఏలకులు, లవంగములు, జాజికాయ మున్నగు సుగంధద్రవ్యములను దీసికొని పోవుచుండును. కల్లికోటలో నుండు నావికులు మంచిసాహసికులు. వారిని చీనీపుత్రులు అని పిలచెదరు. ఒకానొకప్పుడు చీనాదేశీయులు నావికులు కొందఱు కల్లికోటకు వలసవచ్చియుండిరట. అందువలన వారి సాహసిక నౌకాయానమునుబట్టి యీకాలపు నావికులకు చీనీపుత్రులనుపేరు కలిగినదేమో! కల్లికోటకు వచ్చెడిఓడలను, రేవులోనిఓడలను ఓడదొంగలు దరిజేరరారు. ఆ రేవున యీ యీ వస్తువులను భేదము లేక సమస్తమును దొరకును. ఆవుమాంసము మాత్రము లభింపదు. ఇక్కడ వారు ఆవులను చంపరు. వాటిమాంసమును భుజింపరు. గోవనిన వారల కెంతయో భక్తి. దానిపేడతో చేసినబూడిదను యీమూర్ఖులు నుదుటిపై ధరింతురు—దౌర్భాగ్యులు !!!

విజయనగరయాత్ర.

"ఈసీచుడు' సామూరివద్ద సెలవుతీసికొని, క్రల్లికోల నుండి బయలుదేరి, బందాన రేవుమీదుగా, మలబారు సముద్రతీరమున ప్రయాణముచేయుచు విజయనగర రాజ్యము పొలిమేరల నున్న 'మంగళూరు' రేవును చేరెను. అచ్చట రెండు మూడుదినములుండి మెట్టదారిని విజయనగరమునకై బయలుదేరితిని. మంగళూరుదాటి ముప్పదిమైళ్లు వచ్చునప్పటికి ప్రపంచమునందు దెచ్చటను సాటిలేనియొక చక్కని దేవాలయమును జూచితిని. ఆ దేవాలయము పదిగజముల చతురమును అయిదుగజముల ఎత్తును గలిగియున్నది. అదియంతయు కంచు లోహముతో చేయబడి యున్నది. ఆ దేవాలయమునకు నాలుగు అంతస్తులుగలవు. అవి యొకదానికంటె నొకటి యెత్తుగ నుండును. అన్నిటికంటె ఎత్తైన అంతస్తులో మనిషి ఎత్తుగల దేవునిసువర్ణవిగ్రహము గలదు. ఆ విగ్రహమునకు రెండు ఎర్రని పెద్దకెంపులు నేత్రములుగా నమర్చబడియున్నవి. అవి చూచువారికి, విగ్రహము తనవైపు చూచుచున్నదేమో యనునంత మనోహరముగా నమర్చబడి యున్నవి. ఆ దేవాలయ మంతయును మనోహరమయిన శిల్పపుబనులతో శోభిల్లుచు కనులకు మిరుమిట్లు గొల్పుచుండును.

"అచ్చటినుండి పోవుచు, ప్రతిదినమును నొక్కొక్క జనసమ్మర్దమయిన పట్టణమునందో గ్రామముచెంతనో ఆగుచు పయనము చేయుచుంటిని. ఇట్లుండ నొకనాడు నేను ఆ

కారమున సూర్యునిసైతము కప్పివేయజాలినంత యెత్తైనశిఖరమును జూచితిని. ఆపర్వత మొక యరణ్యమధ్యమున నున్నది. ఆయరణ్యమును, పర్వతశిఖరమునుదాటి 'బేదునూరు' అను పట్టణము జేరితిని. బేదునూరు నగరమున నిండ్లన్నియు మేడలవలెను సౌధములవలెను గన్పట్టును. ఈ బేదునూరునందు మిక్కిలి యెత్తయిన యొక ప్రసిద్ధమైన దేవాలయము గలదు. దానిశిఖరము బేదునూరునుండి పెక్కుమైళ్లవరకును గాన్పించుచుండును. అతిశయోక్తియని నిందలేకుండ దాని సౌందర్యమును వర్ణించుట కడుకష్టము. ఆదేవళము నగరమునకు నడుమ విశాలమైన ప్రదేశమునందు, చక్కనిపూఁదోటయందుగలదు. ఆపూఁదోటయందు పూయనిపుష్పములు, చిగుర్పనిఆకులు లేవు. ఆ ఆరామముమధ్య చలువరాతితో గట్టిన మేలైన మంటప మొకటిగలదు. ఆ మంటపము మనిషి యెత్తుననుండును. మంటపమునందలిఱాళ్ళు నున్నగాచెక్కబడి యొకదానిపై నొకటి సున్నములేకయే అతుకబడినట్లు అమర్చబడియుండెను. చూపఱ కీమంటప మంతయు నొక్క ఱాతితో చెక్కబడినదా యనియుగూడ సందేహము గలుగ జేయుచుండును. ఆ మంటపము నడుమ నల్లఱాతితో నిర్మింపబడిన దేవాలయము గలదు. ఆ దేవాలయముపైన మనుష్యవిగ్రహములు నానావిధములుగ, మూడుబారులుగ నొకదానిక్రిందట నొకటిగా చెక్కబడియుండెను.

"ఎంతటినేర్పరియైనను, చిత్రకారుడు తనగంటముతో

గాని, మసీబాగ్గుతోగాని అంతమనోహరముగ నాయూపము లను చెక్కజాలడని నాయభిప్రాయము.

"ఉన్నతమయిన యీ దేవాలయమున శిఖరమునుండి పాదమువఱకు నొకయంగుళమేరయినను పూర్వపశ్చిమఖండ ముల పూర్వచిత్తరువులతో నిండియుండని స్థలమేలేదు. ఆ దేవాలయముచుట్టును నానాగేస యంతస్థులు గల్గి మూప్పది గజములు పొడవును ఇరువదిగజములు వెడల్పును ఏబదిగజ ములయెత్తును గల నాల్గుగోపురములును గలవు.

"ఇతరమంటపములు మొదలగునవన్నియు నిక్లేయతి మనోహరమయిన చెక్కడపు బనులతోడను చిత్తరువుల తోడను శోభిల్లుచున్నవి. ఆకోవెలయందు రాత్రింబవళ్ళు భగవంతుని స్వీకరింపని ప్రార్థనలు, సంగీతనృత్య వాద్యములు, నైవేద్యములు సమర్పింపబడుచుండును! ఆ దేవాలయమునుండి ధనమును, వెచ్చములను, సమస్తములును ఆగ్రామవాసులు తెచ్చుకొనుచుందురు. *నాస్తికులగు' నీహిందువుల కీక్షేత్ర ము మునసల్మానుల మక్కావంటిదని చెప్పుదురు. ఇచ్చట రెండుమూడు దినములుండి తిరిగి ప్రయాణము సాగించితిని. జిహిజ్జా [క్రీ.శ. ౧౪౪౩-చైత్రము] మాసాంతమున విజయ నగరపట్టణమును జేరితిని. నారాకవిని సార్వభౌముడుస్వాగత మిచ్చుటకై తగినపరివారమునుపొకుసస్నాహముచేసి బంపెను.

* ఇది యొక విష్ణ్వాలయము గానచ్చును. అబ్దుర్ రజాక్ చూచిన దేవాలయ మేయూరిదోగాని తెలియరాదు.

వారు నానావిచిత్రరీతుల గౌరవించి, చక్రవర్తియొక్క సౌధమునకు గొంపోయి విడిదినిచ్చిరి.*

“విజయనగర మేలు నృపాలుడు అసాధారణబలదర్పితుడు. అతని సామ్రాజ్యము సింహళద్వీప ప్రాంతములనుండి కలబరిగె రాజ్యప్రాంతమువఱకు వ్యాపించి, మొత్తముచూచిన వేయియామడలదూరము వ్యాపించియున్నది. అతని రాజ్యమునకు పూర్వపశ్చిమదిశలందు సముద్రములే యెల్లలు. దేశమంతయు, చక్కగ సాగుచేయబడుచున్న కనులపండువైన భూములతో నొప్పారుచున్నది. ఈభూపాలుని రాజ్యమందు దేశదేశాంతర నగరములతో సముద్రవ్యాపారముచేయు ప్రసిద్ధరేవుపట్టణములు మూడువందలు గలవట! నగరమందెచ్చట చూచిన రాక్షసులవలెను కొండలవలెను భయంకరములైన యేనుగులు వేలకొలది గాన్పించుచుండును. ఈరాజు సైన్యమునందు కాల్బలము పదునొకండు లక్షలు గలదు. ఈదేశీయులు తమయేలికను రాయలని వ్యవహరింతురు. హిందుస్థానమందెచ్చటనీ రాయలంతటి బలదర్పసంపన్నుండగు భూపాలుడింకొకడు లేడని విందుము. ఇచ్చట ప్రజలలో నందరికంటె బ్రాహ్మణులు విశేషగౌరవమును బొందుచు పూజింపబడుచున్నారు.

* అబ్దుర్ రజాక్ను కళ్ళికోటలోనుండగా, యాతనిగూర్చి వినిన దేవరాయ లాతని దన కొల్వున కాహ్వానించి యుండునని సూయలుదొర అభిప్రాయ పడినాడు. కాని యది సరియైన యూహయని నేననుకొనను.

విజయనగర వృత్తాంతము - సప్తప్రాకారములు.

"విజయనగరము బహువిస్తీర్ణమై, మనోహరమైనమహా నగరము. విజయనగరమునుబోలిన యనుపమాన భాగ్యవైభవ సౌందర్యములుగలమహానగరమును ప్రపంచమందెచ్చటను ఇంకొకదానిని చూడబోము. మీరుమిక్కిలి వినజాలమన్న అతిశయోక్తి కాదు. ఎంతవిస్తీర్ణము! ఒకప్రాకారములోపల నింకొకప్రాకారము చొప్పననేడు ప్రాకారముల నడుమ గట్టబడిన యీమహానగరము మిక్కిలిదుర్గమమైనది, ఏడవప్రాకారమునకు వెలుపల యేబదిగజముల వెడల్పుగల వాహ్యాళిప్రదేశముగలదు. అచ్చోట నిలువెత్తున మొనలుదేలి, కఱకుగానున్న బండరాళ్ళుదట్టముగా నిలువులోతున బాతిపెట్టబడియున్నవి. వాని మూలమున కాల్బంటుగాని రౌతుగాని సులభముగానా ఱాళ్ళ నడుమనుండి గూడబోవజాలడు."

"నగరముచుట్టును గలసప్తప్రాకారములలో, వెలుపలిది వలయాకారముగా నుండి యెత్తైన యొకశిఖరముపైనున్నది.*

• నిలువుగా బాతిపెట్టబడిన యీఱాళ్ళనుగురించి క్రీ. శ. ౧౫౨౦ సంవత్సరమున విజయనగరమును సందర్శింపవచ్చిన "డామినిగోపేయస్" యను బుడతకీచుడు గూడ దానును వాటిని జూచియుంటినని వ్రాసియున్నాడు. తర్వాత తల్లికోట యుద్ధానంతరమున మహమ్మదీయులచే నీనగరము విధ్వస్తము గావింపబడినప్పుడీప్రాకారమును ఈఱాళ్ళును రూపుమాపబడెను.

*అబ్దుర్ రజాక్ వర్ణించిన యీసప్తప్రాకారములు అందందుగల ద్వారములు కవాటములు ఈకాలపు విజయనగర యాత్రికులకు నెచ్చటెచ్చట నున్నవో సులభముగా బోధపడవు. మనయాత్రికుడుపశ్చిమ తీరమునుండి

"అయ్యది రాతితోడను సున్నముతోడను గట్టిగాగట్టబడి బలిష్ఠమైన కవాటమును కలిగియున్నది. ఆద్వారము చెంత రేయింబవళ్లెల్లప్పుడును రక్షకభటులు పేమరిక పడికావలి గాయుచుందురు. వారు దుర్గరక్షణమందెంత అప్రమత్తులుగ నుందురో, యాగంతులకడ నగరప్రవేశపు సుంకమును గైకొనుటలోకూడ నంతటి యప్రమత్తులు.* వెలికోటనుండి, లోనికెండవప్రాకారమును, దానినిగడచి మూడవదానిని, అందుండి నాలుగవకోట ద్వారమును అట్లు వరుసగా దాటుచుపోయి యేడవప్రాకారమును సమీపించితిమి. ఈగడపటి ప్రాకారము లోపల, రాజులమందిరములు, సౌధములు, సభామంటపములు, కోశవ్యవహారములు, కచ్చేరీలు గలవు. నగరమునకు వెలుపలగల ఏడవ ప్రాకారమునకు నాలుగు గవనులు గలవు అం

బయలుదేరి విజయనగరమును నైఋతి దిక్కునగల ద్వారముగుండనే ప్రవేశించినట్లు తోచెడిని. అదియే నిశ్చయమని యెంచినయెడల, నాతని రాక నెఱింగి కర్ణాటక్షితిపాలు డంపిన ప్రతీహారులు, అబ్దుర్ రజాక్‌ను, ఎదుర్కొని నగరను ఏడవవెలిప్రాకారమున నగరమునకు నైఋతిదిక్కుననున్న దనియే నిశ్చయింపవలయును. ఈరాయబారి ప్రవేశించిన మొదటి ద్వారము హోస్పేటకు నైఋతిదిక్కుగాగల రెండుకొండలనడుమ నున్నట్లు గానవచ్చును. ఒక్కమన అబ్దుర్ రజాక్ మాత్రమే కాక తరువాతను అంతకు బూర్వమును వచ్చిన విదేశీయులందరు ఏ ద్వారముగుండనే నగరును సొచ్చియుండిరి.

*ఈవిధముగ మన దేశమున, ముఖ్యనగరముల వెలుపలగవనుకడనాగంతుకుల కడనుండియు, సుంకముతీయు నాచారము పూర్వముండెను. ఈబ్రిటిషుపరిపాలనమున నది తీసివేయబడెను.

దుత్తరదక్షిణముల వాటికి నడుమను, పూర్వపశ్చిమద్వారముల నడుమను రెండామడల దూరముండును. వెలిప్రాకారములలో మొదటిదానికిని, రెండవదానికిని నడుమగల ప్రదేశమున సారవంతములయి, సాగుచేయబడుచున్న భూములు, ఫలపుష్ప భరితములయిన చక్కనితోటలు పెక్కులు గలవు. అచ్చటచ్చటను మంచిసౌధములును, యిండ్లును, మంచిబావులును, ఆరామములును గలవు. వెలుపలినుంచి మూడవ ప్రాకారము మొదలుకొని లోపలి యేడవప్రహరీవరకును, రాజవీధి కిరుప్రక్కలను దట్టముగా నిండ్లు, అంగళ్ళు నడుమ నడుమ వీధులు తోటలును గలవు. ఏడవ ప్రాకారములోపల రాయలు నగరును, సభాగారములును, సౌధములును నాలుగురాజవీధులు గలసికొను మొగయును గలదు. ఆ రాజవీధులు నాలుగు నొకదానికొకటి యెదురుగా నున్నవి. ముందుత్తరమున రాయలు నివసించు నగరు గలదు. ఈనగరు వాకిటనుండియే నాలుగువీధులును నాలుగు మొగలకుబోవును. ప్రతి రాజవీధి మొగనునగరి వాకిటకు సమీపమున ధనురాకారముగా నున్న తోరణముతో గూడిన యెత్తైన గోపురమును, దానిచుట్టును స్తంభములతో నలంకరింపబడిన వసారాయునుగలవు. ఈరాజవీధుల మొగల నున్న తోరణగోపురము లన్నిటికంటె నగరివాకిటను అందమైన గోపురము ఒకటి గలదు. ఈ తోరణగోపురముల క్రిందినుండి నాల్గుముఖములకుఁ బోవు రాజవీధులు మిక్కిలి వెడల్పుగానుండి రమ్యముగానున్నవి.”

మన యాత్రికుడు వర్ణించిన సప్తప్రాకారములను గూర్చి యొక్కింత దెలుపవలసియున్నది.

విజయనగర వెలిప్రాకారములో మొదటిది హాస్పేటకు నైఋతిదిక్కుగా నున్నది. అచ్చటను గల రెండు కొండల నడుమ గల పెద్ద తటాకమునకు పశ్చిమముగా అబ్దుర్ రజాక్ వర్ణించిన మొదటి దుర్గద్వారముగలదు. ఆదుర్గ సమీపమునగల పెద్దచెఱువు విపు డెండిపోయినది, గాని యానగర ముచ్ఛ్రదశయందుండిన కాలమున, మిక్కిలి లోతుగా నుండి మంచినీరుతో నిండియుండెను. ఆచెఱువునడుమ నొక బలిష్ఠమైన దుర్గ మిప్పటికినిగలదు. అందు రక్షకభటులు కావలిగాయుచుండెడివారు. రెండవప్రాకారము హాస్పేటకు సమీపములో నుండెను. హాస్పేట (నాగలాపురము) ఆకాలమున జనసమ్మర్దముగా నుండినట్లు అబ్దుర్ రజాక్ వర్ణించుచున్నాడుగదా! మూడవప్రాకారము హాస్పేట కుత్తరముగా బోయియుండవలయును. అదియిపుడు గానరాదు. నాల్గవ ప్రాకారమునందు బలిష్ఠమైన కవాట మున్నది. ఈగోడ "మల్లనగుడి" గ్రామమునకు దక్షిణముగాబోవును. మల్లనగుడి యిప్పటికినిగలదు. పూర్వ మీపేటలో సామంతమండలేశ్వరులు నివసించుచుండినట్లు శిథిలావస్థయందున్న సౌధములు, ఆరామములు మొదలయినవి చాటుచున్నవి. అయిదవ గోడ యీగ్రామమున కుత్తరముగా బోయినది. ఆగోడ చాల భాగము శిథిలమయిపోయినదిగాని, యందలి దుర్గద్వారము

మూలశ్రి యిప్పటికి నిలచియున్నది. ఆరవకోటగోడ కమలాపురము తటాకమునకు దక్షిణముగా బోయి చుట్టివచ్చును. ఏడవప్రాకార మిప్పటికి మంచిస్థితియం దున్నది. అందున్న నగరుల సౌధములు, మంటపములు, దేవాలయములు, సభాగారములు, మందిరములు మంచిస్థితియందున్నవి. ఈప్రాకారములోనిప్రదేశము తూర్పు పడమరలు రెండుంబాతిక మైళ్ళును ఉత్తరదక్షిణములు ఒకమైలును, పొడవును వైశాల్యమును గలిగియున్నది.

ఈ కాలమున విజయనగరమును జూచివచ్చినవారికి రజాక్ వ్రాసినలుబట్టి ప్రాచీన విజయనగరమును అర్థము చేసికొనుట కష్టముగానుండును. ఆతను వర్ణించిన నాలుగు ధనురాకారములుగల తోరణములును మంటపములుగల గోపురములు నిప్పుడు గానరావు. ఆతనుచెప్పిన నాలుగువీథులలో నొకటి తూర్పునాబోయి తుంగభద్రమీదుగా నానెగొందెకు పోవును. దానికి తాంబూలపు వీథి యని పిలతురు. ఈ వీథిముఖమున నిలువబడియే మన రజాక్ నగరును ముందు వర్ణించి యుండును. ఈ వీథికి సూటిగా నింకొకవీథి పశ్చిమముగా నరిగి కమలాపురపు కోటగుమ్మము చెంత, నుత్తరముగా తుంగభద్ర హాంపి విరూపాక్ష క్షేత్రములకు బోవువీథిని గలసుకొనును. నగరివాకిటను నాల్గువీథులనడుమ తోరణ, గోపుర, మంటపములనడుమ ప్రదేశము నానావిధములగు అంగళ్ళతో నిండి యూసాకు కామనీయకముగా నుండెనుగాబోలు. ఆ గోపుర

ములు తోరణములు ఎట్లుండెనో యూహించుకొనుటకుమాత్రము ఉత్తరమున తుంగభద్రయొడ్డు నగలియు నాలుగువీధులమొగలుగలిగి శిథిలావస్థయందున్న గోపురమంటపములుఁజూడనగును.

విజయనగర రాజవీధులను అబ్దుల్ రజాక్ ఇట్లు వర్ణించుచున్నాడు.

"రాజవీధులందిరుప్రక్కలను పుష్పలావికలు పరిమళము గ్రమ్ముకొను నానావిధపుష్పములను విక్రయించుచుందురు. అంగళ్ళవాండ్రు తమయంగళ్ళముంగిట అందమైన మంచెలు గట్టుకొని అందుతమసరకుల నమ్ముకొనుచుందురు. ఇట్లిరుప్రక్కలను అంగళ్ళు, పుష్పలావికలుస్థలమాక్రమించుకొనినను, అశ్వికులు, కాలినడకవారు, యేనుగులు రథములు, శకటములు, పల్లకీలు మున్నగునవి గుంపులుగుంపులుగ నిసుకవైచిన రాలకుండ వచ్చుచుఁబోవుచుండుటకు వీలయినంత వెడల్పుగా నీరాజవీధులున్నవి. ఈవీధులు చాలపొడుగై కనుచూపుమేరవఱకు వ్యాపించియుండి నేడు మనోజ్ఞమయిన దృశ్యమునొసంగుచున్నవి. ఎచ్చట చూచినను పరిమళభరితములయిన వివిధజాతుల దివ్యకుసుమములే కానవచ్చుచుండును. అన్ని పుష్పములలో నీదేశీయులకు గులాబి (గొజ్జంగి) పూవులన్న మిక్కిలి యిష్టము. అవి విశేషముగా దొరకును. ఇచ్చటి ప్రజలకు పువ్వులనిన ప్రాణము. ఆహారమెంత యావశ్యకమో పూవులంతావశ్యకము. భోజనమైన లేకుండ బోవుదురుగాని స్త్రీపురు

షులు పూవులు ముడువకుండ, ధరింపకుండ, నెక్కడకు బోలేరు. ఒక్కొక్కవిధమగు వస్తుచయమునువిక్రయించు నొక్కొక వాడన ర్తకులు ఒక్కొకచోట గుమిగూడి జట్టుగా వ్యాపారము చేసికొందురు, ఏసరకులవాడ యాసరకులదేగాని యింకొక సరకావాడలో దొరకదు. * ఇచ్చటి రత్నవర్తకులు నిర్భయముగా తమసరకులను ఎంతవిలువగలవాటినైనను తమవజ్ర వైడూర్య మాణిక్యములను, పచ్చలను, నీలములను, పద్మరాగములను, రత్నములను, మంచి ముత్యములను, పగడములను విచ్చలవిడిగా రాసులక్రింద బోసి నడివీథులందు విక్రయించుకొను చుందురు.

"అత్యంత రామణీయకమై మనోజ్ఞమైన యచ్చోట నగరివాకిట కెదురుగా నున్న నాలుగువీథులందును చక్కని నునుపైన కాలికాలువగుండ పరిశుద్ధజలము నగరులోనికి పట్టణములోనికి నెడతెగిపిలేక పాఱుచుండును. ఈకాలికాలువలు పట్టణమునందంతటను గానుపించును. రాయలసౌధమునకుకుడివైపునమంత్రిశేఖరునిసభాగారమంటపముకలదు**

* ఇప్పటి మచిలీబందరునందు అట్టివిధమయిన బజారున్నది. ఒక్కొకరకపు సినుసు కొక బజారు యిప్పటికిని బందరునందు గలదు.

** అప్పార్ రజాక్ చూచిన సభామంటపమును, దానికుత్తరముగా నుండిన దస్తరములకొట్లును శిథిలావస్థయందిపుడు నగరువాకిట నాలుగు వీథుల మొగకానవలిప్రక్క గానుపించుచున్నవి. సభాగారము పూర్వపుశోభతో నిపుడు గానరాదు. శ్రీనాథుడు కనకాభిషేకమును బడసిన చూ

ఆ విశాలమంటపమునకు నలుబది స్తంభములు గలవు. వానికెదురుగా మనిషికంటె యెత్తయినవసారాయొకటిగలదు. ఆవసారా యించుమించుగా యిరువదిగజములు పొడవును, ఆరుగజములు వెడల్పును గలదిగా నున్నది. దీనిని దస్తర్ ఖానా "దస్తరములకొట్టు" అని పిలుతురు. రాజ్యమునకు సంబంధించిన యావత్తుకాగితములు, పత్రములు మొదలగున వన్నియు, దస్తరములుగా గట్టి యుంచుదురు. ఇచ్చటనే కరణములు, తెలుపిలేక లెఖలవ్రాయుచు కూర్చుండియుందురు. ఇచ్చటి జనులు రెండువిధముల వ్రాతసామగ్రి నుపయోగింతురు. అందు మొదటిది: రెండుగజములుపొడవును రెండు వేళ్ళ వెడల్పును గల తాటాకులు. ఈజను లాతాటాకులపై గంటములతో పరపర గీకుచు వ్రాయుదురు. ఈవ్రాత అంత శ్రేష్ఠమైనదిగా జనులు తలంపరు. తాటాకులపై గీకబడిన యక్షరములు మసితో వ్రాయబడనందున రంగుతో కంటికి గానరావు. అదియునుగాక తాటియాకులు చిరకాలముండక

క్త్రికసభాగార మిదియే కావలయును. పూర్వమున ఈ సభామంటపము దారుస్తంభములతో,తోరణములతో మనోజ్ఞములయిన రంగురంగులచిత్తరువులతో నొప్పారుచుండెనుకాబోలు. స్తంభములు కర్రవియనియు సరంబీకూడకర్రతో కట్టబడి రంగురంగుల చిత్తరువులతో శోభిల్లుచుండెననియు, నదియంతయు తల్లికోటయుద్ధానంతరము తురకలచే తగుల పెట్టబడియెననియు నూహలుగా రూహించుచున్నారు. ఇపుడామంటపమున నలుబది స్తంభపు దిమ్మలుగాక నరువది గానవచ్చుచున్నవి.

పోవుటవలన వాటిపైని వ్రాయబడిన అక్షరములును చిరకాలము నిలువజాలవు. ఇక రెండవపద్ధతి: తెల్లనిఫలకములకు నల్లరంగుపూసి వాటిపై, రాతిబలపములను పెట్టి తెల్లగా వ్రాయుట. ఈపద్ధతి చాల మంచిదట. ఇట్లు వ్రాసిన యక్షరములు చాలకాలము నిలచియుండును.*

"స్తంభములుగల యాసభామంటపమున నెత్తైన వేదికపై ధన్నాయకుడు(దళవాయి-సర్వసేనాధిపతి) రాజకీయోద్యోగులు పరివేష్టించియుండ కొలువు తీరియుండును.♦ ఉభయపార్శ్వములందును వేత్రహస్తులు (చోబుదారులు) బారులుతీరి నిలువబడియుందురు. మంత్రిశేఖరునితో విజ్ఞాపనమొనరించుకొన దలంచినవారు ఈవేత్రహస్తుల నడుమ నడచివచ్చి, ఏదైన నొకవస్తువును కానుకగా నర్పించి,సాష్టాంగదండప్రణామ మాచరించి లేచి నిలువబడి ముకుళితహస్తులై శిరమువంచి, మనవిం దెలిపికొందురు. ధన్నాయకుడును వారి విన్నపమాలించి, యుచితరీతిని న్యాయవిమర్శనముగావించి తీర్పిచ్చి పంపివేయును. ఆతనితీర్పునకు తిరుగులేదు.దణ్ణాయడు

*. శిలాశాసనములు గావచ్చును. అబ్దుర్ రజాక్ వ్రాయసకాంధ్రదేశాచారములు తెలియనివాడు గావున, పొరబడి యుండవచ్చును.

♦. ధన్నాయకుడు నొకయుద్యోగి యని తెలిసికొనకపోవుటయే కాక నాతడు కొజ్జావాడనియుగూడ రజాక్ పొరబడి వ్రాయుచున్నాడు. ఇమ్మడి దేవరాయని ధన్నాయకుని పేరు నాగన్నయని లూయిరైసుగారు చెప్పుచున్నారు. కాని అబ్దుర్ రజాకు కాలమున మహాప్రధాని లక్కణ్ణ ఒడయులనిశాసనప్రమాణముగలదు—ముందుచూడుడు.

సభాగారమునుండి వెడలినపుడు కొలువు చాలింపబడును. ఆయనకు ఏడు రంగు రంగుల గొడుగులు గలవు. ఆతడు బయలు దేరునపు డా యాతపత్రములను గైకొని పరివారము ముందు నడచును. వేత్రహస్తు లుభయపార్శ్వములందును నడచి సత్తురు. వారి ముంగిట శంఖకాహళాది మంగళతూర్యములు పూరించ బడుచుండును. ఆతని కిరుప్రక్కలను, వందిమాగధులు కైవార ములు సేయుచు స్తోత్రపాఠములనుజదువుచు "జయీభవ! దిగ్విజయీభవ" యనుచు నడచుచుందురు. ముందు వేత్ర హస్తులు బరాబరులు చెలువుచుండ, ఇతర సేవకులు ఛత్ర చామరములను బట్టుకొని వెంటరా, దణ్ణాయకుడు (సర్వసేనాధి పతియుమహాప్రధానియుఅబ్దుర్ రజాకుకాలముననొక్కడేకాబో లు!) బయలువెడలి, రాజమందిరమున కరుగును. రాజనగరునకు దణ్ణాయకుని సభామంటపమునకు నడుమ నేడు కక్ష్యాంతర ములు గలవు. ఒక్కొక్క కక్ష్యాంతరము గడచునప్పటి కాతని వెంటబట్టుకొని రాబడు గొడుగులలో నొకటి తరువాత నొకరు వరుసగా మూసి వెనుకనుంచబడుచుండును. అట్లా దణ్ణాయడు ఏడుకక్ష్యాంతరములను దాటుసరికి ఏడుగొడుగులు వెనుక నుంచబడును. రాజసముఖమును దణ్ణాయకుడొంటరిగ ప్రవేశింప వలయును. ప్రవేశించి రాజ్యమునందలి సర్వవృత్తాంతములను రాయలకెరిగించి, యాతని యాజ్ఞలను గైకొని సెలవుదీసికొని పోవుచుండును. ఈదణ్ణాయకుని నిజమందిరము రాయలనగరు నకువెనుక నున్నది.

"నగరునకు ఎడమవైపున ధన్నాయకుని సౌధము, నా వెనుక టంకశాల, గలదు. ఇచ్చటయు నీ దేశమందు చలామణియగుచున్న నాణెము లన్నియు ముద్రింపబడు చున్నవి. ఈ దేశమున మూడు విధముల బంగారు టంకములు, రాగికలిపి ముద్రింపబడుచున్నవి. వానిలో మొదటిది హొన్ను లేక వరహా*. ఈ వరహా మన దేశపు కొప్పక దీనారములకు రెండింటికి సమానము. వరహాలో సగము విలువగల నాణెమింకొకటి గలదు. దాని పేరు ప్రతాపము.** ఇది రెండవనాణెము. మూడవది బంగారపు పణము. వరహాకు ఇరువది పణములు ప్రతాపమునకు పదిపణములు నిత్తురు. పణమునకు నారు "తర" † ములను వెండినాణెములు వచ్చును. † 'తర' మునకు మూడు "జితలు" †† అను రాగిటంకములు వచ్చును.

* వరహాను దీనారమని పేరుండినట్లు శ్రీనాథుని చాటుపద్యములవలన నేకాక మహమ్మదీయ చరిత్రకారులవలన గూడ తెలియుచున్నది.

** అర్థవరహాలు - ప్రతాపములు. ఇవి ప్రౌఢదేవరాయలచే, ముద్రితమయినవి గావలయును. అతనికి ప్రతాపదేవరాయలని బిరుదముగలదు. ఆబిరుద మీటంకమునకు నిలచిపోయియుండును.

† తరమను టంకమున్న సంగతి తెలుపు శాసనప్రమాణము లేమియు ఇంతవరకు గానరాలేదు. ఇవి వెండిపణములుగాని, రూకలుగాని గావచ్చును. తెలుగుదేశమున విజయనగరపు నాణెములు రూకలుండెను.

†† 'జితలు' అను రాగిడబ్బు పేరుగూడ కర్ణాటకదేశములో వ్యవహారమందున్నదేమోగాని యిచ్చట నాకు తెలియదు. అది మహారాష్ట్రభాషాపదము. ఇవి రాగికాసులు గావచ్చును.

ఈ దేశాచారమునుబట్టి రాయలకు సామంతమాండలేశ్వరులు మహామండలేశ్వరులు తామీయవలసిన కప్పమును సంవత్సరమున కొకమారు టంకశాలయందు చెల్లించుచుండుటయలవాటు. ఎవరికైన ధనమీయదలచినపుడు రాయలు టంకశాలకు వాని కివ్వదలచినదానికి రాయస మంపును. భటవర్గమున భత్యము నాలుగు నెలల కొకతూరి రాయలిచ్చుచుందురు. అందరికిని టంకములనే యిత్తురుగాని, సామంతరాజ్యముల పై వచ్చు పన్ను లాదాయమును విభియవేయు నాచారము రాయలపాలనములందు లేదు.

" ఈ దేశప్రజనసంఖ్య యింతయని యుజ్జాయింపుగానైనను చెప్పుటకు వలనుగాదు. ఎచ్చటగాంచినను దేశమంతయు జనసంకీర్ణము. ఆనుకవైచిన రాలనంతమంది జనులున్నారు. రాయల కోశాగారమందు ధనము దాచుకొనుటకై పాతాళపుకొట్లు లనేకములు గలవు. అందు బంగారము వెండి కరిగించి దిమ్మలుగా బోసియుంచుదురట. ఈ దేశమునందు పేదవాని మొదలుకొని భాగ్యవంతునివఱకు స్త్రీలు, పురుషులు, బాలురు, చివరకు వీథులలో దొమ్మరిలాటలాడు దొమ్మరులు సయితము చేతులకు, దండలకు, మెడలకు, కాళ్ళకు, అమూల్యరత్నాభరణములో, పూతమెఱుగు నగలో ఏవోకొన్నిటిని ధరించుకొందురు."

ఈకాలపు విజయనగరయాత్రికులకు రజాక్ వర్ణించిన రాయలసువర్ణరత్నపు భాండారము అంతఃపురసౌధమునకును

టంకసాలకు నడుమనున్నట్లుగాన్పించుచున్నది. దానికిలోపల ప్రహరీగోడ యొకటి గలదు. భాండారమంతయు భూమిలో నున్నది. దానికి చుట్టును వీరభటులు కావలికాయుటకు వెడల్పయిన త్రోవ యొకటి గలదు. భాండాగారము నలుచదరమైనది. దానిపైన మరియొక అంతస్థు గలదు. ఆ అంతస్థునకు క్రిందభాగము న కప్రసరంబీ గలదు. ఈ భాండారములోనికి మార్గము తూర్పుగా వచ్చును. ఆమార్గమంతయు చీకటికోణముగా నుండును. ఆమార్గమునకు చివర పైకి వచ్చుటకు రాతిమెట్లు గలవు. ఈ భాండారపుగదినుండి వెలుపలికిబోవుటకు ద్వారముతూర్పువైపు నగలదు. ఆగదిలోపల నాలుగు పెద్ద స్తంభములు గలవు. ఈ గదియు, దానిపైమిద్దెగదియు వాటిగోడలును, స్తంభములును అవియు తెల్లపాలగచ్చుతో నునుపుచేయబడి యున్నవి. ఇప్పుడా స్తంభములపైనుండిన సరంబి కూలిపోయినది. గాని క్రింద గదిమాత్రము స్తంభములతో మంచిస్థితియందు న్నది. వర్షము కురిసినను ఈపాతాళపు కొట్టులోనికినీరు దిగకుండుటకై చుట్టు ఎత్తుగా పిట్టప్రహరీగోడ యొకటి నేటికిని గానవచ్చుచున్నది. ప్రౌఢదేవరాయలకు క్రీడాభిరామకృతి కర్తయనిబరగు వల్లభరాయని తండ్రియగు త్రిపురాంతకుడు (త్రిప్పయ్య మంత్రి) నవరత్న సువర్ణ భండార రక్షకుడుగా నుండెను.

ఏనుగులు, వాటిని బట్టుకొనువిధము.

"నగరున కెదురుగా (అనగా తూర్పుగా) ప్రధాన మంత్రి సభామంటపము గలదని దెల్పితినిగదా! ఆసభామంట

పమున కెదురుగా రాయల ఏనుగులసాల గలదు. రాయల కీ దేశమందుచాల ఏనుగులు గలవు. కాని వాటిలో మంచివాటిని పెద్దవాటిని మాత్రము రాయలు తన యుపయోగార్థముంచుకొన్నాడు. పట్టణములోనికి ప్రవేశించునపుడు మనకు తగులు వెలుపలి ఆరేసుప్రాకారముల నడుమ వాయవ్యదిశయందు అనగా ఉత్తరపశ్చిమ ద్వారముల నడుమ, నీయేనుగులను పోషించుటకు, పిల్లయేనుగులను పెంచుటకు, మత్తగజములను సాధుచేయుటకును, యేర్పాట్లుగలవు. రాయలకు మంచి చక్కనైన ఐరావతమును బోలిన వెల్లయేను గొకటి కలదు. దానిమీద ముప్పదివరకు నల్లని మచ్చలు గలవు.

“ప్రతియుదయమునీ వెల్లయేనుగును రాయల సమ్ముఖమునకు దీసికొని పోవుదురు. ప్రాతఃకాలమున నీ మదకరీంద్రమును దర్శించుట రాయలకు శుభశకునమట. రాయలవారి రాచయేనుగులకు అన్నము వండి పెట్టుదురు. ఆవంట లాకరులముంగిటనే జరుగవలయును. ఉడుకుటయైన తరువాత నాయన్నమునందు కొంచముప్పును, బెల్లమును వేసి, రెండేసి మణుగులు బరువుగల ముద్దలుగా జేసి, నేతిలోగాని, పెరుగులోగాని ముంచి యా జంతువుల నోటిలో నుంతురు. ఆయాహారమును తయారుచేయుటలో సేవకు లే పదార్థమును పొరబాటున వేయుటమరచినను, ఆజంతువులు వారిని జంప నుద్యమించును. రాయలుకూడ వారి పొరబాటును మన్నింపక కఠినముగా శిక్షించును. ఇట్టి విధమున నా మత్తగజములకు

రెండువేళలమేత నిడుదురు. ఏనుగునకొక్క-సాలచొప్పున అన్నింటికిని అన్నిసాలలును గలవు. ఆసాలల గోడలు ఎత్తుగానుండి బలిష్ఠములుగా నున్నవి. ఆ గోడలపైన లావుపాటి దూలములును, వానిపైన కర్రసరంబియు గలదు. పైనున్న దూలములలకీ యేనుగుల వీపులకు, మెడలకు, గట్టబడిన నినుప గొలుసులు గట్టిగా గట్టబడియుండును. ఇట్లుగాక మరి యేవిధమున వాటిని గట్టిబెట్టినను ఆ పెద్ద జంతువులు బలముగల వగుటవలన సులభముగా గొలుసులను వదలించుకొని పాఱిపో గలవు. వీటికి ముందటికాళ్ళకు గొలుసుల సంకెళ్ళుగూడ తగిలించబడుచు నుండును.

"ఈ దేశమున జనులు, గజముల నీక్రిందివిధముగా బట్టుకొందురు. అ జంతువులు సాధారణముగా నీరుద్రావు జలాశయములకు బోవుమార్గమునందొక పెద్దగోయిని త్రవ్వి, దానిపై, వెదుళ్ళను, ఆకులను కప్పి పలచగా మట్టిని జల్లి మామూలు నేలవలె నుంచుదురు. ఎప్పటి త్రోవయే యనుకొని యేనుగులా గోతిమీద నడువబోయి యందు కూలును. అటుపిమ్మట రెండుమూడు దినములవఱకు మనుష్యుల నెవరిని ఆ చెంతకు బోనీయరు. అట్లు కొన్నిరోజులు జరిగిన పిమ్మట నొక డా మృగముకడ కేగి, దానిని పెద్దకర్ర తీసుకొని యూరక మోదును. ఒకవంక ఆకలిదప్పులచేతను మఱియొకవంక బాధాకరములయిన దెబ్బలచేత నొడలునొచ్చి యున్న యాకరి కడకు నొకడు హఠాత్తుగా బరువెత్తికొని

వెళ్ళి దానిని కొట్టుచున్న మనుష్యుని చేతిలోనికర్రలాగుకొని వానినిచావగొట్టునట్లు నటించి పలాయితునిజేసి యాకర్రను దూరముగా విసిరి పాఱవేయును. పిమ్మట నా యేనుగున కాహారము నింత పెట్టను, నీటినియుంచి చల్లగా వెడలిపోవును. ఇట్లు కొన్ని దినములు నడువగా నీ కపట నాటకమాడబడును. ఒకడు ప్రతిదినమును వచ్చి ఆ యేనుగును చావ మోదుచుండును. రెండవవాడు వానిని తరిమివేసి కర్ర విసరివైచుచు దాని కింతయాహారము వేసిపోవుచుండును. ఇట్లు కొంతకాలము గడుచుచున్నపటికి కాజంతువునకు మొదటివానిపై తీరనికోపమును, రెండవవానిపై నపారమైన ప్రేమయు నంకురించును. అంతట రెండవవాడు మెల్లమెల్లగా నాయేనుగును మచ్చిక చేసుకొని, దగ్గరకు జేరి, మేనును, తొండమును నిమురుచు, మంచి రుచ్యములైన పండ్లను, కాయముల నొసంగుచు చనువు చేసికొనుచు ఆ యేనుగును, వానియం దత్యంత విశ్వాసముగలదై, తన మెడకు గొలుసులు తగిలించినను యూరకొనును.

“ వెనుక నొకసారి, ఈరాయుల గజశాలనుండి, తప్పించుకొని అడవులకు పాఱిపోయిన యొకానొక మత్తేభమును గూర్చి యొకకథ చెప్పుదురు. అప్పుడాతని మావటీడు, దాని వెంటనే చని తఱుచుగా నాయేనుగు ఆహారమునకై చరించు తావులందక్కడక్కడ పెద్దపెద్ద గోతులను త్రవ్వియుంచెనట. మావటీండ్రు ఏనుగులను బట్టుటకై చేయు మాయపన్నుగడ

లన్నింటిని నాయేనుగు బాగుగా నెఱింగినదగుటచేత, తొండమునం
దు లావైన దూలమును బట్టుకొని, తనముందు నేలను గొట్టుచు
నడచుచు బోవుచుండెను. ఇట్లు దినమును, మేతకుబోవుచు,
జలాశయమును జేయుచుండెను. అంతట మావటీంద్రునకు నా
యేనుగును బట్టుకొను నాశ సన్నగిల్లెను. కాని రాయలకు
మాత్రమా యేనుగును బట్టుకొనవలయునను పట్టుదల
తగ్గకపోవుటవలన, వారికి మిక్కిలి ప్రాణసంకట మయ్యెను.
అట్లుండ నొకమావటివాడు ధైర్యము చేసికొని, ప్రాణము
పై నాశవదలి యాయేనుగు తఱచుగా బోవుమార్గమున
నొకచెట్టుపై దాని కంటబడకుండ దాగుకొని కూర్చుండెను.
అట్లుకూర్చుండి యాజంతువు చెట్టుక్రిందనుండి పోవునప్పుడు
గుభాలున దానిపైకురికి, దానివీపుమీదనుండి, దేహముచు
ట్టును గుండెలమీదుగా బిగించికట్టబడియున్న త్రాడును గట్టిగా
పట్టుకొనెను. ఈయవమానమును భరింపజాలక యాజం
తువు, రోషమునొంది, తొండముతో నామావటివాని నెన్ని
పాట్లు పెట్టవలయునో యన్నిపాట్లను బెట్టినది. చివరకు వా
డిప్పటికిని వీపుమీదనుండి క్రిందకు పడకుండుట గని నేలపై
బడి దొర్ల నారంభించెను. మావటివాడును మిక్కిలి చురుకు
దనము గలవాడును, గడుసువాడునుకావున, నాయేనుగు ఎట్లు
దొర్లినను వాడుమాత్రము దానిక్రిందబడకుండ తప్పించుకొ
నుచు కుంభస్థలములు బ్రద్దలగునేమో యనునట్లు నెత్తి పడ
మోదుచుండెను. ఈబాధ భరింపజాలక తుద కామత్తేభము

అలసి, సొలసి, మూవటివాడు తన్ను గొలుసులతో దేహమంతయుకట్టి, యిష్టమువచ్చిన తావుకు గొంపోవుటకు సమ్మతిపించెనట! రాయలఎదుట కామూవటివాడు, పట్టువడిన మదపుటేనుగును గొంపోయెను. దానిని జూచినప్పుడు సంతుష్టాంతరంగుడై రాయలు వాతని యుచితరీతిని బహూకరించి పంపెనట.

“హిందూస్థానమునందు రాజులు వేటకు ఏనుగల నెక్కి పోవుదురు, వేటకు బోయినప్పుడెల్ల, నెలలతరబడి ఆ యడవులయందుండుచు, ఏనుగుల వేటాడుచు, బట్టుకొనుచుందురు. ఏనుగులవేటయన్న వారికి బరమసంతోషము* రాయల కెవ్వనిమీదనైనను కారణముగల్గి అనుగ్రహము దప్పినప్పుడును, వానినేరము, మిక్కిలి గొప్పదైనప్పుడును, వానిని యీమదపుటేనుగుల మ్రోలఁబడద్రోసి, త్రొక్కించి చంపుదురు. అవి వారిని కాళ్లతో త్రొక్కుచు, దంతములతో బొడుచుచు, తొండములతో చీల్చివేయును. వర్త

* అబ్దుర్ రజాక్ తాను విజయనగరమున, విని, చూచినదానిని బట్టి, హిందూస్థానపు రాజులకందఱకు నొక్క విధమగు నాచారమును వేడుకవ్యాపారమును సూచించుచున్నాడు. అబ్దుర్ రజాక్ నిజముగా పొరబడినాఁడనియే మా మతము. ఈ ప్రౌఢదేవరాయలకు ఏనుగులవేట యనిన మిక్కిలి ప్రీతియట! అందువలన నాతనికి గజబేంటదేవరాయలని బిరుదము గలదట. దేవరాయనిబట్టి యాతనివేడుకను ఇతరరాజులకు కూడ రజాకు ముడిపెట్టియున్నాడు.

కులు ఏనుగులను సింహళమునుండిగూడ, ఈదేశమునకు గొని వచ్చి వాటియెత్తునుబట్టి, గజమున కింత ధరయని నిర్ణయించి యమ్ముచుందురు.

వే శ్యా వా టి క లు.

"టంకసాల కెదురుగా, కటకపాలుని, కచ్చేరియున్నది. ఆతనిక్రింద ఆనగరరక్షణమునకై పండ్రెండు వేలమంది పడిపాణవాండ్రు గలరు. వారికి జీతముక్రింద ప్రతిదినమును మనిషి కొకపణము చొప్పున వేశ్య వాటికలవలన పండ్రెండు వేల పణముల సుంకము వసూలు చేయబడుచుండును. వేశ్య వాటిక యందలి, వెలయాండ్ర హర్మ్య, సౌధముల విభ్రమ వైభవసంపదలు, అప్పాటి విలాసినీతతుల సౌందర్యము మొలక లేనగవులతో ముద్దుగురియుచున్న వారి నెమ్మోములు, వారి యొయ్యారపు నడకలు, తళుకులు ఎంతటివానినైన నవలపించువారి నేర్పరితనపు మినుకులు, మోహావేశస్ఫూర్తులును వారిచూ ఆహా! హా! వర్ణింపనాకు శక్యముగాదు. వర్ణింపమొదలువెట్టిన నాకుకూడ మనసుచలించును. గావున నింతటితో వారవనితల విలాసములు వర్ణింపవిరమింతును.

"వేశ్యవాటికనుగూర్చి యొకమాట మాత్రము చెప్పక తప్పదు. టంకసాల వెనుక నించుమించుగా నిరువదిగజముల వెడల్పును మూడువందల గజముల పొడవును గల యొక వీథి గలదు. ఆవీథి కిరుప్రక్కలను చక్కని పూబొదరింట్లతో నిండిన ముంగిట వాకిళ్ళుగల శోభనగృహములు బారులు తీర్చి

యున్నవి. ఆ ప్రాంగణములందు చంద్రకాంతశిలానిర్మితములయిన వేదికలు వరుసగా గలవు. ఆ వేదికలకువెనుక, మేడ గోడలపై సింహములు, పులులు, చిరుతపులులు, ఏనుగులు మున్నగు వన్యమృగము లనేకములు జీవము లుట్టిపడునట్లు చిత్రింపబడియున్నవి. అపరాహ్ణమున, ఎండవేడిమి యించుక తగ్గుచుండువేళ సీవారవిలాసినులు చక్కగా నలంకరింపబడిన తమయిండ్ల ప్రాంగణములందున్న చంద్రకాంత శిలావేదికలపై దివానులమీదను, సోఫాలమీదను, విలాసముగ, సఖియలు మిత్ర చేటీజనముతో సుఖోపవిష్టులయి, యుందురు. ప్రతి వెలపడుచును ఒడలంతయు, నవరత్నఖచితామూల్యాభరణములతో, మంచిముత్తెముల హారములతో కన్నులకు మిఱుమిట్లుగొల్పు చక్కదనముతో రంగురంగుల చీరెలుకట్టి యలంకరించుకొని, చూచువారల హృదయములను జూఱగొనుచుండును. అచ్చటివారందఱు, పదియాఱవన్నె కుందనపు శలాకలవలెనుండు నెఱజవ్వనపు సొగసుకత్తెలే! ఒక్కొక్క పడుపుటింటికి ఇద్దరు ముగ్గురు దాసీలుందురు. వారు తమ యజమానురాండ్రకడనిలువబడి,మార్గమునబోవువిటకాండ్రను తమనేర్పరితన ముట్టిపడునట్లు, వెల్లాటకత్తెల సౌందర్య సముద్రములో ముంచివేయ బ్రయత్నించుచుందురు. ఆవీథిని మన్మథుడు తన చెఱకువింటిని, సంధించి, శరంపరలు గ్రుమ్మరించుచు రేబవలు సంచరించుచు యప్సరసలను బోలిన ఆకాంక్షలవలలోవిరహులగువారినిబడద్రోయుచుండును. వెల

యాండ్ర పొత్తుగూడి సుఖింపగోరువాఁ డీవీధికిఁబోయి, తన యిచ్చవచ్చిన తరుణిని గోరుకొని బడయవచ్చును. వేశ్యాగృహములందు పరిచారికలు, దాసీలు, మిక్కిలి జాగరూకులయి యుందురు. పడఁపుటిల్లాండ్రకై వచ్చిన విటులసొత్తేదయిన నొకగ్రుడ్డిగవ్వైనఁ బోయినను పరిచారికల ప్రాణము మీఁదికి వచ్చును. వెంటనే వారు గృహమునుండి వెడలఁగొట్టబడుదురు. ఈనగరపు టేడుప్రహారీలనడుమ లెక్కకుమించిన వేశ్యాగృహములున్నవి. ఈ వేశ్యలవలన రాఁబట్టబడిన పండ్రెండువేల పణము లనుదినమును నగరు కావలివాండ్ర జీతబత్తెములకై వినియోగింపబడును. ఈ కావలివాండ్రనుదినమును, అనుక్షణమును ఈయేడు కోటలనడుమ నేమేమిజరుగుచున్నదో, ప్రతిక్షణమును కటకపాలున కెరిగించుచుండవలయును. ఏవస్తువిచ్చట పోయినను, ఎక్కడ దేదొంగతనము జరిగినను తక్షణము నేరస్థుడని వెదకి, పోయిన సొత్తును సొత్తువానికి జేర్పవలయును. నగరమున ఏ నేరమును జరుగనియ్యరాదు. వారివలన నేలోపమయిన వచ్చినచో, దానికి వారుకొంత జరిమానా నిచ్చుకొనవలయును. నాస్నేహితుడొకడు కొందఱి బానిసవాండ్రను కొనియుండ, వారు తమ కావలివాండ్ర యధీనము తప్పించుకొని పారిపోయిరి. ఈ వృత్తాంతమును మేము నగరపాలకునికి (కటకపాలుడు) ఎరిగించినంత, నాతఁడు మేమున్న పట్టణప్రాంతమందంతటను గల బీదసాదలను, పాఱిపోయిన బానిసలను పట్టితెచ్చి యొప్పగింప

వలసినదనియు, లేనియెడల వారలను గొనుటకై వెచ్చించిన ధనమును తెచ్చి యీయవలెనని ప్రకటించవలసి నదని, తనసేవకుల పక్షీకానవలివాండ్రకు కాజ్ఞాపించెను. వారును అట్లు చేసియుండిరి. ఆబీదలు, పాటిపోయినవారిని తెచ్చియొప్పగింపలేక నెట్టెటో, మేము ఖర్చుపెట్టిన మొత్తమును దెలిసికొని తెచ్చియిచ్చిరి. ఇట్టివిచోద్యమయిన, యీ విజయనగర మహాపట్టణ వృత్తాంతములు! యీనగరి మేలు రాయల పరిపాలనా విశేషములు!"

"ఈచరిత్రకారుడు, రాయులవారి యుద్యోగులచే సన్మానింపఁబడి, యింతనికై నియోగింపఁబడియున్న రమ్య హార్మ్య తలమున విడిది దిగియుండెను. ప్రయాణాప్త బడలిక వలన నీతనిదేహము మిక్కిలి అలసి సొలసి యుండినందున పెక్కుదినము లితడు సుఖముగ, నిర్విచారముగ, నాచక్కని సౌధమున, స్వర్గసమమైన యీమహానగరమున నేకొదువయు నులేక మొహరము పండుగలు వచ్చునంతవఱకు గాలము బుచ్చెను.

రాయల సందర్శన భాగ్యము.

"ఇట్లుండ నొకనాడు రాయలవారి సన్నిధినుండి నా కొఱకై చారులువచ్చి, సార్వభౌముని యాజ్ఞయైనదని, తెలి యచేసిరి. ఆసాయంకాలము నేనును సర్వసన్నద్ధుడనై, కొలువు కూటమున కేగి, రాయలసందర్శనప్రాప్తికి పరమానందము నొందుచు, మాతృదేశీయ యభిమతానుసారముగ, నైదు పార

సీకయుత్తమాశ్వములను, తొమ్మిదిరకములు ఎఱ్ఱపట్టు, ముఖ-
ములు పట్టువస్త్రములను, అంగీగుడ్డలను, రెండుపళ్ళెరములలో
బెట్టి, రాయలకు కానుకగా సమర్పించితిని. వెనుక నేను
వర్ణించిన నలువది స్తంభములుగల సభామంటపమున నత్యంత
వైభవముతో నొకవేదికపై గల సింహాసనముపై రాయలు
సుఖోపవిష్టుఁడై, నాకు దర్శనమిచ్చెను. కర్ణాటకమ్మాపాలుఁడగు
నా రాయలు ఒకవంక, పండితులు బ్రాహ్మణులు, కవులు,
వేదాంతులు, వేశ్యలును, ఒకవంక వీరభటులు,సామంతమండ
లేశ్వరులు బలిసి కొలుచుచుండ, మహావైభవముతో కొలువు
దీరియుండెను. ఆతఁడు పసుపుపచ్చని పట్టుతో చేయబడిన
యుడుపులను ధరించియుండెను. మెడలో, నవరత్నఖచితమై
వెలలేని మంచిముత్యములచే చుట్టబడిన కంఠపట్టికను నానా
విధరత్నభూషణములను ధరించియుండెను. ఆతని యాభరణ
ముల విలువ ప్రపంచమున నేరత్నవర్తకుఁడుకూడ కట్టజాలఁడు;
ఆతఁడు పచ్చని కుందనపు మేనిచాయగలవాఁడు. కొంచెము
పలుచగానుండి పొడవైనవాఁడు. ఆతనిరూపరేఖాదులుచూడ
చాల చిన్నవయసువాఁడుగా గానుపించినాఁడు. * ఆతని చెక్కి-

* అబ్దుర్ రజాక్ వ్రాసిన యీసందర్భమున సంశయమునకు తావొసంగుచున్నది. అప్పటికిపదియైదుసంవత్సరములనుండియేలుచున్న యిమ్మడిదేవరాయలు యౌవనవయస్కుఁడెట్లగునో తెలియదు. ఒకవేళ నీ పారశీకరాయబారి సందర్శించినది, యిమ్మడిదేవరాయ అగునో కాదో? కానిచో మరియెవరై యుండును? ఒక్కటి నిజమయి యుండవచ్చును. యిమ్మడి

ళ్ళించుక పలుచగా నున్నవి. సొగసైన మీసమున్నది. గడ్డము మాత్రము లేదు. ఆతని చూపులును, దృష్టియు, చల్లనవై హృదయానందకరములై విశ్వాస, భయ, గౌరవములను గలిగింపజాలినవిగ నున్నవి. కొలువు కూటమును ప్రవేశించి నపుడు నేనును గౌరవసూచకముగ శిరసువంచియుంటిని. ప్రతీహారులు రాయలకు నన్నెఱిగించిరి. రాయలును అంతట నన్నుచితరీతిని సంభావించి, తన చెంత గూర్చుండ నాజ్ఞాపించెను. నేనపుడు మా ప్రభువుపంపిన సుహృల్లేఖను రాయలకందీయ, ** ఆతడు దానినితనదుబాసిని గైకొమ్మని యాదేశించి యిట్లని మృదుమధురగంభీర భాషణముల బల్కెను.

దేవరాయలు క్రీ. ౧౪౪౩ ఏప్రిలుమాసమున క్రూరముగ చంపబడబోయెను. ఆవిఘాతమున, నాతడు మరణించినట్లు అబ్దుర్ రజాకు తెలుపలేదు. కావున, యిమ్మడి దేవరాయలు, కాయుకంటివాడు గాబచ్చుననియు, వృద్ధకాయుడగుటచేతగాని, పిన్ననాటనే సింహాసనమెక్కి యుండుటవలనగాని వయసుమీఱిన వాడుగాడనియు నూహింపవలయును; సింహాసనమెక్కునాటికి ఇరువదియేండ్లు నన్నని యనుకొన్నను, రజాక్ చూచునప్పటికినలువదియైదు సంవత్సరములుకంటె నెక్కువ యుండజాలవు.

** అబ్దుర్ రజాక్ రాయలకొసగవలసిన యుత్తరములను మొదట పొరబడి సామూరి కర్పించెను. సామూరి ఆయుత్తరములు తనకు గావని తెలిసికొనినపుడు అబ్దుర్ రజాక్ న కిచ్చివేసియుండును. అందువలననే కల్లికోటయం దితనికి ఏమియు గౌరవము జరిగియుండలేదు. తనకు సామూరి సన్నిధిని జరిగిన పరాభవమును, నిరాదరణయు, గడుసుదనముగా నబ్దుర్ రజాక్ చెప్పక దాచినాడు.

"మీరాజు అత్యంతాదర గౌరవములతో పుత్తెంచిన రాయబారమును, ఈలేఖను గాంచుటచే నాహృదయము పరమానందభరితమైనది."...నేనాసమయమున నూపిరి సలుపకుండునంతటి దట్టముగా నుసుపులను ధరించినవాడ నగుటచే, తమకమును దాచుకొనజాలమివలన యుష్ణము పైకుబికి, నాకు ముచ్చెమటలు గ్రమ్మజేసి వైచెను. అంతట నేను చెమటచే బాధనొందుచుండ కణార్ద్రహృదయుడైన రాయలు, తమచేత నున్న వట్టివేళ్ళవీవనను విసరుకొనుటకై నాకు ప్రసాదించిరి. ఆమహాగౌరవమునకు నేను మిక్కిలి అలరితిని. ఇంతలో సేవకులు కొందఱు ఒక బంగరుపళ్ళెములో రెండుమోదల తమలపాకులును, ఇన్ని పోకలును, సుగంధద్రవ్యములును, అయిదునూర్ల పణములుగల నొక పట్టుసంచియు, నిరువది దీనారములెత్తు పచ్చకర్పూరమును, దెచ్చియొసంగిరి. ఆ కర్పూరతాంబూలమందిన తరువాత రాయలు సెలవుతీసికొనుట కనుజ్ఞనిచ్చిన విడిదికి వచ్చిచేరితిని. నాకు విజయనగరమున నున్నంత కాలము దినవెచ్చమునకై రెండుగొఱ్ఱెలు, ఎనిమిదికోళ్లు, ఒక మణుగు నేయి, ఒకమణుగు పంచదార, రెండువరహాలును, పంపబడుచుండెను. ఈరీతిగ నేను ఆనగరముననున్నంతవఱకు జరుగుచునేయుండెను. వారమునకు రెండుపర్యాయములు, రాయలుతనకొలువునకునన్ను బిలువనంపుచుండెను. సాయంతనపువేళ, నేను సముఖమున కరిగినపుడు, రాయలప్పుడప్పుడు మామేలికయగు ఖాకాని సయ్యదు సుల్తానువారినిగూర్చి కుశల

ప్రశ్నలు చేయుచు వచ్చెను. కొలువుకూటమునుండి సెలవు గైకొని యరుగుసమయమున, తొలినాటియట్లె కర్పూరతాంబూలము బంగారుపణము లయిదువందలుగల పట్టుసంచి యొకటియు, నాకొసంగబడుచుండెను. ఇట్లు నన్ను బహూకరించు సందర్భమున నొకనాడు రాయలు, నన్నుచూచి, "ఓయీ,! మీరాజులు, తమకొలువు కేతెంచి రాయబారులతో సుఖవినోదగోష్ఠితో తనివినొందక సహపంక్తిభోజన మిచ్చి గౌరవింతురు. నీవు విమతస్థుడవు, విజాతీయుడవు నగుటచే నీతో మాకు సహపంక్తి భోజనభాగ్యము లభింపదు గావున, అందులకై చక్రవర్తిచే నంపబడిన నీవంటి రాయబారి కుచితమైన రీతి భోజనమునకు మాఱుగా, మా గౌరవమును జూపుటకీ సువర్ణటంకము లొసంగితిమి." యని పలికెను.

తమలపాకులు - తాంబూలము

"తాంబూలము నమలుటచే గాబోలునేమి తమలపాకులయొక్క గుణములవలననేమి, కర్ణాటభూపాలుడుతన అంతఃపురమున, ఇంచుమించుగా నేడువందలమంది రాణులను, ఉంపుడుకత్తెలను భరించుకొనుచున్నాడు! అంతఃపురములోనికి పదియేండ్లు గడచిన మగచిన్నవాడు సయితము బోరాదు. ఒకొక్క యువతికి, రాణియైనను, ఉంపుడుకత్తెయైనను, ప్రత్యేకముగ వేర్వేఱు వసతులు, పరిచారికలు, దాసదాసీజనమును గలదు. చివరకిద్దరు రాణులయిన, యిద్దరు ఉంపుడుగాండ్రయినను గలిసి నొకయింట నివసింపరు. ఈ విశాలరాజ్యమున

దెచ్చటనయినసుందరియగు బాలికయుండుట తటస్థించెనేని వెం
టనే రాయలామె జననీజనకుల యనుజ్ఞ బడసియో రొక్క-
మిచ్చియో, ఆబాలికను, మహావైభవముతో తీసుకొని వచ్చి
తనవిలాసార్థము అంతఃపురమునందు జేర్చుకొనుచుండును.
రాణివాసమున జేరిన తరువాత నామె యింక పరునికంట
బడదు.

రాయలను జంపుటకు జరిగిన ప్రయత్నము

"ఈ చరిత్రకారు డింకను కళ్ళికోటనగరమున,
కారణ వశమున వేచియుండిన కాలమున విజయ నగరమున
దారుణ మయిన వింత వృత్తాంత మొకటి జరిగియుండెను.
అందలి విశేషము లిట్టివి. రాయలసోదరుడు,* తన నివాసము
కొఱకు నూతనముగా భవనమును నిర్మించుకొనెను. నూతన
గృహప్రవేశమహోత్సవమునాడు రాజధానియందుగల సకల
సామంత మండలేశ్వరులను, సేనాపతులను, నియోగులను,
విందారగింప నాహ్వానించెను. ఇచ్చటి దేశీయుల యాచార
సంప్రదాయములను బట్టి ఒకరు చూచుచుండగ నింకొకరు
భుజింపరు. విందుకై యరుదెంచిన అతిథులందఱు, ఆ నూత్న
మందిరమున గల యొక విశాలమంటపమునందు సుఖాసీను

* రాయల సోదరుని పేరు రజాక్ తెలుపకున్నాడు. ఇమ్మడి
దేవరాయలునకు సోదరు లెందరో ఇప్పటికి దొరకిన శాసనములు తెలుపక
సందేహము కలిగించుచున్నవి.

బడియుండెను. యజమానియో, లేక నూతన పరివార ములో పెద్దవారో, యొకరు అతిథులు కూర్చుండియున్న స్థలమునకడకు వచ్చి, లోపల సిద్ధమయిన భోజనాదికము నారగించుటకు ఒకని తరువాత నింకొకరిని లోనికి దీసికొని పోవుచుండెను. ఆ మహోత్సవ సందర్భమునకు పట్టణము నందు గల యన్ని వాద్యములవారిని పిల్పించి, రాముల సోదరుల భేరీ, మృదంగ, ఢక్కా, కాహళా నాదస్వరముల చేతను, సంగీతవాద్య విశేషములచేతను, హర్మ్యమంతయు, గింగురు మను మార్మ్రోగుటల్లు కోలాహల శబ్దమును చేయించుచుం డెను. ఆ సందడిసమయమున, నౌకరి చూపు నొకరికి కష్టసుఖమీదనసాతెము పంపబడుటలేదు. ఒక్కొక్క అతిథిని లోనికితీసుకొనిపోవుచు, ప్రత్యేకముగ పెరమునందు కూర్చుండ బెట్టుచుండెను. అట్లు ఒక్కొక్కడే లోనికి ప్రవేశించునప్పుడు ద్వారముచెంతను తెలుపుచాటున దాగుకొనియుండిన హం తకు లిరువురు,మహాత్ముగా వాని మీదబడి, తమ కత్తుల త్రికత్తో బొడిచి ముక్కలు ముక్కలుగ జేసివైచుచుండిరి. ఆ నిర్భా గ్యుని శవ మచ్చటినుండి యతిత్వరితముగ గొంపోవబడిన వెంటనే, మరియొక యదృష్టహీనుడు లోనికి ప్రవేశపెట్టబడు చుండెను. ఆనాడు అతిథులయివచ్చిన, అదృష్టహీనుడెవ్వ డును తిరిగి తమ యింటి ముఖమును జూడబోయి యుండలేదు.

"ఆనాడు జరుగుచుండిన మేళ, తాళ, వాయిద్యముల ఘోషవలన,నూతన గృహప్రవేశ సందర్భమున నిరపరాధులగు

వారెందరి ప్రాణములు, పరులెరుగకుండ క్రూరముగా దీయ బడుచుండెనో, యాహంతకుని పరివారము తప్ప నొరు లెవ్వరు నెఱుంగరు. ఇట్లు నగరమున నూరును, నేనును పలు కుబడియు గల్గి రాజభక్తిగల ప్రతిమనుజుడును దారుణముగ వధింపబడియెను. ఒకమూల నీ దారుణ కృత్యములు జరుగు చుండ, రాయలసోదరుడు, రాయల యంతఃపురమునకు జనెను. అచ్చట కావలివాండ్రను మచ్చికలాడి, తనయింట జరుగుచున్న విందునకై యాహ్వానించి, మెల్లగా వారినందరి నొకరి తరువాత నొకరిని తనయింటికి బంపివైచెను. ఇట్లు యించుమించుగా, నగరికావలివాండ్రనందఱిని బంపివైచి, మెల్లగా రాయలను సమీపించెను. రాయల సమ్ముఖమునకు జనునపుడు దాసుని చేత నొక బంగరుపళ్లెరము బట్టుకొని, యం దొక బాకును దాచియుంచి దానిపై తమలపాకులు కప్పి వైచి యుంచెను. రాయలను సమీపించితోడనే "జగత్ప్రభూ! ఏలినవారు విందారగించుటకై సర్వము సన్నద్ధము చేయ బడినది. ఇక తమరాక మా కనుగ్రహింప వేడెదను." అని పల్కెను. అదృష్టవంతులను, కారణ జన్ములు నగు మహారా జులకు రాబోవు విపత్తులు సూచితమగుచుండునని పెద్దలవలన వింటిమి. అందుచేతనే కాబోలు రాయ లదృష్టవశమున తన కస్వస్థతగా నున్నదనియు తమ్ముని యాహ్వాన మంగీకరింప జాలకునికి మన్నింపవలయుననియు వేడుకొని విందునకు బోయి యుండలేదు.

"రాయ లిట్లుతనమా మోపాయమును భగ్నపఱచుట గ్రహించి, యాగ్రహము పట్టజాలక, నాదుర్మార్గుడు పల్లెరమునుండి బాకును దీసి రాయల దేహమంతయు తూట్లు పడునట్లుగ హఠాత్తుగ మీదపడి గాయములు గలుగజేసెను. ఈ దారుణ కృత్యమును లేశమైనను అనుమానింపకయున్నవాడుగావున రాయలసహాయుడై, గాయపడి, సింహాసనము మీదనుండి వెనుకకు పడిపోయెను. అద్దురాత్ముడంతట రాయలు మరణించెనని భావించి, తన చెంతనున్న సేవకునకాతని శిరము ఖండించవలసినదని యాజ్ఞాపించెను. తాను తమకము నాపుకొనజాలక, రాజద్వారము కడకు బోయి, యచ్చట నున్న పరివారముతో "నేను రాయలను; మంత్రిని ధన్నాయకులను, మండలేశ్వరులను ఎల్లరును జంపితిని. ఇపుడు నేను సింహాసనమధిష్ఠింపబోవుచున్నాను" అని బిగ్గరగ నఱచెను. ఇంతలో రాయల తలను గొట్టుట కాజ్ఞాపింపబడిన ద్రోహి మెల్లగా రాయలచెంతకు జేరి కత్తి యెత్తునప్పటికి, రాయలు సింహాసనపుకాలు నూతగొని లేచి ఖడ్గమును దీసుకొని యాహంతకుని హృదయము పైనొక్క వ్రేటువేసి క్రిందకు బడద్రోసెను. ఆ సమయమున రాజభక్తి, విశ్వాసములుగల యొకభటుడు అంతవరకు భీతచిత్తుడై మూలను డాగియుండి రాయలు లేచుటయు, జీవించియుండుటయు గాంచి ధైర్యము దెచ్చుకొని, రాయలకు సాహాయ్యముగాబోయి, హంతకుని యమపురి కంపియుండెను. రాయలును, జరిగిన

బీభత్సమునకు వెఱగంది యాభటుని సాహాయ్యమున, అంతః పురము లోనికిఁ బోయెను. ఇంతలో నారాయలసోదరుడు సింహాసనమెక్కి యచ్చటనున్నవారి నందరిని తన్ను రాయలుగా బరిగణింపవలసినదని యాజ్ఞాపించుచుండెను. అదివిని రాయలే మరియొక ద్వారమునుండి ప్రవేశించి "ఓరోరి రాజద్రోహులారా! నే నింకను జీవించి యుండగనే మరియొక దురాత్ము డెట్లు సింహాసన మధిష్ఠింపగలడు? నా కండ్లయెదుట ద్రోహియైన నాసింహాసనము నధివసించియున్న యాతని బట్టుకొనుడు" అని బిగ్గరగ నఱచెను. ఆసంగతినంతయు నిశ్చేష్టులయి యవలోకించుచున్న జనసమూహము ఆదురాత్మమానవుని పైబడి కత్తులతో కండకండలుగ జీల్చి వైచి చంపివేసిరి. రాయ లంతట గొలువుదీరి, తన యితర సోదరులను, సామంతులను, దళవాయి, ప్రధానులను రాజ బంధువులను రావలసినదని యాజ్ఞాపించెను. మహాప్రధానితప్ప నందరును మృతులైరన్న వృత్తాంతమును దెలిసికొని రాయలు విషణ్ణుడయ్యెను. ధన్నాయకుడనబరగు ప్రధానమంత్రి, ఈ దారుణ విప్లవమునకు కొంతకాలము క్రిందటనే సింహళ ద్వీపముమీదకు దండయాత్ర వెడలియుండెను. లేకున్న అతడును చచ్చియేయుండును. రాయలును, రాజధానియం దిట్టి ఘోరకృత్యము జరుగుటకై చాలతడవు చింతించి ధన్నాయకుని వెంటనే బయలుదేరి త్వరితముగ రావలసినదని సింహళమునకు చారులను పంపెను. ఈ కుట్రయం

లేశమాత్రమయిన ద్రోహముగలవారి సంతతిని బ్రతికియుండగ నే కాల్పించియో, ఒడలు చీలిపించియో, మరియొక విధము గనో చంపించి శిక్షించెను. వారికుటుంబముల నన్నింటిని నాశముచేసి వారిసొత్తు స్వాధీనము చేసుకొనెను. మొదట విందునకును గృహ ప్రవేశసందర్భమునకును ఆహ్వానము గానివచ్చినవారును కూడ మిగిలిన రాజద్రోహులవలెనే శిక్షింపబడెను. ధన్నాయకుడు రాజధానికి తిరిగివచ్చినపుడీ వృత్తాంతమంతయు విని మహాశ్చర్యమగ్నమానసుడయ్యెను. రాయలు [illegible] సహాయమునకును మా [illegible], ఆతని గాఢాలింగనముగ సమ్మానించి "[illegible] నీవు మహోపద్రవమును సుఖముగ [illegible] చేసితివి. ఈ సేవకునకు నా కృతజ్ఞతానందనము లర్పించుచున్నాను" అని పలికెను. ఆ సంవత్సరము రాయలకు గొప్ప గండము తప్పుటచే, [illegible] యమ్యొగాపున ధన్నాయకుడు మహార్ణవమి మహోత్సవములు ద్విగుణీకృతవైభవముతో జరుపవలసిన దని యాజ్ఞాపించి సన్నాహము చేయించెను.

మహార్ణవమి- మహోత్సవములు

“ఈ దేశీయులనుపమ భాగ్య, వైభవ, బల సంపన్నులు. అందువలన, తమవిభవమును, ఐశ్వర్యమును, గౌరవమును సగర్వముగ ప్రకటింపవలయునను కౌతుకము గలవారు. మహార్ణవమి పండుగ నీరాయలు, ఆతని మండలేశ్వరులు ముఖ్యగువారలు తమతమ యైశ్వర్యవిభవముల ననుసరించి

అతి వైభవముగ జరుపుదురు. ఆమహోత్సవములు కన్నుల పండువుగా జూడవలసినదేకాని వర్ణింపనలవిగానిది. అయినను ఆమహార్నవమి వృత్తాంతమును వర్ణింప బ్రయత్నించెదను. ముందుగా సామ్రాజ్యములోని యన్ని ప్రాంతములనుండియు, మండలేశ్వరులను, మహామండలేశ్వరులను, దుర్గాధిపతులను, దళవాయిలును, మహార్నవమి పండుగలకు రాజధానికి రావల సినదని యాజ్ఞాపించును. కొందఱి మండలేశ్వరుల రాజ్యములు రాజధానికి మూడుమాసములు ప్రయాణదూరమునందు గూడ నున్నవి, ఆవచ్చిన సామంత రాజులందఱును తమ పరివారములో వేయేసియేనుగులకు తక్కువగా కుండ నుం డును. ఈపానుచే నల్లకల్లోలమైన, యలచే నొప్పారు మహా సముద్రపు కెరటములవలె నీమత్త గజములు తొండములు విసరుకొనుచు, ఊగుచు లేచుచు ఊపుకొనుచు నడచు చుండును. ఆమత్తేభముల ఘీంకారములు మేఘగర్జనములని భ్రమింపజేయుచుండును. తొండములకు ముఖములకు తళ తళమెరయు ఇనుపకత్తులు, బాకులు, బల్లెములు, తాపించిన కవచములును సర్వాలంకార భూషణములతో, వింతవింతరంగులతో, శృంగారింబడిన చవుడోలులమర్చబడి, నామదకరు లొండొంటి నొరసికొనుచు. తొండములు సాచుచు,విసరుచుమావటీంద్రను బెదరించుచు,చూపరులువిసరు ఫలముల నందుకొనుచు నడచుచుండును. ఈయేనుగులపైనొ క్కొక్కప్పుడాయామండలేశ్వరుల పరివారమునకుజెందిన గౌర

డివాండ్రు, దొమ్మరివాండ్రు, విప్రవినోదులు; మున్నగువారు ఆసీనులయితమ నేర్పరితనమును, చూపు విద్యలను ప్రదర్శించు చుందురు. ఈయేనుగుల ముఖములపై, తొండములపై, వింత వింతరంగులతో చిత్రింపబడిన రూపములు చిత్రములు చిత్రింపబడి మనోహరముగ గట్టబడియుండును.

“రజాబ్ మాసమున పూర్ణిమనాడు(అశ్వయుజము ౧౪౪౨ క్రీ. శ.) విశాలమయిన యొక మైదానముమీద రాయలు డేరాలు వేయించి కొలువుండెను. ఆతడేర్పఱచిన ముహూర్తమునకు రాజ్యమునందలి మహాప్రధానులు, దళవాయులు, సైన్యనాయకులు, మండలేశ్వరులు, బ్రాహ్మణులు, నాయకులనబోలు ఏనుగులు రాయలసముఖమున కొలువు గలిసియుండిరి. * ఆవిశాలమయిన మైదానమున, సువర్ణరంజలు చల్లిన చాలనియా జనసమూహము, నడుమనడుమ మహోన్నతములయిన ఏనుగులు, వింతరంగులు కనులు మిరుమిట్లుగొల్పు చిత్రములు, పతాకములగల, అంబారీలు, అన్నియు నొకమహాసముద్రమును దలపునకు దెచ్చుచుండెను.

“సుందరమైన యాబయులుసందు, రమణీయమైన మందిరములు, అయిదేసి అంతస్థులు ఎత్తుగలవి అనేకమును నిర్మింపబడి యున్నవి. ఆయంతస్థులయందు అత్యద్భుతములయి, విధములయి, నానావిధరూపములతో సొంపుమీఱుచిత్రములు,

*రజాక్ మహర్నవమియుత్సవము నాడు విజయనగరమున నుండినట్లాతని వ్రాత వలన దెలియుచున్నది అబ్దుర్ రజాక్ మహర్నవమిని మహానవమియని బిలిచినాడు.

చిత్రపటములు వ్రేలాడగట్టబడియున్నవి. ఆచిత్రపటములలో పక్షులు, జంతువులు, మృగములు, మనుష్యులు, స్త్రీలు, మున్నగునవి యనేకములు చిత్రింపబడియున్నవి. ఇవియన్నియు, సహజ్యాశ్చర్యకరమైన కళాచాతుర్యముతో చిత్రింపబడిన చిత్తరువులు కాని బొమ్మలు కావు. ఇచ్చటి మందిరములలో కొన్ని పాంచాలికాయంత్ర నిర్మితములయినవి గలవు అనియూరక యుద్ధక్రీడలను పరీక్షణము సేయుచుండెను. అవి, బొమ్మల ప్రదర్శనమునందు ఒక్కొక్క వింత రూపమును దాల్చుచుండెను. మరియు ప్రతిక్షణమునందును ఆ మందిరములు క్రొత్తక్రొత్త శృంగారములతో మనోహరముగ గన్పట్టుచుండెను. ఒకమారు చూచి తనివోందకుండునట్లు వీరుల [illegible]ములు, వింతలు, నర్తింపవలసినగాని శృంగారములు, నానావిధములుగ నచ్చట చూచినను గానవచ్చుచుండెను.

"ఆబయలున కెదురుగా [illegible] నిర్మింపబడెను. ఆస్థానమంటపము స్తంభములపై కట్టబడెను. ఆస్థానమంటపమునకు తొమ్మిది విశాలములైన అంతస్తులుగలవు. తొమ్మిదవదానిపై రాయలు సింహాసనస్థులై కొలువుదీరియుండెను. నాకీస్థానమంటపమునకు క్రిందనయంతస్తుమీద, నాసనమిప్పింపబడెను. అచ్చట నాపరివారమును, ప్రాణమిత్రులును తప్ప నితరునెవ్వరికిని స్థల మిప్పింపబడలేదు. ఈస్థానమంటపమునకును, మైదానములో నిర్మింపబడిన మందిరములకును నడుమగల విశాలమయిన బయలునందు వింతవింత విష

యములు చూపనులకు గన్పట్టుచుండెను. అందు గాయకులు వీరకథలు పాడువారును విశేషముగా నుండిరి. గాయకులలో జాలమందిజన్వానులగుస్త్రీలే కలరు. అవిలాసినుల తళుకుచెక్కులు చంద్రునిసోయగమును బోలియుండెను. యౌవనప్రాదుర్భావ ముతో విలసించువారి నెమ్మోములు వసంతాగమనమున చివురించు తొల్కరినలె మనోజ్ఞములయి యుండెను. సర్వాలం కారభూషితలయి,శృంగారంపుకణికలయి,నృత్త్యము చేయుచున్న యూబాలికలరూపము, సౌందర్యము, విలాసము, హావభావములు, శృంగారము, వేయేల వారి వాలుచూపులు మా హృదయ ములను, గులాబిపుష్పములను జూచినపుడువోలె తహతహ లాడించుచుండెను. ఆసౌందర్యనతులు రాయల కెదురుగా నొక అందమైన తెరవెనుక కూర్చుండిరి. ఇంతలోతటాలున నా తెర రెండువైపులనుండి లాగివేయబడెను. తెర దింపినంత లో నాసుందరులు నృత్త్యముచేయనారంభించిరి. కూడ ఆహా!సము ఆనృత్త్యము! సర్వసంగపరిత్యాగులయిన మునులకు మతిచలిం పజేసెడి వారి నృత్త్యములు, హస్తవిన్యాసములు, కడగంటిచూ పులు, ఆహా! మాయాత్మలా నృత్త్యదర్శనముచే సంతుష్టిచెంది పరవశములయ్యెను.

బొమ్మలాటవాండ్రు, దొమ్మరి, గారడివాండ్రు

"ఇకగారడివాండ్రత్యద్భుతమయిన వింతలను జూపిరి. గజముపొడవును ఒకమూరెడువెడల్పును, మూడునాలుగు గజము లెత్తును గల దూలములను మూడింటిని కలిపి కట్టి

యొకచో నుంచిరి. వానిలో మొదటి రెండుదూలములమీద ను, అంతేయెత్తును లావును వెడల్పును గల మరి రెండుదూలముల నమర్చియుంచిరి. వీటిపైన నొకచిన్న దూలము నుంచిరి. ఇయ్యది యంతయు మెట్లవలె నమర్చబడియుండెను. ఈవిద్యకే శిక్షణగావింపబడిన యేనుగు నొకదానిని దెచ్చిరి. అది మెల్లగా సోపానములుగా గట్టబడిన యాదూలములపై కెక్కెను. మొదటి సోపానముమీదనుండి, రెండవదాని మీదకు, అందుండి పైనెడల్పులేని మూడవమెట్టుమీదకుకూడ నావేనుగు నేర్పరితనముతో నెక్కి నాలుగు పాదములను మోపెను. అంతట దానిపాదములు మోపినదూలము ప్రక్క దూలముల నన్నిటిని దీసివైచిరి. అచ్చట నిలువబడిన యాగజముక్రింద బొమ్మరివాండ్రు పాడు వింత పాటలకు తొండముతో తాళము వేయుచు,ఎత్తును, దించుచుండెను.

"మరియొకచోట పదిగజము లెత్తుగల స్తంభము నొకదానిని నిలువబెట్టిరి. ఆ స్తంభముకొనయందొక రంధ్రమును జేసి యందుండి మరియొక దూలమును దూర్చి త్రాసువలె నమర్చిరి. ఆవాసమున కొకవైపు ఏనుగంత బరువుగలయొక పెద్దఱాతిని వ్రేలాడగట్టిరి. రెండవ వైపున ఒకగజముపొడవు చాలశాలమును గల యొకపలకను తాళ్లతోకట్టి వ్రేలాడదీసిరి. ఆపలకకొకబలమైన త్రాడును గట్టిరి. ఒక ఏనుగును దెచ్చి యాపలకమీద నెక్కించి, త్రాసునందువలె, యొకప్రక్క బండఱాతిని, మరియొక ప్రక్క యేనుగును ఎక్కించిం

త్రాసులాగుచు రాజు ముంగిట ఏతాముతోడుటభినయించిరి. రాయిక్రిందకు వచ్చి ఏనుగు, గాలిలో పైన నున్నప్పుడు సయి శేము తొండమును తనహంగుపాటదారుల పాటలకు లయ, చెడకుండ తాళము వేయునట్లు ఎత్తుచు దించుచుండెను.

పౌరాణికులు, కథకులు, పాటలవాండ్రు, సుద్దులవారు గాయకులు, నటులు, గారడివాండ్రు, విప్రవినోదులు మున్నగువారలకెల్లను రాయలు, వారివారి విద్యాగౌరవము నుబట్టి, సువర్ణాభరణములను, నూతన వస్త్రముల నొసంగి సత్కరించెను. ఇట్లీ మహోత్సవము తెడతెఱపిలేక మూడ హోరాత్రములు, అత్యంత వైభవముతో జరిగెను. అచ్చటి వింతలను, విశేషములను ఒక్కొక్కటిగా చెప్పినగాని తనివి తీరదు. అటు చెప్పుటకు తగినంత సావకాశముగాని కాలము గాని లేదు. వాటి నన్నిటిని జూచియుండవలసినదే.

దేవరాయ మహారాయల సందర్శనభాగ్యము

“పండుగ మూడవనాడు రాయలు సోపానమంటప మునుండి పయనమయి ఇంకొక చోటకు బోవును. ఆదినమున నన్ను అచ్చటిపరివారము రాయలసన్నిధికి తోడ్కొని బోయిరి కర్ణాటాంధ్రాధిపు డధిష్ఠించియున్న సింహాసనము మహోన్నతమయి యుండెను. అంతయు స్వర్ణమయమును, రత్నఖచితము నయియుండెను. ఆసింహాసనమునుచేసిన యగసాలి మెట్టిశిల్పియోకాని యందలి కళానైపుణ్యము వర్ణనాతీతము. ప్రపంచమందు ఏదేశము నందును ఏరాజున

కిట్టిసింహాసన ముండుటనే నెఱుగను. ఇట్టి పనితనమునుగూడ ఎచ్చటను జూచియుండ లేదు. సింహాసనము మీద మూడు వరుసల ముత్తెపుసరులంచులుగా కుట్టబడిన పసుపుపచ్చని చీనా పట్టుతో చేయబడిన తల్పముగలదు. ఆముత్యముల సౌరును కాంతియు నద్భుతముగనుండెను. అట్టివాటిని నేనెచ్చటను జూచియుండలేదు. ఆమహార్ణవమి పండుగలలో రాయలీసింహాసనముపై యాపట్టుమెత్తపై నాసీనులైయుండెను. మహార్ణవమిపండుగ గడచిన మరునాడు రాయలువారు నన్ను నగరునకు రావలసినదని యాజ్ఞాపించిరి. అప్పుడు సాయంసమయము. నమాజుచేసికొను వేళ. నేను నగరు సమీపించునప్పటికి అచ్చోట పదిచతురపు గజముల మేర నొకకూటము సోపాన మంటపమును బోలినది నిర్మింపబడి కానవచ్చెను. ఆమంటపమునకు పైకప్పు, గోడలును, కత్తివెనుక భాగమున్నంత దళసరి బంగారు రేకులతో కప్పబడి యుండనందు మేలయిన నవరత్నములతో మనోహరముగ స్థాపితమయి యుండెను, ఆమంటపములో పైనుండి మొదటి అంతస్తుమీద రాయల సింహాసనము అమర్చబడియుండెను. ఆసింహాసన మంతయు స్వర్ణనిర్మితమే! అదిచాలయెత్తుగాకూడనుండెను. రాయలందు రాజసమొప్పనిండుగా కొలువుదీరియుండెను. నేనాప్రభుని సమీపించి బహూకరింపబడి యాసీనుడయినపిదప మృదుమధుర గంభీరభాషణముల, మాయేలికయగు కాఖానిసయద్ సుల్తాను వారినిగూర్చియు నాతనిసామంతులనుగూర్చియు ప్రసంగించెను.

మా ప్రభువున కెంత సైన్య మున్నదనియు అశ్వబలమెంత యుండుననియు నడిగెను. మా దేశపు నగరములందలి వింతలు విశేషములను, అందు ముఖ్యముగ సమరఖండము, హీరాటు, షీరాజు, మొదలగు నగరములగూర్చి ప్రశ్నించెను. నేను మున్నెన్నడు నెఱుగని యపార కరుణావిశేషములతో నాదరించి మన్నించెను. పిమ్మట నన్ను గాంచి "మీ రాజు, మాకు నీయట్టి రాయబారినిబంపి మైత్రి నెఱపుచున్నందులకు మేమెంతయు సంతసించినారము. ఇప్పుడు మేము కొన్ని యేనుగులను, ఇరువురు తుర్కీబుకొజ్జాలను, అమూల్యములును అద్భుతములు నగు వింత వస్తువులును కానుకగా నిచ్చి మీ ఖాకానియగు సుల్తాను వారికి, యోగ్యుడును, నీతికళారహస్యజ్ఞుడునగు నొక రాయబారినిచ్చి, పంపుచున్నాము" అనినాకు సమ్మోదము కలుగ బల్కెను.

"కొలువుకూటమునందు పరివేష్టితులయియున్న రాజకుమారులలో నొకడు నన్ను జూచి, ద్విభాషిద్వారా రాయల సింహాసనము మీదనున్న జరీనగిషీ, అంచులు లతలు, పుష్పములు అల్లిననాల్గు మొఖమలు పట్టుసోపాలనుజూపి ఎటులున్నవని ప్రశ్నించెను. ఆతని యభిప్రాయము అట్టివి మా దేశములో చేయజాలరనుట నేనెఱింగి "అవి చాలబాగున్నవి. అట్టివి మా దేశములో తయారుచేయుఅలవాటు లేదు. ఒకవేళ చేయదలచిన యింత అందముగను చేయగలరని నానమ్మిక" అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చితిని. రాయలునునా ప్రత్యుత్తరమునకు సంతసించి ఎప్పటి

యున్న అనేక దీనారకములతో నింపబడినసంచులు తాంబూలము ను, నాకై ప్రత్యేకముగా నుంచబడిన కొన్ని యపూర్వపుష్పఫలములనిచ్చి యింటికిబంపివైచెను.

హాస్త్రిజా (హంపినగర) నగరవాసుల మాత్సర్యము

“విజయనగరమున కొంతకాలము నేను నివసించు చుండిన హాస్త్రిజునగరవాస్తవ్యులు కొందరు నాకు రాజుజూపిన గౌరవమును, ఆదరమును, ప్రేమను జూచి సహింపజాలక, మాయందునిక్కలి, మాయేలికకు రాయబార మంపబూనుట విని యోర్చుకొనజాలక మాత్సర్యగ్రస్తులయి యెటులయిన మాసన్మానసాధనమును ధ్వంసము జేయ బ్రయత్నించిరి. ఈఅల్పజ్ఞులు, నిజముగా ఖొరాసానుయుదు సుల్తానువారి నిజమైన రాయబారి కాడనియు, కపటవేషము బూని వచ్చినాడనియు నొక యపవాదమును వ్యాపింపజేసిరి. నాదురదృష్టవశమున నీవార్త క్రమక్రమముగా, ఆనోటనుండి యానోటబడి రాజ్యోద్యోగుల నుండి మంత్రి దళవాయులకు, తుదకు రాయలవారికి జేరెను. ఆవల జరిగిన వృత్తాంతమును పిమ్మట దెల్పెను.

కల్బరిగపై దండయాత్ర.

“విజయనగరమునందు వృత్తాంతము లిట్టులుండ నన్నింతవఱ కత్యంతాదరగౌరవములతో మన్నించుచుండిన ధన్నాయకుడు (మహాప్రధాని) కలబరిగెరాజ్యముపై దండెత్తిపోయెను. కలబరిగరాజ్యమునాకాలమునసుల్తానుఅల్లాఉద్దీన్ అహమ్మదుషా పరిపాలించుచుండెను సుల్తానుఅహమ్మదుషా, విజయనగరమున

కేం ...ములను అతనిపాలను ...తులను తన ...ముల ప్రయత్నములు ల్లవిఫలములగుచుండెనై, నా యములను తెలిపి స్వభావము తెలుపుచు "ఏమయినను ...నాశనము గావించెదను, లేనియెడల నీ రాజ్యమును భస్మీపటలము చేయుటకు సైన్యమును బంపి, నిన్నును నీమతస్థులను మాపుమాపెదను" అని వార్త నంపెను. విజయనగరాధీశుడగు దేవరాయలా మాటలాలకించి క్రోధావేశపరవశుడై "ఔరా! ఏమి ఈనిష్కంటకానర్థము, తురుష్కుల ముష్కరత! నేనింకను జీవించియుండగనే, ఎవరో కొద్దిపాటినుండి వచ్చువారు, చనిపోయినంతమాత్రాన అహమ్మదుషా యిట్టి విపరీతపు తలంపుతో నన్ను జయింపదలచెనా మంచిది, మీసుల్తానుతో కయ్యము సేయుటయే మాకుసమ్మతము. మిమ్ములను ఎదుర్కొని సమరము చేయుటకు నాకు దగిన బలగమున్నది,ఒక్కరోజులో నొకలక్ష సైన్యమునుకూర్పగలను. సూర్యుడు తేజోమూర్తి వెలుగునంతకాలము ప్రతియణువును కనబడును. నాశత్రువులు, నాకుమహోపద్రవము తటస్థించినదనిగాని,; నాబంధుమిత్రపరివారము నశించిరనిగాని నన్నుందఱు ద్రోహులయి పీడిరః గాని యెంచినయెడల వారు మిక్కిలి పొరబడిన వారగుదురు. నాకివి శుభదినములు, నాకిది మంచి దశ, నాకేయాపదయు వాటిల్లదు. నాసైన్యము లెక్కడకు బోయినను జయభేరినే మ్రోగింపగలవు గాని పలాయనము కావు. అదృష్టదేవత నావైపున్నది. ఇప్పుడు మీసుల్తాను నా దేశములోని ప్రజలను కొల్లగొట్టి ధనమును గొనిపోయి,

పర్యాయములకు మాలీర్లకు నొసంగుదును. నేను అతని దేశమును ధ్వంసముచేసి నా వేటకాండ్రకును, ద్విజోత్తములకు నొసంగుదును" అని గంభీర భాషణముల దిరస్కరించిపల్కి, రాయబారి నవమానించి పంపివైచెను. పిమ్మట ఉభయులును సమర సన్నాహము చేయించి రణరంగమునకు సైన్యముల నడిపిరి. ఒకరి దేశముల నొకరు కొంతకాలము కొల్లగొట్టి పాడుచేసిరి.*

ప్రధానమంత్రి హంబనుకీర్. •

"కలబరిగె రాజ్యముపై దండెత్తిపోయిన, బ్రాహ్మణ

* ఫెరిష్టాహాడ ఈ కాలమున (౧౪౪౩—౪ క్రీ. శ.) దేవరాయలకును, అహమ్మదుషాకును, యుద్ధము సంభవించెనని తెల్పుచు నందులకు వేరుకారణములను తెలిపియున్నాడు. మూడుమాసముల కాలము యుద్ధము సాగెను. అందు మూడు ఘోరయుద్ధములు జరిగెను. మూడింటియందును కర్ణాటాంధ్ర సైన్యములే గెలువొందుచువచ్చినవి. చూడుడు: Briggs Ferishta Volume II, p. p. 430-435.

• ఈపదము విపు నేవిసముగ ప్రాద్విసతిక సమన్వయింపవలెనో తోచకున్నది. అబ్దుల్ రజాక్ యీపేరును తప్పుగా నుచ్చరించి వ్రాసుకొనినట్లు కన్పట్టుచున్నది. అబ్దుర్ రజాక్ గ్రంథముయొక్క మరియొక ప్రతియందు "నిమపజీర్" అని యున్నది. కాని పెక్కుప్రతులందు హంబనుకీర్ అని యున్నందుల నిదియే సరియైన పాఠమని యెంచదగును. దేవరాయల ప్రధానులలో త్ర్యంబక దేవుడయ్యలని యొకడును, హండేయరాయులని యింకొకరును గలరు. వారెవరైనయీ అబ్దుర్ రజాక్ కాలమున కొలదికాలము ప్రధానియుద్యోగము నిర్వహించిరేమో తెలియదు. హంబనుకీర్ అనునది కొంచమించుమించుగా త్ర్యంబకదేవ అనుదానికి సరిపోవుచున్నది. త్ర్యంబక దేవుడు చంద్రగుత్తిసీమాధిపతి. ఈవిషయ మింకను విచార్యము.

షిన్నాయకుని స్థానమున, దేవరాయలు కార్యనిర్వహణము కొఱకై, "హంబనురీర్" అనునాతని ప్రధానిగ నియమించెను. రాయల యభిప్రాయమున నీతడు అబ్రాహ్మణ ప్రధానియం తటి ప్రజ్ఞావంతుడగుటచే, నా యుద్యోగ మొసగియుండెను. కాని యీతనియంత దుర్మార్గుడును, కుటిలుడును, క్రూరుడును, మఱియొకడు లేడు. ఇతడు చూచుటకు పొట్టిగను, అసహ్యకరముగ నుండును. మీదు మిక్కిలి హీనకులసంజాతుడు, అసూయాపరతంత్రుడు, ముక్కోపి, కుటిల ప్రవర్తనముగలవాడు, దుర్మార్గుడు, నీచుడు, గౌరవమెఱుగనివాడు. వేయేల? యీతనియందు దుర్గుణము లన్నియు మూర్తీభవించినట్లు దోచును. చెప్పుకొనుటకు మంచి విషయ మొకటియైన లేదు. రాజకార్య మీతనిపాలబడినతోడనే ధర్మాసనము గూడ మాలిన్యపూరితమయ్యెను. ఆత డధికారము పూనిన తరువాత మొదట గావించిన ఘనగార్యము నాకు ప్రతిదినమును బంపబడుచుండిన దినవెచ్చమును ఆపివేయుట. హురముజి నగరపువారి కిపుడు నామీద తమకుగల అసూయను తీర్చుకొనుట కవకాశము గలిగెను. ఎన్నెన్ని విధముల నామీద చాడీలు చెప్పి మనస్సు పాడుచేయవలయునో అన్నియు చెప్పి నామీద ప్రధానికి మునుపున్న దానికంటె నసహ్యము నెక్కువచేసిరి. హంబనురీర్ యభిప్రాయము నెఱిగినవారందఱు, నాతని యిష్టానుసారముగ, నేను నిజముగా పారశీక చక్రవర్తిచే సంపబడిన రాయబారిని గాననియు వర్తకము చేయదలచివచ్చి,

కపటరాయబారికై మెలగుచున్నాననియు నెన్నియో మంత్ర సమూలము చెప్పుచుండెను. రాజకీయోద్యోగులు నమ్మిన ప్లనేక అసత్యములను కల్పించి, మెల్లమెల్లగా వాటిని రాయల చెవి సోకునట్లుగూడ జేసెను.

ఇట్లు దినవెచ్చము లేక, శత్రుపుత్రులయందెంతయు గొప్పయైన ధనములేక, గౌరవము చెడి, నిరాశ చెంది, కొంతకాల మెట్లో యూపాపిష్టి రాజ్యమున, దుర్మార్గులయిన విగ్రహారాధకు లగు ప్రజలమధ్య కాలము గడిపితిని. నే నిట్లు ఇక్కట్లబడు చుండినను, అప్పుడప్పుడు పురవీధులందు రాయ లూరేగుచు నా కెదురయినప్పుడు మర్యాదగను దాపి, చిరునగవుతో, దయారసమొలుక నా యోగక్షేమ మారయుచునే యుండెను. నిజముగా మహారాజు చాల ఔదార్యముగలవాడు. సుగుణ ముల పుంజ మనదగిన మహానుభావుడు.

పారశీక దేశమునకు రాయలు రాయబారము నంపుట.

"ఇంతలో బ్రాహ్మణ ధన్నాయకుడు కలబరిగ రాజ్య ముపై దండయాత్రలు ముగించి, మరవ్రష్టవంతులగు కొంద రిని బానిసలుగను, ఖైదీలుగను బట్టుకొని, రాజధానికి విజయ లక్ష్మితో మరలివచ్చెను. అతడు రాజధానిని ప్రవేశించిన దినముననే, నా దుస్థితిని గూర్చి విని, హంబనురేన్ను చాల మందలించి, ఆ దినముననే నా ఖర్చులకై ఏడువేల పణముల నివ్వవలసినదని టంకశాలకు వ్రాత మిచ్చెను. విజయనగర వాస్తవ్యులయిన ఖ్వాజా-మసూద్, ఖాజామహ్మదు (ఖురా

సాను దేశీయుడు, అనువారలును, రాజపరమేశ్వరు డనదగిన రాయలు అనేక అమూల్యాభరణములు, సొమ్ములు, వస్త్రములు, కానుకలు, మొదలగునవి యొసంగి మాపారశీకచక్రవర్తికడకు ప్రతిరాయబార మంపించెను. ఆ సమయముననే, ఢిల్లీ సుల్తానుగానుండిన ఫిరోజుషావంశీయుడగు ఫత్తేఖానుగూడ, ఖ్వాజా జమాలుద్దీను అనునాతని తన వకీలుగా, నేర్పరచి, మాచక్రవర్తికడకు అనేక కానుక లర్పించుచు నొక విన్నపమును బంపించియుండెను.

“నేను విజయనగరమునుండి, రాయలయొద్ద సెలవు గైకొని ప్రయాణమగు రోజున, చక్రవర్తి నన్ను జూచి కృపాలురై “ఓయీ! నీవు నిజముగా, పారశీకసుల్తానుషారుఖనారి భృత్యుడవు గావనియు, మమ్ము మోసముచేయ నేతెంచినవాడవనియు ననేకులు మాతో చెప్పియుండిరి; లేకుండిన మావలన నింతకంటె గొప్ప యాదరణకును, గౌరవమునకు నీవు పాత్రుడవైయుందువు. గడచినదానికై వగవవలదు. ఎన్నటికైన నీవు తిరిగి మాకు విశ్వాసము గలిగినపిమ్మట మారాజ్యమునకు మీ సుల్తానువారిచే బంపబడుదువేని మా సామ్రాజ్యగౌరవప్రతిష్ఠలకు దగినరీతిని నిన్ను గౌరవించి బహూకరించెదము” అని పల్కెను.

... ...

“మా సుల్తానువారికి వ్రాసిన సుహృల్లేఖలో దేవరాయ మహారాయలు నా విషయమయి, తన దేశములో

బుట్టినయుపప్రథ నన్నింటిని నుడువుచు హార్మజు నగరవాస్తవ్యులు జూపిన మనూయతను వర్ణించి, మరియు నీవిధముగా వ్రాయించెను. "మీతోడ మాకు నెయ్యమును, స్నేహమును ఎంతయు మోదావహములును, వాంఛనీయములును; గాని కొందలు మాకు అబ్దుర్ రజాకు మీ భృత్యుడు గాడని చెప్పుచు వచ్చిరి; లేకుండిన యింతకంటె నెక్కువగా, మా గౌరవము జూపుచు, మాస్థితికి దగినట్లుగా కానుకల నంపి యుందుము; మీ రాయబారిని ఎక్కువగా గౌరవించియుందుము." పిమ్మట నా ప్రయాణసన్నాహము బూర్తిచేసికొని శుభదినమున స్వదేశమునకై బయనమైతిని.

స్వదేశాభిగమనము; నడుమ తుపాను.

"నా యదృష్టాకాశమున దైవకృప అను భానుడుదయమయ్యెను. ఆశాభువనగోళమున, భాగ్యతార ప్రకాశింపజొచ్చెను. నాకిచీకటిరాత్రియందు, సంతోషకాంతులు వెలుగసాగెను. అంతట నాకు దైవమును నమ్మినవారి కే బాధయు నెప్పుడును గలుగదని తోచెను.

... ...

"హిందూస్థానమునం దొకచోట మారుమూల నున్నది ఈ విజయనగరము. దేశమంతయు, విగ్రహారాధనపరులు. నేను సంపాదించుకొనినదంతయు, నాకష్టకాలము వ్యయమయిపోవుటచేత, ప్రయాణమునకు గావలసినంత ధనము నాయొద్ద లేకుండెను. ఇక, నా దురదృష్టపు సంగతులను

చెప్పను. ఎట్లో అల్లా నాయందు కరుణాళుఁడై యుండినందున ప్రయాణము సాగించితిని. షాబాను మాసమున *పండ్రెండవ దినమున నేను విజయనగరమునుండి యితర రాయబారులతో పాటు బయలుదేరితిని. పదునెనిమిదిదినములు లసూర్ గాత్రములు పయనము గావించి 'రమ్‌జాను' * మొదటిరోజున మంగుళూరునగరమును జేరితిని. మంగుళూరులో రమ్‌జాను ఉపవాస దినములను జరిపి, పిమ్మట హోనావరు రేవునకు బయలుదేరితిమి. మంగుళూరులో సయ్యదు అల్లాఉద్దీన్ మహాది అను మహా న్యాయషకీను గంటి. అతనికి తొంబదియైదు సంవత్సరములు వయస్సుండునని నేనూహించితిని. హిందువులును, ముసల్మానులు నుగూడ నాతని మహాసాధునిగా భావించి పూజించుచుండ్రు, అట్టి మహానీయుని సందర్శించి, యాశీర్వాదము బడయుభాగ్యము నాకు లభించినందులకే నెంతయు నదృష్టవంతుడనని యెంచెదను/ ఇచ్చట నుండగనే విజయనగరరాయబారులలో ప్రధానుడగు ఖ్వాజామసూద్ అకస్మాత్తుగ మరణించెను.

హోనావరు రేవునందు పారశీక దేశమునకు బోవుటకై యోడ నొకదానిని కుదుర్చుకొని నలుబదిదినముల ప్రయాణమునకు వలసిన సామగ్రినంతయు సమకూర్చితిని. ఇచ్చట

*షాబానుమాసము మనకు పుష్యమాసమగును.

*రమ్‌జాను మొదటిరోజు మాఘ శు ౨ సోమ ప్రథమతిథియా యగును.

శుభశకునములను పరిశీలించి, జినాడా మాసమున* ౨౫వ దినమున ఓడలంగరు నెత్తించితిమి. ఓడప్రయాణము మాకు చాల యుపద్రవకరమయ్యెను. నలువది రెండు మాసము లించుమించుగా తుపాను రేగుచుండుటవలన మేము చాల యిబ్బందులు పాలబడితిమి. ఎట్టకేలకు హిజరాశకము ౮౪౮ సంవత్సరమున మొహర్రము పండుగ సమీపించునప్పు టికి (ఏప్రిల్=చైత్రము: క్రీ. శ. ౧౪౪౪) సముద్రపుగండము లను గడిచి మా దేశములోని కలహాట్ † శిఖరమును సంద ర్శింప గల్గితిమి.

సముద్రయాన సమాప్తి: హోర్ముజునగర ప్రవేశము.

"నాప్రయాణ చారిత్రముకూడ ముగియుచున్నది. మొహరముపండుగ గడచువఱకు మేము మస్కాటురేవును కూర్చి సుఖముగా పయనము సేయుచుంటిమి. మస్కా టు రేవునుజేరి కొంతకాల మచ్చటనుండి, సముద్రము మీద తుపానువలన గల్గిన నష్టమును కూడ తీర్చుకొని హోర్ము జునగరమునకై ఓడ లంగరెత్తించి పయనము సాగించితిమి. మస్కాటురేవు దాటిన పిదప "ఖూర్ ఫకాన్" రేవున రెండు దినము లాగి, మరల బయలుదేరితిమి. అప్పటికి వేసవికాలపు వేడి దుర్భరముగుటచేత నా రేవున రెండుదినముల నలుక నాగ

* మాఘమాసాంతము గావచ్చును.

† కలహాట్ శిఖరము మస్కాట్ రేవునకు నలుబది మైళ్ళదూరమున నున్నది. దాని యెత్తు ౬౦౦౦ అడుగులుండును.

చేసి వచ్చెను. ఖూర్ ఫకాన్ రేవునుండి బయలుదేరి సురక్షితముగా హార్మజు రేవు సఫార్ నెల ౧౮ వ తేదీని మధ్యాహ్నమగునప్పటికి లంగరు దింపితిమి. ఆనాడు శుక్రవారము.

హోనూరాను రేవునుండి హూరుముంజి (హార్మజు) రేవునకు మాకు పయనముచేయుటకు డెబ్బదియైదుదినములు పట్టెను."

ఇమ్మడి దేవరాయల పరిపాలనము-

రాయబారి అబ్దుర్ రజాకు సందర్శించిన దినములలో, కర్ణాటాంధ్రమహాసామ్రాజ్యమును ఇమ్మడి దేవరాయలు (శ్రీ దేవరాయాభిధానులలో రెండవవాడు) పరిపాలించు చుండెను. ఇమ్మడి దేవరాయలవంశము చరిత్రయందు సంగమ వంశమని పిలువబడుచున్నది. విజయనగర సామ్రాజ్యమును స్థాపించి, దక్షిణ హిందూదేశమునకు రెండున్నర శతాబ్దముల కాలము తురకలనుండి హిందూసంఘమును, మతమును, సాంకర్యము జెందక, స్వాతంత్ర్యము నశించకుండ సంరక్షింపగలుగుటకు పునాదులు వేసిన దీ సంగమవంశమే ! విజయనగర రాజ్యమును నెలకొల్పినది సంగమరాజకుమారులు హరిహరరాయ బుక్కరాయలు. ఒకవంక ఉత్తరమున, బహమనీసుల్తానుల సహాయమున, ఫిరోజ్‌షాహిలవల్ల నేర్పడు నాపదలు వాటిల్లకుండ, జూచుకొనుచు చెదరిపోయిన, దక్షిణరాజ్యములనన్నింటిని, సంగమవంశజుల పరిపాలనము క్రిందకు దెచ్చి, సామ్రాజ్యమును రక్షించి వృద్ధి చేసినారు రెండవబుక్కరాయలు. అతని వెనుక, విజయనగర

సామ్రాజ్యమున కఖండవైభవైశ్వర్యములను, యశమును సంపాదించి, దేశదేశాంతరములనుండి యేతెంచిన రాయబారులకు తననొలువున కాశ్రయమిచ్చి, ప్రతాపమూర్తియై, దిగంతవిశ్రాంతమైన యశము నార్జించి, కవియై, రసజ్ఞుడై, సార్వభౌముడై ప్రఖ్యాతిగాంచినవాడు రెండవ లేక యిమ్మడి దేవరాయలు.

ఇమ్మడి దేవరాయలు శా. శ. ౧౩౪౩ (క్రీ. శ. ౧౪౨౧) శార్వరిసంవత్సరమున వైశాఖమాసాదిని సింహాసనస్థుడై మహారాయబిరుదమును ధరించి పరిపాలింప నారంభించెను. అంతకుపూర్వము కూడ నాతనుమూడు సంవత్సరములనుండి, తన తండ్రికి దోడుగా, యౌవరాజ్యపట్టభద్రుడై, తండ్రికిసహాయుడుగా, తానే సామ్రాజ్యమును పాలింప నారంభించినట్లు శాసనప్రమాణములు గాన్పించుచున్నవి. న్యూనిజు అను పోర్చుగీసుచరిత్రకారుడు, దేవరాయనకి యిరువదియైదు సంవత్సరములు రాజ్యకాలము చెప్పుచున్నాడు. మరియు నీతనితండ్రి, విజయ (బుక్క) రాయలు ఆరుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసెనని కూడ తెలుపుచున్నాడు. విజయరాయ, యిమ్మడిదేవరాయలు ఉభయులును, కలిసి, మహారాయబిరుదముతో నీభూమండలినేలుచున్నట్లు క్రీ.శ. ౧౪౧౦ మొదలుకొని ౧౪౨౧ వఱకును శాసనములు, గాన్పించుచున్నవి. * విజయరాయలు, కుమారునితో గలిసి మూడేండ్లును, తన తండ్రి

* Ep. Car. Vol. x. Introducion, p. xxxv.

యగు మొదటి దేవరాయనితో గలిసి యాతని ముదిమిని, మూడేండ్లును, న్యూనిజ్, వ్రాసినప్రకారము, వెరశి, యారేండ్లును, నిరర్థకముగ పరిపాలించియున్నాడు.

ఇమ్మడి దేవరాయలు సింహాసనమెక్కి, తండ్రితో సమానముగా బరిపాలింప నారంభించిన సంవత్సరమందే (క్రీ. శ. ౧౪౧౯) యాతనికి బహమనీసుల్తానగు ఫిరోజుషాహాతో గలహాము సంభవించెను. సుల్తాను ఓరుగంటిపైదాడి వెడలి యుద్ధమునందు పరాజితుడై వెనుకకు మరలుచుండెను. అట్టితఱి, ఓరుగంటి కాకతీయులకు సాహాయ్యముగా బోయిన దేవరాయలు. తన యశ్వదళముతోడను, భటసమూహముతోడను సుల్తానువెన్నాడి తఱుమనునారంభించెను. ఫిరోజుషా, కుపితుడై, బాలుడగు దేవరాయలతో యుద్ధమునకు సేనలను మరల్చెను. ఈ యుద్ధమెచ్చట జరిగినదో, ఫెరిస్తా దెలుపదుగాని తురకసేనలు పరాజితులయి, రణరంగమునుండి, పారిపోయెను. దేవరాయలచే ప్రేరేపితుడైన బాహాత్తుడొకడు-సుల్తాను పరివారములోనివాడు-సుల్తానుశిరముపై నొక దెబ్బ కొట్టెననియు, నాతడు దానిమూలమున వీరస్వర్గమును జూఱగొనెననియు ఫెరిస్తా వ్రాసినాడు. సుల్తానునకు తగిలిన దెబ్బను, మహమ్మదీయుల కపజయమును స్థిరముసేయుచు జూచి తురకసేనలు, తురల వెన్నిచ్చి పాఱెను. ఆసమయమున హిందువులు, కనబడిన ముసల్మానులనందరిని జంపి, "వారిశిరములతో కదనస్థలిపై నొకమంటపమును గట్టిరి" పారిపోవుచున్న సుల్తా

న సేనలను వెన్నాడి, దేశమును పరిశుభ్రము చేసెను. [illegible] కాలమునందే సుల్తాను [illegible] కసిం, నాశి [illegible] [illegible]

ఈ యుద్ధమున గాయపడిన ఫిరోజుషా [illegible] జీవితమున [illegible] కాలమో జీవింపలేదు. అతని వెనుక నాతని [illegible] అహమ్మదు సింహాసనమధిష్టించెను. సుల్తాను అహమ్మదుషా, తన తండ్రికి జరిగిన యవమానమునకు అలుకసహించి, విజయనగర రాజ్యసీమలపై దండెత్తివచ్చెను.

అహమ్మదుషాకును, దేవరాయలకును అంతట రెండేండ్లువరుసగా యుద్ధములు జరిగెను, సుల్తాను, ఆయుద్ధములందు త్రొక్కిన ప్రదేశమునెల్ల నిర్ధూమధామము గావించుచు క్రూరుడై. స్త్రీలనక, శిశువులనక, చేతికందినవారినెల్ల నఱికివేయించెను. ఈయుద్ధములం దొకప్పుడు విజయము, హిందువులకును, మరియొకప్పుడు తురకలకును, గలుగుచు చంచలమై యుండుటజూచి, దేశమున కాటకము రేగుచుండుటచే, సుల్తానును, రాయలును సంధిగావించుకొని, యుద్ధమునుండి విరమించిరి. అదిమొదలుగా, క్రీ. శ. ౧౪౩౫ వ సంవత్సరము వఱకును, దేవరాయలే యుద్ధములును లేక దేశమునందు శాంతియు, సౌఖ్యమును నెలకొల్పి, రాజ్యమును బాలించెను.

క్రీ. శ ౧౪౩౫ సంవత్సరమున, అహమ్మదుషా మరణించెను. అంతనాతని పుత్రుడు రెండవ అల్లాఉద్దీను, భామినీ రాజ్యభారమును వహించెను. ఆ సంవత్సరమే యాతడు

విశేషసైన్యమిచ్చి తన సోదరుడు మహమ్మదుఖానుని రాయలమీదికి, పంపెను. దేవరాయలు సమయమున, తురకలతో సంధి చేసుకొని మహమ్మదుఖానుని సాగనంపెను. ఈ విజయమునకు ఉప్పొంగి మహమ్మదుఖానుడు, సోదరునిపై తిరుగబడెను. ఈ తిరుగుబాటునందు, దేవరాయలు, మహమ్మదుఖానునకు దోడ్పడి యెను. మహమ్మదుఖాను, ముద్గల్లు, షోలాపురము, రాయచూరు, బీజపురము మొదలగు పట్టణములను స్వాధీనము చేసుకొనెను గాని సుల్తాను సైన్యములతో తలపడినపుడు పరాజయమునొంది పారిపోయెను. తరువాత సుల్తాను, అనుజుని, తప్పిదమును మన్నించి, రాయచూరుకోట నాతని కిచ్చెను.

విజయనగరమునకును, కలబరిగెసుల్తానులకును జరుగుచుండిన యుద్ధములందు, జయలక్ష్మి చంచలయై యుండుట జూచి, ఇమ్మడి దేవరాయలు, బామినీసుల్తానులకును, తనకు గల విరోధమును గురించి తలపోసి, మంత్రి, పురోహిత, సేనాపతి, సామంత, దండనాథులను, హితులను, బ్రాహ్మణులను బంధువులను ఎల్లరను రావించి, యొక సభగావించి, తనరాజ్యము, బామినీరాజ్యముకంటె నధికవిస్తృతి కలదనియు, నైశ్వర్యప్రదమైనదనియు,బహుసేనాన్వితమైనదనియు, అట్లయినను, తురకలే యుద్ధములందు జయమునొందుచుండుటకు గతంబేమియనియు ప్రశ్నించెను. అందులకు పలువురు పలువిధములుగ తమకు తోచిన తెఱంగుల విన్నవించిరి. రాయలువారు బల్కినదంతయు విని, తురకల యుద్ధపద్ధతి

తెలిసికొని, తన సేనయందు విలుకాండ్రను, అశ్వదళమును అభివృద్ధి పఱచుకొని రాజ్యము ననేక విధముల పెంపు నొందించెను.

రాయల రాజ్యము తుంగభద్రా కృష్ణవేణీనదులకు దక్షిణముగా, పూర్వ, పశ్చిమసముద్రముల దాకుచు, సింహళ ద్వీపములలోనికి సయితము వ్యాపించియుండెను. అందువలన నాతని శాసనములు ఇంచుమించుగా, పైజెప్పిన దేశమంతటను గానవచ్చుచున్నవి.

దేవరాయల కర్ణాటసామ్రాజ్యము, చిన్నచిన్న రాజ్యములక్రింద విభజింపబడి, యొక్కొక్క దండనాథునిక్రింద నుంచబడుచుండెను. ఈ రాజ్యములందు, రాయల ప్రతినిధులు పారుపత్యము నిర్వహించుటకుకొందఱు(కారకర్తలు) ప్రధానులుండిరి. వారందఱు నవసరమువెంబడిని,యొక రాజ్యమునుండి, మఱియొక రాజ్యమునకు మార్చబడుచుండిరి. కర్ణాటసామ్రాజ్యములోని మైసూరుప్రాంతము, నాలుగు రాజ్యములుగా పరిపాలింపబడుచుండెను. పశ్చిమ రాజ్యము, ఆరగడ రాజ్యమనియు మంగళూరు ప్రాంతము, మంగళూరు రాజ్యమనియు, కోలారుమండలము, ముళువాయి రాజ్యమనియు, ఈ మూడింటికి నడుమగల దేశము బారకూరు రాజ్యమనియు వ్యవహరింపబడుచుండెను. విజయనగరమునకు సమీపమునగల దేశము పెనుగొండ రాజ్యమనియు, దానికి దక్షిణసీమ వేలూరు రాజ్యమనియు, దానికి తూర్పుప్రాంతము చంద్రగిరి రాజ్యమనియు,

దానికుత్తర దేశము చంద్రగుత్తిరాజ్యమనియు బిలువబడుచుండెను. మైసూరుప్రాంతమునకు దక్షిణమున ననగా నిప్పటికొచ్చి, మలబారు దేశములు తెరకనాంబి రాజ్యమని బిలువబడుచుండెను. చంద్రగిరి రాజ్యమునకు దక్షిణమున రాజగంభీరరాజ్యమను మధురరాజ్యముండెను. మైసూరు రాజ్యములో జేరిన ఆరగడ రాజ్యమును బ్రహ్మక్షత్రియ వంశజుడైన రాయప్ప ఒడయుని కుమారుడు శ్రీగిరినాథ ఒడయురు పరిపాలించుచుండెను. ఆకాలమున గుత్తిలేక, గోవచంద్రగుత్తిరాజ్యము నొకరితరువాత నొకరు త్ర్యంబకదేవ, హండేయరాయలనువారలు వరుసగా బాలించియుండిరి. మంగళూరు రాజ్యమును,వరుసగా నాగణఒడయులు, నాగిమంగళం దేవరాయఒడయులునేలియుండిరి.బారకూరు సాళువరాజ్యమును,చందరసఒడయులు, నరసింహదేవవొడయులు పాలించియుండిరి. దేవరాయుల తమ్ములలో వీరపార్వతిరాయుడు తెరకనాంబి రాజ్యమును, ప్రతాపదేవరాయలు వేలూరిరాజ్యమును, శ్రీగిరినాథుడు చంద్రగిరిరాజ్యమును పాలించుచుండిరి. తెలుగు భూమిలోని వినుకొండరాజ్యమును, వల్లభరాయమంత్రి యేలుచుండెను. ముళువాయిరాజ్యమును అనగాకోలారు మండలమును సాళువ గోపరాజు పరిపాలించుచుండెను.

దేవరాయల రాజ్యపాలనాపద్ధతులు రజాక్ వర్ణించిన వన్నియు యదార్థములయినట్లు శాసనప్రమాణములు గన్పట్టుచున్నవి.మండలేశ్వరులైన, దేవరాయనిప్రధానులు, రాయలకు

బతిగా, నాయా రాజ్యములపై పారుపత్తెము నిర్వహించుచు సమయానుకూలముగ నొక రాజ్యమునుండి మరియొక రాజ్యమునకు మార్చబడుచుండిరి. ఇట్టిప్రధానులలో, పెరుమాళ్ళ దణ్ణాయకుడు పశ్చిమదేశములకును, చోళ, పాండ్యమండలములు అనగా రాజగంభీర రాజ్యమునకు లక్కణ, సింగణ వొడయులును, పారుపత్తెము నిర్వహించుచుండిరి. ఈ ముస్వురి ప్రధానులలో, లక్కణ దణ్ణాయకుడు, రాయలకార్యకర్తయై మహామంత్రియై, సామ్రాజ్యమునందంతటను పారుపత్తెమునడపుచుండెను. ఇతడే, మన అబ్దుర్ రజాక్, పేర్కొనిన మహాప్రధాని. ఇతడు బ్రాహ్మణుడు. కలబరిగపై దండెత్తి విజయుడై వచ్చినదీతడే! లక్కణవొడయులు, దేవరాయలయాజ్ఞ శిరసావహించి సింహళముపై దండెత్తి, యాలంకాధిపతి,కప్పము గట్టుటమానినందున శిక్షించివచ్చెను, ఇయ్యది. అబ్దుర్ రజాక్ విజయనగరమునందున్నపుడు డెపుడో జరిగియుండవలయును. కాని, అంతకు పూర్వమునుండియు, లక్కణ ఒడయలకు దక్షిణసముద్రాధీశ్వరుడని బిరుదముండుటచేత క్రీ. శ. ౧౪౪౧ సంవత్సరమునకు పూర్వమే సింహళద్వీపమును జయించి యుండినట్లు విశ్వసింపవలయును.

ఇమ్మడి దేవరాయల పరిపాలనము శాంతిప్రదమై, యుండినట్లును, ప్రజలు యుద్ధములవలనగాని, దండయాత్రలవలనగాని, యేయొత్తిడిలేక సుఖముగా నుండిరనియు విశ్వసించుటకు ప్రబల కారణముల నేకములు గన్పట్టుచున్నవి.

అన్నిటికంటె పారశీక దేశమునుండి సుల్తానుషా, రుఖ్ ప్రౌఢదేవరాయలకడకు రాయబారిగా, అబ్దుల్ రజాక్ ను బంపుట, ప్రధానమైనది. రాయలకీర్తి, దిగంత విశ్రాంతమైన దనుటకును, అతడు, మహా పరాక్రమశాలి యనుటకు నాతని తోడి నెయ్యము, దేశాంతరముల నుండు రాజన్యు లపేక్షించి రనుటకు నింతకంటె వేఱె కారణమేమి గావలయును? అబ్దుర్ రజాక్ విజయనగరమును సందర్శించుటకు పూర్వము నికోలో కోంటి యను ఇటాలియా వాస్తవ్యుడొకడు, వచ్చియుండెను. అతడు ప్రౌఢదేవరాయలగూర్చి" యాతడు హిందూదేశము లోని నృపాలురందరి కంటెను ఎక్కు బలపరాక్రమ సమన్వితుడు " అని వ్రాసియున్నాడు. నికోలో చేసిన విజయనగర వర్ణనము, మన రజాక్ చేసిన వర్ణనలకు ఇంచుమించుగా బోలియుండును. రాజ్యమంతయు శాంతి ప్రదమై, రాజ్యకాలమంతయు సౌఖ్యావహమై యుండుటచేతనే ప్రజలకు విద్యాగోష్ఠియుండుటకును, సాంఘికాచారములందు సంస్కరణములు చేసుకొనుటకు సవకాశము గలిగినది. ఈతనికాలమున, పడైవీడుసీమ బ్రాహ్మణులు—కర్ణాటాంధ్ర ద్రావిడ లాట దేశ దేశీయులు — నప్పటినుండియు, (క్రీ. శ. ౧౪౨౫) వివాహములందు, కన్యాశుల్కమును దీసుకొను నాచారము మానితిమనియు, వివాహములు, కన్యాదానములుగావున కన్యావిక్రయములుగా జరుగరాదనియు, నొడంబడిక జేసుకొనిరి. ఆకట్టడియందు, కులపెద్దలు వ్రాళ్ళుచేసియుండిరి.

ఇమ్మడిదేవరాయల కాలమున, విదేశవాణిజ్యము చక్కగాసాగుచుండెను. రాయలకు మూడువందల రేవులున్నవని రజాక్ వ్రాసినాడు. కాని అది అతిశయోక్తిగా గన్పట్టుచున్నది. ఆంధ్రదేశమున మోటుపల్లి మొదలుకొని తూర్పుతీరమున కన్యాకుమారివరకును అచ్చటనుండి, పశ్చిమతీరమున గోవ వఱకునుగల సముద్రపుటొడ్డు పట్టణములన్నియు రేవులేయని యెంచుకొన్నచో మున్నూరు రేవు లుండుటలో నాశ్చర్యకరమైన దేమియు లేదు. విదేశవాణిజ్యము విరివిగా సాగుటకై రాయల మంచి కట్టడులు చేసినట్లు గానవచ్చుచున్నది. దేవరాయల కాలమున, రేవుపట్టణములకు అభయశాసనము ఏయబడి, ఎగుమతి దిగుమతి సరకులపై సుంకములు, పూర్వమర్యాదల ననుసరించి కట్టడలు చేయబడెను. ఆంధ్రదేశమున మోటుపల్లి రేవునందున్న దేవరాయల శాసనమందు, దిగుమతి, యెగుమతి సరకులపై సుంకాలు వివరింపబడియున్నవి. ఇట్టి శాసనము లింకను ఇతర తావులం దెన్నిగలవో!

రాయలు, ఏనుగుల వేటయందు ఎక్కువ ప్రీతిగలవాడని అబ్దురజాక్ చెప్పినమాటలు విశ్వసనీయములుగా గన్పట్టుచున్నవి. రాయలకు, తగినంత శాంతియుండినగాని, ఏనుగులవేట యొకటి యాచారము చేసుకొనుటకవకాశముండదుగదా! అతడు ఏనుగులవేటాడుట మొదట నెలకొల్పినకారణమునగాబోలు తన నాణెములపై రాయ గజగండ భేరుండయనియు, గజబేటకారయనియు, బిరుదులు వ్రాయించు

న్నాము. దేవరాయులు, మహాసామ్రాజ్యమునుని నిర్మింప
లుగుటయెగాక దానికి సుస్థిరత్వమును సమకూర్చినగాని, గజ
కేట విలాసార్థముగా జేయుచుండుటకు తగిన యవకాశ
ముండదు.

ఇమ్మడిదేవరాయలు కవితాప్రియుడు. రసజ్ఞుడు.
శేషించి కవియు గూడనైయుండి, తనయాస్థానమున చెక్కు
ంది కవులను పండితులకును ఆశ్రయమిచ్చెను. శ్రీనాథు
తని ముత్యాలశాలయందే క్రియాశక్తి ఒడయలసమక్ష
మున, గౌడడిండిమభట్ట కవి సార్వభౌముని నోడించి,
యాతని కంచుఢక్కను బగులగొట్టించి, కనకాభిషేకమును
డసినాడు. ఈతనికాలపు పరిస్థితులు శ్రీనాథుని చాటువుల
లసి తెలియవచ్చుచున్నవి. దేవరాయలు సంస్కృతభాష
యందు, కవియైయుండి, "మహానాటక సుధానిధి" యను
క చంపూకావ్యమును రచించి, అందు శ్రీరాముని
రిత్రము వర్ణించినాడు.

రాయలసోదరు డొకడు, రాయలపై కుట్రలుబన్ని,
ర్యారముగ వధింపనెంచినటుల, అబ్దుర్ రజాక్ వ్రాసిన వ్రాత
ం నిజముగావచ్చును. ఆదారుణకృత్యమును దలపెట్టిగ
ోదరుడెవడో యింతవఱకు దెలియరాదు. ఆకుట్రలో, తగి
న గాయములవలన రాయలు, వ్రణపీడితుడై యారుమాసము
ైన గతించక ముందె (౧౪౪౬నందు) మరణించెను. ఈతని
రణామునకు బూర్వమె మనరాయబారి విజయనగరమునుండి,

స్వదేశమునకు బయలుదేరినట్లు యాత్రికుడు వ్రాసిన వానినిబట్టి తెలియుచున్నది.

దేవరాయలు తన్ను జంపుటకు జరిగిన యాప్రయత్నమునందు బాల్గొన్నవారందఱిని చిత్రవధపాలుచేసెను. విజయనగరమిట్టి దురవస్థలో నుండగా భామినీసుల్తానగు రెండవఅల్లాయుద్దీను ఈసమాచారమునంతయు గూఢ చారుల వలన నాకర్ణించి, ధూర్తుడై యేడులక్షల దీనారములు కప్పము బంపవలసినదనియు, లేకున్న రాజ్యముపై దండెత్తి రావలసినదనియు వర్తమానము పంపెను. రాయలా బెదరింపులకు జంకక, సైన్యముల గూర్చుకుని భామినీ రాజ్యముపై దండెత్తిపోయి ముద్గల్లు కోటనుగొట్టి రాచూరు, బెంగాపురపుకోటలను సాధించి, సాగరు బీజాపురములవఱకునుగల తురుష్క రాజ్యమును గొల్లవెట్టుచు దేశమునల్లకల్లోలము చేసివైచెను. ఆయుద్ధములో మహమ్మదీయులకు విశేషముగా ప్రాణనష్టము సంభవించెననియు తుదకొండొరులకు హానికలుగ జేసుకొనకుండ సంధిచేసుకొని యెవరిరాజ్యములకువారు వెడలిపోయిరని ఫెరిష్టావ్రాయుచున్నాడు; గాని యది నిజమనివిశ్వసింపజాలము. అబ్దుర్ రజాక్, ఆసమయమున. దేవరాయల యాస్థానమునందుండినవాడగుటచే, నతడు దేవరాయల బ్రాహ్మణ మహాప్రధాని కలబరిగె రాజ్యముపై దండెత్తి, తురుష్క సేనలను జయించివిజయలక్ష్మీసమేతుడై తిరిగివచ్చుచు, కొందఱిదురదృష్టవంతులగు

...ను వెంటబెట్టుకొనివచ్చినాడని వ్రాసినది, యదార్థమని ...ప్పుకొనక తప్పదు.

దేవరాయనినము కాలీనులలో, రాజమహేంద్రవరము రాజధానిగా, పూర్వాంధ్ర దేశమును చిల్కాసముద్రము పర్యంతము నేలిన అల్లాడ ప...రెడ్డి, వేమారెడ్లు, మిక్కిలి ప్రఖ్యాంతిగాంచినవారు. వారి యాస్థానమునందే, కవిసార్వభౌముండగు శ్రీనాథుడు తనకౌమార దశనంతయు, గడపియుండెను. ఈ రెడ్లకును, భామినీసుల్తానులకును గల స్నేహమువలన, కర్ణాట భూపాలునకువీరు ప్రబలశత్రువులుగావలసివచ్చెను.

మన అబ్దుర్ రజాక్, నికోలోకోంటి. విజయనగరమును సందర్శించిపోయిన యిరువదిసంవత్సరములకు పారశీక రాయబారిగానే తెంచియుండెను. ఆతడు రాయబారమున క్రీ. శ. ౧౪౪౨ వ సంవత్సరము జనవరి ౧౩ వ తేదిని బయలుదేరి ఎట్లో, పడరానిపాట్లుపడి ఆసంవత్సరము నవంబరు మాసాదినికళ్ళికోటరేవును, జేరగల్గెను. కాని కళ్ళికోటలో నాతడు ౧౪౪౩ వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ మాసాదివఱకుండిపోవలసి...ను. అంతట రాయలచే నాహ్వానింపబడి, కళ్ళికోటనుండి బయలుదేరి ఏప్రియల్ మాసాంతమున కచ్చుటికిజేరి యది ...లుకొని డిశెంబరు ౫ న తేది వఱకును విజయనగరము ...ండెను. ఈతడు మహర్నవమి యుత్సవములని, వర్ణించినాడుగాని యాతని వర్ణనలుబట్టిఆతడు జూచినది, వర్ణించినది, నవరాత్రియుత్సవము లగునో కాదో యని. సందియము గలు

గుచున్నది. ఆతడు త్రిరాత్రియుత్సవములనే వర్ణించి మహా ర్ణవమి యుత్సవములని జెప్పినాడు. ఆతడు పొరబడియుండ వచ్చును లేదా యాతడు వ్రాసిన చరిత్రలో కొంతభాగము శిథిలముకాగా శేషించినదానిని సంస్కరించి పూరించినవారు పొరబడియుందురు. అబ్దుర్ రజాక్ రాయల పరిపాలనావ సానదశయందుండి, విజయనగర వైభవమునుకన్నులార గాంచి, వర్ణించిన యదృష్టవంతుడు. మన కందువలన చిరస్మర ణీయుడు.

